לשם שמים

יגאל אריאל

תוכן

עין הבשור 3

ימים נוראים 22

התאונה 46

ערפל 74

השריפה 101

ירושלים 115

עין הבשור

א.

האוטובוס נסע דרומה. צומת מסמיה וצומת קסטינה נשארו מאחור. אחרי נגבה פנה הנהג שמאלה, אל הכביש הצר והמפותל, המביא אל חלץ וברור-חיל. משני צידי הכביש ניצבה שדרת אקליפטוסים סחופי רוח, שעציה השאירו כתמי צל דלים.

בצידי הדרך נראו כמה חרגולי נפט נעים באיטיות, שואבים מבטן האדמה את מעט הזהב השחור. נזכרתי בכותרות העיתונים שהכריזו בפרץ של תקווה משחררת: "נפט פרץ בחלץ". לאורך כל העמוד הראשון התנוססה תמונת הנפט המזנק אל-על ממרומי מגדל הקידוח ופועלים צוהלים רוחצים בו. ההתלהבות סחפה אז את כולם, ימי המחסור של ה"צנע" עוד היו קרובים והנה נפתרו כל בעיות המדינה. אפשר לחלום על מאגרי נפט עשירים כמו בסעודיה ובחריין. אלא שכגודל התקווה כך היה עומק האכזבה, המציאות אינה חלום, כמות הנפט לא הייתה משמעותית. הארץ הזאת איננה מציעה פתרונות קסם וחיים קלים, אלא עבודה קשה.

גבעות רכות ומעוגלות השתרעו מקצה אל קצה, נוף רחב ופתוח, תחת שמים גבוהים גבוהים. מבעד לחלונות נראתה אנדרטת האבן לחללי הקרבות על כיס פלוג'ה, עליה חרוט "ההלך, ברדתך לנגב זכור אותנו." מעולם לא נסעתי בכביש הזה, אבל שמות המקומות התנגנו בראשי מיוזעים, מאובקים וזבי דם, ישר מן הסיפורים על מלחמת השחרור. שעת צהריים, אד עלה מן האדמה הלוהטת וערפל את המראה. הצמחייה הלכה והידלדלה, מעט מכוניות חלפו על פנינו, ניכר היה שנטינו מן הדרך הראשית לבאר שבע, וכאילו נכנסנו להיכלה המכושף של יפהפייה מנומנמת. כמה שנים אחרי מבצע סיני היה האזור שקט ובטוח, איש לא פחד מן המסתננים המעטים שחדרו בלילות מרצועת עזה לגנוב ציוד חקלאי, אבל תנופת הפיתוח פסחה על המקום, והוא שקט על שמריו, רחוק ומנותק.

בתחנה שבצומת עלה בכבדות אל האוטובוס אדם שנשא מזוודה גדולה. לבוש היה מעיל שחור ארוך ולראשו כובע שחור רחב שוליים. האיש דילג על כמה מקומות פנויים והתיישב לידי, דוחק אותי אל דופן האוטובוס. מראהו היה חריג ומוזר באוטובוס שנוסעיו היו קיבוצניקים מובהקים או תושבי העיירות ומושבי העולים בסביבה.

האוטובוס רק החל לנסוע, והוא פנה אלי ושאל: "לאן אתה נוסע?"

לא התלהבתי מן החדירה הזאת לתחומי, ועניתי בחטף: "עין-הבשור".

"עין-הבשור?!" חשב האיש רגע ואמר, "אז בטח אתה נוסע לישיבה החדשה."

"כן".

"ולמה לא הלכת ל'חב-רון' או ל'פונוביז'?" שאל האיש כאילו הוא מכר ותיק. גמגמתי: "ככה." ולא הוספתי. האיש השתתק, הוציא ספר תהילים קטן מכיס מעילו והחל לקרוא בו, כשהוא מסמן באצבעו בחדות את המילים הנהגות כאילו היה חורט את השורות בדף.

השדות הירוקים התמעטו. אדמת החמרה האדומה התחלפה בלס המלבין. בתיה של שדרות נראו מרחוק, וממפעל ייבוש הירקות הסמוך עלה גל חריף של ריח בצל והמם את הנוסעים.

האיש הפסיק את קריאת פרקי התהילים ופנה אלי שוב: "נו, אז אתה בא ללמוד אצל ר' שוּלֶם!" מתכוון לר' שלום ארליך, ראש הישיבה. זו לא הייתה שאלה, האיש הניח את אמירתו כעובדה ברורה, כאילו כל מי שנוסע לבקר בישיבה סופו שייכבש על ידה וילמד שם.

"אני לא יודע," עניתי בזהירות.

"מה יש להתלבט?" הוסיף האיש למראה ספקנותי, "ר' שולם הוא עי-לוי גדול."

"הוא גם מ-תמיד גדול," המשיך בהתפעלות, "שמעתי, שכשלמד בישיבה היה יוצא מבית המדרש מאוחר בלילה, מכבה את האור והולך לישון, אבל המשכימים מצאו אותו בבוקר כבר לומד על הסטנדר שלו. לילה אחד נפל מעייפות, ובבוקר מצאו אותו על הספסל. אסרו עליו ללמוד כמה חודשים, אבל הוא המשיך ללמוד כדרכו. שאלו אותו מדוע הוא עובר על מצוַת הרופאים, והוא ענה שזה פיקוח נפש בשבילו, כי בלי תורה חייו אינם חיים."

"אתה יודע", רכן לעברי האיש ואמר כממתיק סוד, "ה'ראש-שי-בֶּה' (ראש הישיבה) פה זכה למה שמעטים זכו, הוא שימש את החזון-איש עליו השלום".

האוטובוס חלף ברעש גדול על פני כפר עזה וסעד, הקיבוצים הטובלים בעצים כנווה במדבר. לפני סעד ניצבה חורשה הדורה של עצי זית עבותים, מגרש כדור-עף ופינת קקטוסים גדולה. האוטובוס פנה בסיבוב גדול שמאלה, וכמעט מיד שוב ימינה לכביש בארי. עוד ועוד גבעות חרושות ויבשות עברו ביעף, גם הקיבוץ כבר מאחורינו, התקרבנו לצומת רעים, ומרחוק נראה כבר הנחל היבש, ועל גדתו – העיירה, הגענו לעין-הבשור.

האוטובוס עצר בתחנה. מעטים ירדו ממנו, נטלתי את התרמיל וירדתי בעקבותיהם. גם האיש שישב לידי לקח את מזוודתו וירד לאט לאט. צעדתי כמה מאות מטרים בכביש הראשי אל תוך העיירה, והרגשתי כמי שהגיע לעולם אחר. הכל היה זר ושונה ממה שהכרתי בירושלים. כבר מזמן אין זו המעברה הצפופה. במקום האוהלים קמו מבני קבע, ובמקום "גרר" קראו לה על שם הנחל, "עין הבשור", אבל אופייה של המעברה וריחותיה לא פגו. כל הבתים דומים, בתים דו-משפחתיים בני קומה אחת, מפוזרים עד קצה האופק. מעט מאד עצים וכמה שיחים שדופים ומרוטי עלים. רק בכניסה לעיירה היה סימן לנטיעות ולגינון ציבורי. ניירות התעופפו ברוח, קילוח של מי מדמנה נמשך בשולי החצרות, מימיו נקווים בשלולית עכורה. בשבילי הלס, אותם כבשו הרגליים בין הבתים, היו מושלכות קופסאות ריקות, קליפות וקרעי עיתונים. ילדים הציצו

בי בסקרנות. בחצרות התבשל האוכל בטבונים קטנים לקראת שבת. עשן עצים וקוצים שרופים התאבך ועלה מהם, גובר על ריחות המטעמים, וריחו העז נדבק לקירות ולבגדים.

"מתי הייתי לאחרונה בעיירת עולים?" שאלתי את עצמי, בעודי מחפש את צריף הישיבה. העשן הזכיר לי את ריחה של מעברת תלפיות בירושלים מלפני עשור. מחנה הפחונים הגדול נצץ בשמש וסנוור את עיני המסתכל מרחוק כאילו היה ראי עצום ממדים. בקיץ התחממו הפחונים והכול ברחו מהם החוצה. בחורף שרר בחוץ כפור מקפיא, אולם מגע הפח הצונן בעור החשוף צרב שבעתיים. טיפות מים טפטפו וזלגו מבעד לזפת, בה נסתמו החורים שבגג, והרטיבו את השמיכות והמצעים. המעברה צפה על השלוליות, בוצית, עלובה, מדכאת ומייאשת.

הורי נענו אז לבקשת המוסדות ויחיה תנעמי, ילד מן המעברה, בא לגור אתנו. היינו בני גיל אחד. במשך כל החורף חיינו כמו אחים תאומים שותפים לחדר, לבשנו אותם בגדים, למדנו באותה כיתה, הכנו יחד שיעורי-בית ושיחקנו יחד. היה חם בבית והיה אוכל מסודר, קור המעברה נשאר רחוק רחוק. בארוחת הבוקר נחתכו פרוסות אלכסוניות מן הכיכר העגולה של הלחם השחור. עליהן נמרחה חמאה צהובה, שהגיעה בזמן ה"צנע" בכמויות גדולות מאמריקה. הייתה גם ריבת תפוזים מרירה-מתוקה, אלא שלא סבלתי את מרירות קליפות התפוזים שבה, וצירוף המתיקות הזאת עם מליחות החמאה היה מבחיל. לפעמים הועמדה בפינת חנות המכולת של בורשטיין חבית עץ גדולה, מלאה דגים כבויי עיניים, שרויים במלח גס ועכור. שלוּ ממנה כמה דגים לתוך נייר עיתון, ואלה נוקו, הודחו, והושרו במים נקיים שהפיגו מעט את מליחותם, וכאשר נכבשו בצנצנות גדולות בחומץ, פרוסות בצל, עלי דפנה וגרגרים שחורים של פלפל אנגלי, הפכו למאכל תאווה.

יחיה השתלב היטב בתוכנו והשתתף בכל מעשינו ותעלולינו, אבל לפעמים היה חולם בלילות חלומות ביעותים ואז היה כובש את פניו בכר ומתייפח. בדידותו נעשתה אז מוחשית וגעגועיו להוריו שבמעברה, לחילבה ולסחוג התגברו. פעם כשהתעוררתי מצעקותיו, ולחשתי: יחיה! שאל אותי: "ראית את העיניים של הדגים?"

"מה?" שאלתי, לא הבנתי על מה הוא מדבר.

"העיניים המתות של הדגים נפתחו והביטו עלי במבט דוקר כמו סכין. זה לא דג אלא עכבר אשכנזי..."

עברו כמה שנים. לעולים שנדחקו במעברה באה הרווחה. בדרומה של העיר נבנו ה"קטמונים", שכונות בתי אבן קטנים, פשוטים וצפופים, ומשפחת תנעמי חגגה בשמחה את כניסתה לדירה. לא אחת, אלא שתיים. קומה שלמה, אליה נדחסו סבא וסבתא, הורים ועשרה ילדים.

אבל יש הבדל גדול בין שכונות כמו ה"קטמונים", על בתיהן הקטנים, משפחותיהן הגדולות ומצוקתן הכלכלית, שהן חלק מן העיר הגדולה ובין עיירה מרוחקת ומבודדת.

ב"פרוזדור ירושלים", שנשאר תחום וסגור אחרי מלחמת השחרור, היו שני מסלולי טיול יחידים: דרך מערת התאומים או דרך יער הקדושים, ושניהם הסתיימו לעת ערב בבית שמש. כך נזדמן לי

לעבור בעיירה ולהציץ בסקרנות בנעשה בה, אבל זה היה מרחוק, אפשרות של מגורים בעיירת עולים לא עלתה כלל על דעתי.

הגעתי למגרש כדור-סל, ולידו עמד צריף ישן ועליו שלט קטן שהכריז על הישיבה החדשה. נכנסתי אל הצריף האפלולי, לא הייתה בו נפש חיה. במרכזו עמדו כמה ספסלים, עשרים-שלושים "סטנדרים" — מעמדים לספרים, ובפינה ניצב ארון ספרים קטן.

ניגשתי אל הארון. לא היה בו כל ייחוד. ספרי היסוד הרגילים, הספרים הגדולים של הש"ס, ספרי ראשונים ואחרונים על מסכת נדרים שנלמדה באותה שעה. אבל הנה הציצה מתוך הספרים סדרה של ספרים בכחול-לבן בוהק, על עטיפתם צוירה, כמו על קופסת הקרן הקיימת, מפת הארץ: "התורה והמדינה". פתחתי את אחד הספרים. בעמוד הראשון התנוססה הקדשה עליה חתמו חברי משלחת חבר הרבנים של הפועל המזרחי, שביקרה בישיבה החדשה לפני כמה שבועות. עמדתי ועלעלתי בספר: הלכות קואליציה, החובה לפתוח בשלום, מעמד המיעוטים במדינה, ניסויים גנטיים, ריבית, הימורים ועוד. הרמתי את עיניי, למרות העליבות ההתחלתית היה פה משהו מסקרן, טעם של אתגר וחלוציות, אולי מעורבות אמיתית בבעיות המדינה.

עוד אני מתבונן בספרים שבארון, ואל האולם נכנס האיש מן האוטובוס.

"גם אתה באת לישיבה לשבת?" התפלאתי.

"כן, אני יואל שוורצמן מבני ברק, בקשו ממני להתארח כאן ולהראות לבחורים כיצד נוהגים בישיבות הקדושות."

ב.

השבת התקרבה. יצאתי עם ר' יואל מן הצריף, ושאלתי את הילדים המשחקים במגרש היכן בחורי הישיבה גרים. חמשה ילדים רצו לפנינו, והצביעו על כמה בתים ברחוב הסמוך, אך עוד לפני שדפקנו על הדלת טפח מישהו על שכמי מאחור. הסתובבתי, ובחור מחייך הושיט לי יד, "אבי?!
- אני יצחק!"

"סוף סוף!" נרגעתי. שבועיים לפני כן שלח אלי יצחק אדרי גלויה קצרה, בה הזמין אותי להתארח בישיבה החדשה ולהתרשם ממנה. לא הכרתי אותו אישית. ידעתי רק שהוא בן 'שדה יעקב', מושב ותיק של הפועל המזרחי בעמק יזרעאל, שהקים עם חבורה של בוגרי ישיבות תיכוניות ישיבה חדשה בעין-הבשור. הגלויה מצאה אותי בזמן הנכון. עמדתי על פרשת דרכים, ביקשתי ללכת ללמוד בישיבה גבוהה, והתלבטתי לאן ללכת. לא עמדו בפניי אפשרויות רבות. היו רק שתי ישיבות ציוניות, ישיבת "מרכז הרב" בירושלים וישיבת "כרם דיבנה". עתה הוקמה הישיבה החדשה, ישיבת "עין-הבשור", הרחק בעיירת עולים בנגב הצפוני, ויצחק פנה וביקשני לבדוק את האפשרות החדשה. יצחק חתם בראשי התיבות "בב"ח לתו"ע", כלומר, בסיסמת בני עקיבא "בברכת חברים לתורה ולעבודה", וזה כבר אמר לי שמדובר בישיבה "משלנו".

משום מה הצטייר יצחק בדמיוני כבחור גבוה ורחב, הבא משדות העמק הרחבים ושערותיו קלויות מן השמש. כל זה לא היה. יצחק היה צנום, שחרחר ונמוך למדי. אבל כשלחצתי את ידו האיתנה והמחוספסת וראיתי את חיוכו הרחב והמזמין, הבנתי שאין כאן טעות.

יצחק הכניס אותנו אל אחת הדירות, והראה לנו שתי מיטות פנויות, עליהן נישן בשבת. "אתם בטח רעבים אחרי הדרך הארוכה, מבני ברק ומירושלים." אמר, והגיש לנו שקית עם ביסקוויטים. מסביב שררה קדחת של פעילות. הבחורים התכוננו בזריזות לשבת המתקרבת, התגלחו, התרחצו וצחצחו נעליים. ישבתי על המיטה והתבוננתי סביבי. בית רגיל בעיירה, פחות מחמישים מטרים רבועים גודלו. מי שתכנן את הדירה הזאת לא בזבז מקום על מבואה. פתח הכניסה נקרע ישר לתוך מלבן, שימינו מטבח ושמאלו פינת אוכל, ודרכו עברו פנימה אל שני חדרים קטנים ומקלחת ובה אסלה. שמתי לב שרק שתי דלתות היו לדירה, אחת בכניסה ואחת למקלחת. לחדרים הפנימיים אין דלת. חבל על הכסף, אין בעיירה מקום לצנעת הפרט.

"אין מה להתלונן," אמר לי יצחק כשראה אותי מתבונן במשקופים החשופים, "זו כבר התקדמות. בבתים הראשונים," הצביע החוצה על הבתים ברחוב הסמוך, "לא היו שירותים בכלל. היה צריך לצאת החוצה, לביטונדה רטובה עם בור ספיגה. עכשיו השירותים בפנים, ויש ביוב של ממש."

טעמתי מן הביסקוויטים, ולפתע שמתי לב שיצחק כבר לבוש ומוכן לשבת.

"תראה," אמר לי יצחק במבוכה, "אני נוסע עכשיו ל'בארות', מושב פה קרוב, להדריך שם את הנוער בשבת, אתה חושב שתסתדר עם החבר'ה לבד?"

עמדתי נבוך. היה זה מעט מוזר. יצחק הזמין אותי לשבת ועכשיו הוא נעלם?! הוא נראה לי בחור חביב, נלהב ומעניין, אבל מה אני יכול לומר? אני האחרון שאמנע אותו מלהדריך בבני עקיבא. ובאמת מה זה משנה? הרי גם אותו לא הכרתי, וכל שביקשתי הוא לראות את הישיבה החדשה.

"אתה יכול לנסוע," אמרתי לו, "אני אסתדר."

נורות עירומות האירו בעגמימות את חלל הצריף הישן. צבע הקירות דהה והתקלף, האריחים היו אפורים ופגומים, הספסלים והסטנדרים הישנים הגיעו ממוסד שהחליף את רהיטיו בחדשים. חמשה עשר הבחורים, רחוצים ורעננים, בחולצות לבנות בוהקות, עם כמה מבני העיירה, פתחו במנגינת נשמה איטית ונוגעת ללב, כמנהג בני עקיבא, המשיכו במנגינה חסידית עליזה, ואווירת החולין הלכה והתפוגגה. חמימות מקרבת של יחד קשרה את גרעין הישיבה הקטן. השתרר שקט. ר' שלום ארליך, ראש הישיבה, קם לדבר לפני הציבור הקטן. ראיתי עתה את האדם שמאחורי השם. גבוה, יפה, בעל עיניים כחולות, זקן מלא, בהיר-אדמדם.

טלטלות הדרך החלו נותנות בי את אותותיהן, ושמורות עיני נעצמו. ר' שולם דיבר על פרשת השבוע, ואני התאמצתי בכוח להקשיב, לא להירדם. היה קשה, השענתי את ראשי על ידיי ותמכתי אותן בסטנדר שלפניי, אלא שאז עבר ר' שולם לדברים אקטואליים, ואני התעוררתי

באחת. הוא ניתח את אירועי השבוע ותיאר אותם באופן חי, מחקה אישים שונים, משתמש בביקורתו באזמל מוסרי תורני חד. הוא דיבר מן הלב מתוך מעורבות גדולה, כשזקנו מתנפנף וידיו חוצבות באוויר.

אחרי סעודת השבת ישבתי בבית המדרש ולמדתי. לידי ישב דובל׳ה, בחור שמנמן שנחשב ללמדן של הישיבה. ״מה מביא אותך אלינו?״ שאל אותי בקול צרוד, והוסיף באזהרה: ״פה זה לא רק חלוציות, הישיבה שלנו תהיה דוגמה גם בהתמדה והעמקה בלימוד!״

״ואיך זה יקרה?״

״בזכות ר׳ שולם!״ אמר דובל׳ה בפסקנות, וגם הוא הצביע על הקשר המופלא שנוצר בין ר׳ שולם לחזון-איש. כאשר סיפר את השתלשלות הדברים אי אפשר היה שלא לחוש בעיניו הנוצצות את התפעלותו והערצתו. אמונתו שזכות הדברים תעמוד לישיבה הייתה ברורה ושלמה. ר׳ שולם גר סמוך לביתו של החזון-איש, והעריץ אותו כמו כולם מרחוק. אך יום אחד שאל את עצמו, איך קרה שהוא גר בקרבת אחד מגדולי הדור, ואינו עושה דבר להכירו. אז העז והלך לשטוח לפני החזון-איש את שאלותיו בהלכה.

ר׳ שולם דפק בדלת הבית הקטן, אך איש לא ענה. לפניו השתרעו הפרדסים למלוא מראה העין, רוח קלה נשבה והדלת שלא הייתה נעולה, זזה. הוא ניסה את מזלו, דחף מעט את הדלת וראה מולו את החזון-איש, שוכב מוטה על מיטתו, סנטרו נשען על ידו, גופו מכוסה בציצית גדולה, והוא לומד בגמרא קטנה. ר׳ שולם היה בטוח שיצוץ שַׁמָּש ויגרש אותו, אבל לא היה דבר כזה בבית הפשוט והמסוגף. החזון-איש רמז לו להתקרב ושאלו בפשטות מה רצונו.

עם הימים, כאשר ר׳ שולם התקרב יותר, הבין שההבדל בין הבית הדל והמסוגף הזה לבין המקובל בישיבות אינו חיצוני בלבד, אלא מהותי וקובע. בישיבות הלמדניות נמשכו הבחורים למהלכים הלכתיים שיש בהם יופי וברק מחשבתי. כיוון השיעורים היה מאחד, תירצו שורה ארוכה של שאלות על פי עיקרון אחד, או טוו חוט מקשר בין מאמרים שונים של פוסק אחד, והראו שכולם נובעים משיטתו הבסיסית.

אמרו שאצל הרב מבריסק זלזלו בברק החיצוני הזה, וקבעו: אלה פלפולי סרק, המטים את הלומד מן האמת, ״שני תירוצים על קושיה אחת טובים מתירוץ אחד על שתי קושיות״. במקום זה חפרו לעומק העיקרון ההלכתי של העניין הנלמד, ניתחו אותו ליסודותיו הראשוניים וחשפו את התמצית ההגיונית שלו, את מהות הדבר.

החזון-איש אפילו את זה לא עשה. הוא לא עסק בשאלות מופשטות, אלא למד את הסוגיה בהיגיון בריא, עם מפרשיה הקדמונים, כשהוא חודר אל פשט הדברים ומגיע מהם הישר אל היבטיה המעשיים ומסקנותיה ההלכתיות.

בשנים האחרונות לחייו התדפקו על דלתו של הגאון הצדיק אנשים רבים בבקשת ישועה מצרותיהם ובעיותיהם. ר׳ שולם הצליח לעשות סדר בין הבאים. והחזון-איש, שנהנה ממנו מאד,

טפח פעם על שכמו ואמר לסובבים אותו: "ר' שולם שלנו עוד יעמיד עולה של תורה." דובל'ה הדגיש את הברכה הזאת, שמשחה לראש ר' שולם משהו מהילת הרב הגדול, ותלה בה את הצלחתו להקים את המפעל החינוכי בעיירה בתנאים כה קשים.

הסיפור הזה סיקרן אותי. תמיד מצאתי עניין בדמותו של החזון-איש, ביקשתי ללמוד את הנהגותיו ולמצוא הסבר למוזרויותיו. כל סיפור נוסף קירב אותי אל מסתוריה של האישיות הזאת ופתח לי פתח להבהרת התעלומה.

לא עבר זמן רב, ור' שולם עצמו התיישב לידי, מניף את שולי הז'קט בתנועה של רחבות מקרבת. הוא היה לבוש בהידור מאופק. נדף ממנו ניחוח של איש העולם הגדול, מודרני ועכשווי. ר' שולם הציץ בספר הפתוח, והחל מיד בדברים על הסוגיה שבדף. מן הגמרא עבר ר' שולם באופן טבעי לדבר על הישיבה. ר' שולם לא חסך במילים כדי להבהיר לי כמה חשובה הצטרפותם של בחורים נוספים לישיבה. הגרעין שהקים את הישיבה היה קטן מדי. היה ברור שבלא חיזוק נוסף לא תוכל הישיבה להמשיך להתקיים. ביקשתי לשאול אותו על החזון-איש, אלא שביישנותי גברה עליי. לא העזתי לפתוח את פי, והחמצתי את ההזדמנות.

רק ביום ראשון בבוקר ראיתי שוב את יצחק, שליווה אותי בדרך לאוטובוס החוזר לירושלים.

"נו, איך התרשמת?" שאל.

"היה יפה," עניתי בנימוס.

הערכתי מאד את חלוציותה של הישיבה הזאת. היא הוציאה את התורה מן התחום הצר שבתוכו שקעה בירושלים ובבני ברק, ופרצה דרומה, אל הנגב ואל עיירת העולים קשת היום. אבל משהו אכזב אותי, משהו שלא ידעתי להגדיר. הנגב אמר לי מרחבים, אור וצבע, ואילו העיירה וצריף הישיבה היו אפלוליים. באוויר ריחף ריח עשן. ריח של ניוון. הכול נראה רגיל מדי. לא הייתה פה חדשנות, לא עוצמה סוחפת ומלהיבה, רק אנשים אפורים ועבודה סיזיפית. אופיו של המקום אינו נראה ברור ומגובש, ולא ראיתי סיבה לוותר על הלימוד בישיבה נחשבת, שם יהיה ממי ללמוד וקל יותר להתפתח.

אבל יצחק לא הרפה. "אז תצטרף אלינו?"

"אני לא יודע", התפתלתי, והוספתי בגמגום: "יש לי חברים ב'מר-כז' וב'י-בנה' שמושכים אותי לשם, וצריך להחליט."

"בישיבה ותיקה יש הרבה ר"מים וחברים, אבל מי שבונה עליהם, שייזהר. זה כמו קביים, הם טובים לנכה שלא יכול לעמוד, אבל יהרסו את השרירים לאדם בריא. אצלנו במושב יש עזרה הדדית, אבל עוזרים למי שנופל, אף אחד לא מחכה לזה אלא משתדל לעמוד על הרגליים של עצמו."

היום היה אביך ומעורפל. טעם של חול עמד באוויר, והשמש בקושי נראתה. יצחק הרים את ראשו. הביט כחולם בשמים, וציטט בהתלהבות פתגם של הרב קוק: ״׳כשהנשמה מאירה גם שמים עוטי ערפל מפיקים אור נעים׳, הכול תלוי במה שאתה עושה בעצמך.״

הבטתי בו בספקנות, אבל יצחק, שהצליח להביא אותי עד עין-הבשור, לא היה מוכן לוותר. הוא לא נתן לי להיאחז בתירוצים, אלא העביר אליי מיד את הלפיד:

״אתה חושב שהישיבה היא שלנו? אנחנו אמנם התחלנו אותה, אבל אין לנו בעלות עליה. האחריות לזה שתהיה ישיבה בעיירה הזאת בנגב מוטלת עליך, בדיוק כמו עליי.״

האוטובוס הגיע. לקחתי את התרמיל ועליתי עליו תוך שאני מנפנף ליצחק לשלום. דבריו הוסיפו להדהד באוזניי בדרך לירושלים. הספק התגנב אל לבי, ב׳מר-כז׳, חשבתי, מדברים הרבה על תורה, אהבת ישראל וערבות הדדית, אבל אי אפשר להכחיש שבעין-הבשור מגשימים זאת. לא רק לומדים תורה אלא מביאים אותה אל הנגב ואל עיירת העולים הצמאה לחיזוק רוחני. כך מצאתי את עצמי בחודש אלול לומד בעין-הבשור וגר בחדר אחד עם יצחק. יצחק היה גדול ממני מעט, הוא היה מושבניק ואני עירוני, אבל מהר מאד הפך הקשר בינינו לחברות הדוקה. ואיני יכול לומר מה הזין את החברות המוזרה הזאת יותר, הדומה והצפוי, או השונה, המעורר והמסעיר.

ג.

ישבתי עם יצחק בבית המדרש. פתחנו את הגמרות החדשות, והדפים נענו לנו באוושת אנחה. העברתי אצבע בלחיצה קלה על קו החיבור שבין הדפים, מכניע את הכריכה המתמרדת, מתבשם מריחו החריף של הספר הטרי. התחלנו ללמוד בנעימה במסכת קידושין: ״האישה נקנית בשלוש דרכים. נקנית בכסף, בשטר, ובביאה. וקונה את עצמה בשתי דרכים, בגט או במיתת הבעל״. בבית המדרש למדו עשרות בחורים, כמקובל שניים שניים ב״חברותא״, וקולות הלומדים עלו והתגברו, מהדהדים בצריף הקטן בהמולה רבה.

״האישה נקנית בשלוש דרכים,״ קראתי בגמרא, מנסה להתרכז ולהתגבר על הקולות מסביב. יצחק התעורר ושאל: ״למה המשנה צריכה לספור את הקניינים, אה? אנחנו לא יודעים לספור לבד עד שלוש?״

לא הבנתי את השאלה: ״המשנה סופרת שלושה קניינים, אז היא רוצה למעט ולשלול קניינים נוספים.״

יצחק שהה קצת ואמר: ״בטח. אבל לכל מילה במשנה יש כוח עצום. מספרים, שזוג בא לפני בית הדין של ר׳ עקיבא איגר. הדיינים דרשו מן הבעל לתת גט לאישה, אבל הוא התעקש וסירב בחוצפה. אז נאנח ר׳ עקיבא ואמר בעצב: המשנה אומרת שאישה יוצאת בשתי דרכים, אם אתה מסרב לתת לה גט נשארה רק דרך אחת... מיתת הבעל.״

ר׳ יואל שוורצמן הסתובב בין שורות הלומדים בבית המדרש והתעניין אם קשה לנו משהו בסוגיה. התפלאתי לגלות בבואי לישיבה, שר׳ יואל מונה בה לתפקיד של קבע. הוא לא נעשה לר״מ מן המניין, אלא ל״נושא ונותן״, מי שאפשר לדבר אתו תמיד על שאלות לימודיות, וגם נתן שיעורים מזדמנים. בגלל תפקידו המשני ובגלל רווקותו התקשינו לראות בו רב לכל דבר, ונהגנו בו יותר כבחבר מבוגר, בלי כל הנימוסים המתבקשים.

לא הייתה לנו שאלה בסוגיה, ניצלתי את ההזדמנות לשאול אותו שאלה רעיונית. ראיתי שהפרק עוסק בקנייני ממון בכלל ולא רק באישה. ״מה פירוש ׳האישה נקנית׳?״ שאלתי, ״אישה היא שפחה שקונים אותה? זה לא מעליב?!״

נראה שקודם לכן לא נשאל ר׳ יואל שאלות כאלה, כי הוא אמר מופתע: ״מה הרגשנות הזאת? בחתונה מקבלת האישה מעמד הלכתי חדש. אי אפשר לעשות את זה בלי איזה מעשה קובע, אז עושים את זה על ידי מעשה קניין. זה מעשה סמלי בלבד.״

הוא צדק. עסקנו בענייני קידושין, אבל לפני עינינו לא עמדו חתן וכלה, אלא השאלה ההלכתית מה מהווה את קניין הקידושין. בלימוד הגמרא - התורה היא המציאות, מצאנו יופי משפטי ומתמטי בכך שעקרונות ההלכה שווים בכל מקום, ואותו מתווה שקיים בקידושי אישה חוזר ומופיע בכל הקניינים, גם בקנייני שדה ומיטלטלין.

אלא שהתפיסה הזאת אינה מובנת לַכֹּל. כמה ימים אחר כך נסענו באוטובוס לשדרות, ובדרך המשכנו לדבר על השאלה אותה מעלה הגמרא, אם קניין ביאה באישה קונה בתחילת המעשה או בסופו. זו שאלה תיאורטית, בלתי מציאותית לחלוטין, שיש לה רק חשיבות משפטית עקרונית אם האישה הספיקה להתקדש בזמן הזה לאיש אחר. דנו בקניין הזה כמו שלומדים אותו בבית המדרש - בקדושה ובטהרה, באופן מופשט, נטול מיניות לחלוטין. לפתע רמז לי יצחק לשתוק. היושבים לידינו באוטובוס עשו את אוזניהם כאפרכסת והקשיבו לדברים בפליאה, שני בחורי ישיבה יושבים ומדברים ביניהם על ביאה! הסמקנו במבוכה והשתתקנו מיד. הבנתי, אסור להוציא דברי תורה החוצה, מי שנמצא בחוץ לא יבין את האווירה הרוחנית המתהווה בבית המדרש.

ר׳ יואל צדק, אבל תשובתו לא סיפקה אותי. זמן מה נוסף הייתי מוטרד מן השאלה, עד שהזדמן לי לשאול את ר׳ מרדכי ברענר, ״המשגיח״, המנהל הרוחני של הישיבה. ר׳ מרדכי חשב רגע ואמר: ״לא צריך לבלבל בין המושג ההלכתי של קניין, שהוא מעשה חוקי פורמאלי לרכוש חפצים, לבין מה שהוא אצל חז״ל, שם קניין הוא הרבה מעבר לזה. תיקח את המשנה באבות, שאומרת ׳חמשה קניינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו: תורה, שמים וארץ, אברהם, ישראל ובית המקדש׳. ברור שלא מדברים שם על קניין משפטי, אלא על זיקה מיוחדת וקשר בל יינתק.״

ר׳ מרדכי הנמוך והעגלגל גדל ולמד בישיבת חברון הליטאית, אבל כחסיד אמיתי לא הספיקה לו ההגדרה ההלכתית. ״אישה היא לא קניינו של הבעל,״ הוסיף, ״הקשר ביניהם הוא הרבה יותר

מזה. הקניין מבטא את הייחוד הקדוש, השלם. זה כמו הקדש. זה לא משל חיצוני, אלא ממשות. כל שיר-השירים נכנס לתוך המסכת הזאת, כל הקשר שבין איש לאישה, גם העומק וגם הסיבוכים שלו.״

אחרי הצהריים ישבתי בבית המדרש שקוע בלימוד הסוגיה, כאשר מישהו שם את ידו על כתפי. הרמתי את עיני, וראיתי איש גוץ ושב, בן חמישים ויותר, ששאל: ״אבי?״

״כן!״

״אני שרגא,״ אמר, ומחץ את ידי בכפו העבה והקשה.

הופתעתי. ביקשו ממני ללמוד עם קיבוצניק מסעד. לא התלהבתי לשבש את תוכניות הלימוד, וניסיתי להתחמק. אבל יצחק טען נגדי: ״תמיד אומרים על הקיבוצניקים שהם לא דתיים מספיק, אז אם קיבוצניק מבקש ללמוד אתה יכול לסרב?״ נכנעתי, ופיניתי שעתיים ללימוד הזה בתחילת סדר הלימוד של אחר הצהרים. חיכיתי לְבחור, ובא מנהל מחסן התבואות בקיבוץ.

הסברתי לשרגא את הכתוב בגמרא שלפנינו, אבל הוא התקשה לתפוס. גם משהבין שורה מיהר לשכוח אותה כאשר הגענו אל השורה הבאה. שרגא התקשה בהגייתה של הארמית, והתבלבל בפיסוק המשפטים והבנתם. בקושי קרא אותיות כתב רש״י, והחליף בין רש״י ל׳תוספות׳ שוב ושוב. הוא לא הצליח לזכור דבר פשוט, שלעולם פירוש רש״י נמצא באמצע הספר, וה׳תוספות׳ בשני הצדדים. הייתי צריך לחזור ולהסביר לו עוד ועוד, בסבלנות אין קץ.

תמהתי מה מניע אדם מבוגר, שמעולם לא למד גמרא, לבוא פתאום בשקדנות כזו לישיבה, ושרגא הסביר: ״אני לא מן הלמדנים או הצדיקים של הקיבוץ. אף פעם לא למדתי גמרא, אבל הבת שלי התחילה ללמוד גמרא בבית הספר, ולפני כמה שבועות התכוננה לבחינה על כמה דפים. היא הביאה לי את הספר כדי שאסביר לה מה שכתוב, ואני התביישתי לומר לה שאני לא מבין מילה. אז החלטתי שאני צריך ללכת לישיבה.״

ידעתי עד כמה קשה ללמוד גמרא. גם עם יצחק עשיתי זאת בחירוק שיניים, אבל גם ידעתי שמי שלומד בהתמדה ובשקידה ועובר את מחסומי ההתחלה, נעשים לו הדברים פשוטים יותר ומאירים יותר מיום ליום. לימוד סוגיה הלכתית מחייב ריכוז עצום. רק לאחר שיגענו הרבה והתאמצנו להתיר את התסבוכת סביבה, גילינו אותה לפתע, עומדת לפנינו מסודרת, מאירה וברורה, ואז עטף אותנו אור גדול ובאברינו התפשט עונג מופלא.

אלא שראשו של שרגא היה ראש של איכר, ללא גמישות ודמיון. כישוריו הלימודיים החלידו במשך השנים. התייאשתי ממנו, השלמתי עם העובדה שלא כל אחד מסוגל ללמוד דף גמרא. אלא ששרגא המשיך להגיע בקביעות ושמר בקפידה על זמני הלימוד. על כל דבר חזר פעם אחר פעם, ולא נרתע לשאול שוב בחיוך מבויש ולפתוח מן ההתחלה. מדי יום, בסוף הלימוד, רציתי לומר לו די, אבל שרגא דיבר בערגה על הלימוד של מחר, ואי אפשר היה לפגוע בו ולאכזבו.

יום אחד הופיע שרגא בחולצה לבנה ובידו בקבוק יין. שאלתי אותו לאיזו שמחה הוא נוסע, ושרגא ענה בגאווה: "אתמול ישבתי עם הבת שלי ללמוד את הדף שבו הם נמצאים בכיתה, והפעם הצלחתי לעזור לה להכין את שיעורי הבית." יצחק מיהר לאסוף את החבר'ה מסביב, ומי שלא ראה את שרגא עומד מלא גאווה ומרים כוסית יין לכבוד המאורע, לא ראה אדם שמח ומאושר מימיו.

ד.

"הראש-שיבה קורא לנו!" קרא דובל'ה ליצחק ולי. נכנסנו אל הקיטון הקטן בו ישב ר' שולם. הוא הושיב את שלושתנו סביב השולחן הקטן, ותיאר לפנינו את מצוקת הישיבה. הישיבה הייתה זקוקה בדחיפות לחדר נוסף כדי לקיים כמה שיעורים בעת ובעונה אחת, אבל לא היה כסף לבנות צריף מסודר. הוא ביקש מאתנו להקים חדר לימודים צמוד לאולם בית המדרש. שלושתנו לא בנינו מעולם שום דבר, אבל מחשופי שלד העץ של הצריף, שנגלו במקומות בהם נשבר כיסוי האזבסט, הראו שחדר הנתמך במבנה הקיים אינו משימה בלתי אפשרית. בשכל ישר וידיים טובות אפשר יהיה לבצע אותה.

לשניים מאתנו הייתה גם טענה לאיזו מקצועיות. דובל'ה אמנם התבלט בנטייתו לחריפות למדנית, אבל דודו היה קבלן, ויצחק היה מושבניק, וכל מושבניק הוא כידוע כלבויניק ושיפוצניק לעת מצוא. כך היו לצוות הבניה הטרי גם אדריכל, גם בנאי וגם פועל פשוט. ישבנו שלושתנו, שרטטנו את תכנית החדר, ערכנו את החישובים הדרושים, והגשנו לר' שולם רשימה ארוכה של חומרים: בלוקים, מלט, חול, ברזל, אריחי רצפה, קרשים, לוחות מזונית ואזבסט. קיווינו שייבהל מאורך הרשימה ומעלותה. אבל לא עברו שעות מרובות, ומשאית מבאר שבע הגיעה, ופועליה פרקו את כל חומרי הבנייה והציבו אותם ערמות ערמות ליד צריף הישיבה. לא נותרה לנו דרך נסיגה.

את הפיקוד על בניית היסודות וביסוסם נטל דובל'ה. עירבנו באומץ את הבטון; מלט, חצץ, חול ומים, חפרנו תעלה ויצקנו חגורה רחבה, נתנו לה להתייבש, ובנינו עליה שורות בלוקים להגבהה. יצחק עירב את הטיט, אני מילאתי את הדלי והגשתי אותו לדובל'ה. זה כרע על ברכיו, תקע את כף הבנאים בטיט כזקן ורגיל, נטל ממנו מעט והניח בתנופה על הבטון. הושטתי לו את הבלוק, והוא קבע אותו על הטיט בדפיקות קלות בקת הפטיש. העביר את הפלס על פני שורת הבלוקים מלפנים ומלמעלה במבט של מומחה, יישר ותיקן בדפיקה נוספת, ועבר אל הבלוק הבא. כך שורה ועוד שורה. יצקנו על הבלוקים חגורת בטון מחברת, ויסוד המבנה כבר עמד מוכן. יצחק ניסר את לוחות העץ ודפק את המסגרות. בשלושה הרמנו אותן, כדי להציבן על מסגרת הבטון ולקבוע אותן במסמרים גדולים. התקשיתי לדפוק את המסמרים, הם התעקמו אחד אחד. אז אחז יצחק בידי והראה לי איך עושים זאת. הסוד הוא להחזיק את הפטיש הגדול חזק בקצה הקת,

ולהכות מרחוק מהלומות ארוכות, כבדות ובטוחות. כל מסמר שננעץ גנח ורטט עד שנקבע בחוזקה עמוק במקומו, והעמיק את התחושה שבניין הישיבה מתחזק ומתרומם.
עבדנו בהתלהבות כל השבוע, מהנץ החמה ועד חשכה, בלי להרגיש בזמן החולף. כמעט שכחנו לאכול. באמצע היום עשינו הפסקה קצרה ואכלנו מן השאריות שנשארו בחדר האוכל.
גמלוני הגג הוצבו ונקבעו במקומם, אבל עדיין צריך היה לכסות אותם בלוחות אזבסט. היה כבר יום חמישי. רצינו לגמור את המלאכה לפני שבת, והמשכנו לעבוד אל תוך הלילה. התחלנו בערב, לאור השמש השוקעת, והמשכנו לאור נורת חשמל. אני הרמתי את הלוח, דובל׳ה עמד על קצות אצבעותיו, צירף אותו אל הלוחות הקיימים, ויצחק קדח וקבע אותו במקומו. ידענו שצריך להקפיד על הסדר בו מניחים את ארבעת הלוחות זה על זה, ורק אז לחבר אותם. לוח רדף לוח, עוד קדיחה ועוד בורג, והגג הלך והתקדם. סוף סוף הגענו אל השורה האחרונה, הרגשנו שאור הנורה דועך ומחוויר. הרמנו את עינינו, וראינו להפתעתנו שהשחר עלה והשמים מאדימים במזרח. מיהרנו לקבוע את הלוחות האחרונים, ועם הנץ החמה עמדנו לתפילת ותיקין.

שלוש פעמים ביום התנהלנו בדרך הארוכה אל חדר האוכל של בית הספר. חדר האוכל שכן בתוך בית מגורים ישן שקירותיו הפנימיים נפרצו. בעד חלונות המבנה הקטנים והמאובקים חדר בצהריים אור קלוש בלבד, ורצפת הבטון השחורה, שכוסתה במשך השנים בשכבה שומנית עכורה, בלעה אותו. בלילה הואר הכול באמצעות כמה נורות עירומות, אליהן היה קשור חוט עם סביבון ומנורת צלופן, שריד מקישוטי חנוכה של השנה שעברה.
גם האוכל לא היה מושך, ציפו לנו בדרך קבע שקשוקה וחביתות קרות טובלות בשמן. רבים היססו לאכול מפחד קלקולי הקיבה, שגרמו הפרעה מתמשכת והשפלה. וכאשר הגיעו מים עד נפש הציבה הישיבה פח מלא ביסקוויטים גדולים ועבים בחדר שליד בית המדרש, ומי שלא הלך לחדר האוכל הסתפק בביסקוויטים ובמים.
לא היה מנוס אלא להשקיע ולהקים לישיבה חדר אוכל משלה. בחצר, ליד בית המדרש, הורכבה בטונדה גדולה, שסוידה בלבן בוהק ונקרעו בה חלונות גדולים, ולנו היה אור. ר׳ שולם חיפש אישה שתפעיל את המטבח, ומצא את רבקה. היא וג׳ק בעלה באו מאנגליה אל העיירה כדי לתרום לה ככל יכולתם, הם נקשרו לחבורה שסביב הישיבה והתנדבו לכל משימה. עברו כמה חודשים, ורבקה התקשתה להשביע את רצון הבחורים. המבנה החדש והמואר לא שינה את מהות האוכל. כשהטרוניות הלכו וגברו, התיישב ר׳ מרדכי ליד השולחן שלנו, הסיר את כובעו, חשף את הכיפה הגדולה שכיסתה את קרחתו, ערם אטריות על צלחתו ואמר למסובים:
״מדוע אתם מתלוננים, מה רע באוכל הזה? הילדים שלי תמיד מבקשים אטריות.״
הוא התחיל לאכול, והשתתק. האטריות הדביקות בושלו יותר מדי. הן היו חיוורות, ומעט מיץ העגבניות שהושם בהן לא העניק להן טעם ברור. ר׳ מרדכי היה איש החיים, לא נזיר. הוא ידע מהו אוכל טוב, ואשתו הייתה בשלנית ידועה. גם אנחנו טעמנו בהזדמנויות שונות משהו

ממטעמיה, ולרקיקיה הטבולים בדבש יצא שם דבר. ר׳ מרדכי הזיז במזלגו את האטריות מצד אל צד. טעמן התפל אמנם שכנע אותו שלא ראוי להכחיש את העובדות, אבל הוא לא התבלבל, אלא העביר את הדברים למישור אחר.

״אין להחליף טפל בעיקר,״ אמר לנו לבסוף, שם לב למבטים הדרוכים הנעוצים בו ומחכים למוצא פיו, ״ואין לייחס חשיבות יתירה לחומריות. שמעתם על הרב דסלר, מי שהיה המשגיח של ישיבת פונוביז׳?״ שאל, וסביב השולחן היו כמה שהנהנו בראשם, ״הוא למד בישיבת קלם המפורסמת בליטא וגר אצל קרובה זקנה שהאכילה אותו במשך כמה שנים יום יום, בלי לשנות ובלי לגוון, דייסת גריסים תפלה. הרב דסלר אומר שההרגל הזה עוזר לו מאד, ומאז כל מאכל בעולם ערב לו.״

למען האמת הסיפור הזה לא היה חדש לנו, כבר ראינו אותו בהקדמה לספרו של הרב דסלר, ״מכתב מאליהו״, שיצא אז ונחשב לבשורה חדשה בתורת המוסר, משום שבצד הביקורת המוסרית הייתה בו גם העמקה מחשבתית.

ר׳ מרדכי ראה שהדברים אינם עושים מספיק רושם והוא המשיך לחזק את דבריו: ״מספרים על החזון-איש, שהיה חוזר מבית המדרש לביתו מאוחר בלילה, אחרי שהרבנית הלכה לישון. הוא אכל לבדו בחושך, את האוכל שהשאירה בסיר על הכירה. בוקר אחד העיר שמשהו באוכל היה מוזר וקשה ביותר, ולכן הלך לישון רעב. התברר, שהרבנית השאירה באותו ערב שני סירים. באחד היה אוכל ובשני כביסה שהורתחה על האש. החזון-איש לא הבחין ביניהם, ואכל את הכביסה.״

עברו כמה חודשים, ואפילו ר׳ שולם הגיע למסקנה, שנשארה בנו מידה מסוימת של ארציות, ואנחנו נתקשה לחקות את החזון-איש ולאכול כל הזמן רק אטריות תפלות. ׳אם אין קמח אין תורה׳. הוא הפתיע, והביא טבחית הונגריה מאחד ממושבי האזור. כבר ביום הראשון לבואה של זו התחולל במטבח שינוי קוטבי. השום והפפריקה מצאו בו את מקומם. המרק נעשה עשיר בירקות ובצחצוחי שומן שצפו בו בשפע, ואנחנו ישבנו ללמוד שבעים ומרוצים.

ה.

בליל שבת, כאשר עמדתי אחרי התפילה בשורה ארוכה עם הבחורים שניגשו ללחוץ את ידו של ר׳ שולם בברכת שבת שלום, עיכב אותי ר׳ שולם והזמין אותי להתלוות אליו ולאכול בביתו. עמדתי נבוך, לא נעים לאכול בבית זר, על אחת כמה וכמה אצל ראש הישיבה, אבל איך אפשר לסרב.

הבית המסודר והמצוחצח היה אפלולי. רק מנורת לוקס האירה את החדר. ישבתי במקומי קפוא וכבד. ידי נעו בגמלוניות, לא שמתי לב למזלג שהיה מונח לפניי, והוא נפל ברעש על הרצפה. הסמקתי, הזעתי, התכופפתי להרימו, אבל הצלחתי רק בפעם השלישית. ר׳ שולם והרבנית ברכה התעלמו מן העצבנות שלי, והתנהגו אליי כאילו הייתי בן בית.

בסוף הסעודה התרווח ר׳ שולם בכיסאו וסיפר משהו על חוויותיו ממרוקו. אחרי מבצע סיני, כאשר חגגה ישראל את ניצחונה, הצליח נאצר להפוך את מפלתו הצבאית לניצחון מדיני כביר על בריטניה וצרפת. העולם הערבי התעורר, ארצות העולם השלישי עמדו מאחוריו, ארצות הברית וברית המועצות כרכרו סביבו. גל של התעוררות לאומנית שטף את מרוקו, והיהודים שם נשארו מבודדים ומאוימים. ר׳ שולם, שהיה בעל דרכון זר, התנדב אז ללמד שם תורה.

ר׳ שולם תיאר את אווירת הפחד והאימה שאפפה את יהודי מרוקו. ״הזקנים ביקשו לצמצם את פעילות הקהילה ולהחביאה. הם חזרו על הפסוק ׳חבי כמעט רגע עד יעבור זעם׳. אפילו לשיעורי התורה שלי התנגדו״. ״אבל,״ הוסיף בהתעוררות ובהתלהבות, ״התוצאה הייתה שהרבה יהודים הבינו שאי אפשר להמשיך לגור במרוקו, ויצאו משם במסירות נפש ובאו הנה. כשאני שומע אותם מדברים כאן בנגב במרוקאית או בצרפתית, אני מרגיש שבעיירה שלנו מתגשמים דברי הנביא עובדיה ׳וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלות ירושלים אשר בספרד ירשו את ערי הנגב׳.״

הסתכלתי במי שנכנס אל תוך גוב האריות המרוקאי כדי ללמד תורה, ולא יכולתי שלא להעריץ את המסירות הזאת. נהניתי לראות שהוא מדבר כמעט כמו ציוני גמור ותופס את המתרחש כאן ועכשיו כחלק מתהליך הגאולה. לא אמרתי כמובן דבר על כך שצרפת וספרד של היום לא היו קיימות בימי הנביא, וגם אליהו הנביא לא מצא את האישה האלמנה בריביירה הצרפתית אלא בסרפנד שליד צידון.

ישבתי מול תמונתו הגדולה של החזון-איש, שצולם כאשר הוא מעוטר בתפילין ולראשו כיפה גדולה. התמונה טרדה את מנוחתי. החזון-איש הביט בי כל הזמן מבעד למשקפיו העגולים במבט ישיר, חודר וקודח. לבסוף העזתי ושאלתי: ״מדוע החרים החזון-איש את ירושלים?״

״מה פירוש?״ תמה ר׳ שולם.

סיפרתי לר׳ שולם את ששמעתי מהוריי. בקיץ של שנת שלושים ושלוש עלו הוריי, יהודה ורבקה מאירי, מגליציה ארצה, להתחיל את חייהם כזוג צעיר. את סיפון האונייה בה נסעו מקונסטנצה שעל שפת הים השחור גדשו עשרות חלוצים צעירים. העולים התארגנו באופן טבעי לחבורות קרובות, במסגרתן בילו את ימי המסע הארוך, אכלו יחד, דיברו והתווכחו, שרו, רקדו, רקמו חלומות וישנו יחד.

אבא ואמא הבחינו בשני מבוגרים שעמדו אבודים בירכתים, נחבאים בצל סירת הצלה. הוא עמד ופניו אל הים, מנותק לגמרי מן ההמולה שגעשה סביבו, ממערבולת הצועדים על הסיפון מפינה לפינה. זקנו התבדר ברוח, והוא הביט מהורהר בשובל המים המתרחב מאחורי האונייה ונותר חרוץ בים שעה ארוכה. האישה, שנראתה כאמו, עמדה והסתכלה אל הסיפון, אינה מרפה משתי המזוודות שלידה, חוששת שייעלמו במהומה התזזיתית שעטפה אותם. אבא ואמא, שראו כי הזוג המוזר מתקשה להסתדר, פרסו עליהם את חסותם וסייעו בידם להתארגן. כך הכירו את משפחת קרליץ, שבאה מליטא.

האיש הסגור והנחבא אל הכלים לא היה ידוע. הוא לא נשא בשום תפקיד או משרה. לא רב, לא מורה הוראה ולא ראש ישיבה. את ספרו 'חזון-איש' הדפיס בעילום שם, רק רמז, אי"ש – אברהם ישעיהו, וגם המעטים שהספר הגיע לידם לא ידעו לשייכו אליו. הם התפרנסו מחנות הבדים שהחזיקה הרבנית, וממעט הכסף שהכניסה מכירת הספרים. אלא שהנאצים עלו לשלטון ורעידת האדמה שפקדה את גרמניה שילחה סביבה גלי הדף, שהלכו והתפשטו אל כל היבשת. איש לא העלה על דעתו שבעוד שבע שנים ייהפך העולם המפואר, הפורח והתוסס של קהילות ליטא וישיבותיה, לאפר. אבל מתחת לפני השטח הורגש הזעזוע. רעד וחרדה הורגשו באוויר. המשבר הכלכלי בפולין ובליטא העמיק, והאנטישמיות הופיעה בגלוי ובראש חוצות. תלו ביהודים את אשמת ההתמוטטות הכלכלית, אמרו שהם תוחבים את ידם לכיס הכללי, ולוקחים לעצמם את פירותיה המצטמקים של הכלכלה הלאומית. החוקים המגבילים והתחרות הגוברת דחקו רבים מפרנסותיהם, וכאשר נשדדה חנותה של הרבנית באשה (בתיה) ולא הייתה לה עוד תקומה, החליט לעלות ארצה.

אבא הרגיש שלפניו אישיות יוצאת מן הכלל, והתאמץ להתקרב אל האיש ולעמוד על טיבו, אבל לא הצליח הרבה. האיש היה מתבודד ושתקן אמיתי, ואת רוב זמנו על הסיפון בילה באותה נקודה, מעיין בספר הקטן שבידו. רק כאשר שאל אותו לפני שבת, אם מותר לטלטל באונייה חפצים, שהרי האונייה נוסעת ויוצאת מחוץ לתחום, התעורר ונענה לו ברצון: "האונייה נחשבת כד' אמות למי ששובת בה, ומותר ללכת על הסיפון ולטלטל את החפצים שנמצאים בו". היה ניכר שלו עצמו אין בעולם אלא ארבע אמות של הלכה.

לעומתו, שמחה הרבנית להשיח את ליבה לפני אמא. היא פרטה את הדאגות שהקיפוה, סיפרה על ערירותה, דיברה על עיניה הלוקות ועל אובדן פרנסתה. היו לה טרוניות על עולם ומלואו, ואפילו את כעסה על בעלה לא הסתירה. מה ראה זה, שחי כל חייו בתוך בועה משלו, רחוק ממנה ומן העולם, להתעורר עכשיו לפתע ולקחת אותה בזקנתה אל ארץ חדשה, בה לא תוכל להתפרנס בכוחות עצמה.

כאשר הגיעו ליפו רטט אבא מהתרגשות וציפייה. הוא התכוון לעשות כמנהגם של העולים מאז ומקדם, לנסוע מיד לירושלים ולהתפלל למחרת, בצום י"ז בתמוז, ליד הכותל המערבי. הוא זכר את הסיפור על ר' יהודה הלוי, אשר סיכן את נפשו ועלה ארצה, הגיע אל הכותל המערבי ושר מולו את שירו "ציון, הלוא תשאלי לשלום אסיריך", עד שפרש ערבי דרס אותו בפרסות סוסו. אבא הציע למשפחת קרליץ לבוא אתו, אבל להפתעתו דחה האיש את ההצעה, והפטיר בשפה רפה שאינו חושב לנסוע לירושלים. הוא מלמל בלחש משהו, שנשמע כמו: "לכל אחד יש בלב את ירושלים שלו!". לא הייתה למשפחת קרליץ תוכנית ברורה מה יעשו ולאן יפנו. פטרונו של החזון-איש, ר' חיים עוזר גרוז'ינסקי, רבה הגדול של וילנה, כתב לרב קוק ולמרכז אגודת ישראל, כי הנה עולה ארצה גאון וצדיק, אבל אלה לא שמעו עליו מעולם, ולא היה ברור שיחכו לו כשיגיע

לארץ. אבא ואמא השאירו אותם בתל-אביב, בחדר ששכרו ליד הים, ונסעו לבדם לירושלים, והתמיהה על התנהגותו המשונה של האיש המשיכה ללחוש בהם עוד ימים רבים.

החזון-איש הוזמן אחרי זמן קצר לעבור מתל אביב לבני ברק, מושבה חרדית קטנה בצד הכביש הראשי מתל-אביב לפתח תקווה. רחובותיה עדיין לא נסללו, רק רחוב ז׳בוטינסקי היה מצופה בזפת, ונקרא ״הכביש השחור״. עברו עוד כמה שנים עד ששמעו של החזון-איש יצא לתהילה ועד אשר שחו מקצה העולם ועד קצהו בגדולתו. אז הבין אבא מי היה שותפו הגדול למסע אל ארץ ישראל.

אבא אהב את ירושלים, את אנשיה, את רבניה וצדיקיה, הגלויים והנסתרים. כל היועצים הטובים אמרו לו: ״ירושלים היא עיר העבר, תל-אביב עיר ההווה וחיפה עיר העתיד,״ אבל הוא נשאר בירושלים. קשה היה להקים בעיר המבודדת מפעל כלכלי, אבל אבא לא התייאש והמשיך לפתח את בית המלאכה שלו. עברו ימים קשים. הפיצוץ ברחוב בן יהודה כמעט והחריב את ביתנו. וכאשר המצור התהדק והפגזות הלגיון גברו, היה צריך לרדת למקלט ולהצטופף במרתף, שבו היה תנור הסקה שהדיף ריח חריף של סולר, ומעליו ארובה ענקית, הצמודה אל התקרה כנחש בריח עקלתון. אבא לא יכול היה להבין את התרחקותו של החזון-איש מירושלים. שבע שנים ישב החזון-איש בבני ברק לפני שטרח להגיע לירושלים, לא חולשה גופנית או בעיה טכנית מנעו ממנו לעלות לירושלים, גם כאשר בא, לא עשה זאת אלא בגלל חתונת אחיינו, שלא יכול היה להיעדר ממנה. תמיהה זו דבקה גם בי, כיצד גדול וצדיק כמוהו לא הרגיש דבר ביחס לירושלים, איך לא מצא עניין הלכתי או רוחני לבקר בה? ביקשתי לבדוק את העניין.

״אתה לא הראשון ששואל,״ ענה לי ר׳ שולם בהיסוס. ״היו תלמידים ששאלו אותו מדוע הוא לא מבקר בירושלים, והחזון-איש לא ענה. וכשהם שאלו: ׳כבודו לא רוצה להיות אצל הכותל המערבי?׳ הוא אמר: ׳אני רוצה להיות אצל ארבעת הכתלים יחד׳.״

לא הסתפקתי בזה, והמשכתי לשאול: ״וזהו?! שמעתי שהוא לא רצה שום מגע עם הרב קוק, וידע שאם יבוא לירושלים לא יוכל להימנע מלהיכנס אל הרב הראשי.״

ר׳ שולם נע באי נחת על מושבו ואמר: ״מי יודע? אולי.״ וכמי שמתרחק מן האש, הוסיף מיד: ״אבל אולי יש סיבה אחרת לגמרי. אתה יודע שיש ספק איפה היה מקומם של העזרה ובית המקדש. החזון-איש לא סמך על השערות וחשש לספקות לחומרה. אפילו על השעון הוא לא רצה לסמוך, אז ודאי לא על השערות ארכיאולוגיות. אולי בגלל זה ויתר, והעדיף לא לבוא לירושלים בכלל.״

ר׳ שולם הציץ בשעון. הסעודה התארכה. ״אני רואה שיש לך סיפור ארוך״, אמר לי בשעה שנטל את ידיו במים אחרונים לקראת ברכת המזון. ״תצטרך לבוא שוב כדי לספר לנו איך הגעת לישיבה שלנו.״

ו.

חודש אלול. כוחו של הקיץ תש. רוח צוננת החלה נושבת והלילות נעשו קרירים. אחרוני הלומדים בבית המדרש הלכו לישון בשעות הקטנות של הלילה. רק הנחנו את ראשינו על הכר והתנומה החלה לרדת על עפעפינו הכבדים, וכבר נשמעו מרחוק דפיקות בפח, וקריאות:

"ס-לי-חות! ס-לי-חות!"

הקריאות הכו באוזניים ללא רחם, והן התקרבו והלכו:

"שמעון! שמעון! קום! עמרם, ס-לי-חות!"

'סליחות' אמרו בעיירה מתחילת חודש אלול, ולא כמו האשכנזים שמתחילים סמוך לימים הנוראים. ולא עוד, אלא באשמורת הלילה, ברוב עם ובנעימה, לא בעצלות שמחברת את הסליחות אל תפילת השחרית, כאשר השמש כבר זורחת. המשכימים קום היו בדרך כלל גם מקדימים לשכב. בילויים ושעשועים כמעט לא היו קיימים בעיירה, ותושביה היו אנשי עמל שלא איחרו לשבת בלילות. לעומתם, אנחנו שאיחרנו לישון, נמצאנו קרחים מכאן ומכאן, וסבבנו כל החודש טרוטי עיניים.

יום חמישי. ליצחק הגיע טלפון בהול ממרכז ישיבות בני עקיבא: "מוכרחים לשלוח בדחיפות שני בחורים לארגן את השבת הראשונה בישיבה החדשה בבאר שבע."

יצחק, שלא יכול היה לעמוד מנגד והסכים להציל את המצב, סיפר לי, ושנינו נסענו לבאר שבע. חצינו את העיר האפורה, מסביב נפרשו שיכוני בטון על פני שטחים נרחבים. עברנו על פני בית החולים והמבנה הגדול והריק של מה שהיה אמור להיות מוזיאון הנגב. הגענו לשיכון ד', והנה מרחוק, בין הדיונות, כאילו צומח מן המדבר, נראה בניין הישיבה החדש. מישהו גייס את מיליונר הנפט סיר אייזיק וולפסון, ושכנע אותו להקים מבנה גדול לישיבה בבירת הנגב. שלד הבניין המרשים התרומם, אבל הבניין עצמו עדיין לא הושלם. הפיגומים ניצבו במקומם, הקירות נשארו חשופים בלא טיח, תעלות ובורות רצעו את השטח, חסרו אינסטלציה וחשמל.

"אין צוות, אין ראש ישיבה ורמי"ם." התלונן באזננו חיים המדריך, שהגיע לכאן מישיבת פורת יוסף. כנראה הבטיחו לוולפסון שיתחילו ללמוד בבניין, והיו מוכרחים ללקט תלמידים מכל הבא ליד ולפתוח את שנת הלימודים.

אולם ריק הפך לבית מדרש, וכמה עששיות האירו אותו באור קלוש ועצוב. ניגשתי לפני התיבה להתפלל קבלת שבת. התפללתי בנעימה המקובלת בישיבות בני עקיבא, אבל נשארתי לבד, רק מעטים מתוך שלושים תלמידי כתה ט' הצטרפו לשירה. המנגינה הייתה חדשה באוזניהם, הם מעולם לא התפללו בסניף בני עקיבא ולא הכירו את הנוסח הזה.

לפני תפילת ערבית נעשה יצחק "ראש-שיבה". קם ופתח בשיחה כזקן ורגיל.

"אלול הוא חודש התשובה. מי צריך לעשות תשובה?" שאל, "אתם חושבים שזה עניין למי שחטא, לאנשים חילוניים, אה?" ומיד ענה בעצמו: "זו טעות, כל אדם צריך לעשות תשובה!" הרוח נחה על יצחק. הוא נשען על הסטנדר, התנדנד, התלהב, נסחף בדבריו, ודרש במתכונת

השיחות בישיבה. "מי שמקיים מצוות הוא מושלם? אנחנו מנצלים את הזמן עד הסוף?! המצוות שלנו שלמות?! מה שאנחנו עושים זה לא מה שהיינו יכולים להיות! יש החמצה, יש פער גדול בין הרצוי למצוי! כל אחד צריך לתקן את עצמו ואת מעשיו, במקום ובדרגה בה הוא נמצא."

כשהלכנו אחר כך לאכול שאלתי את יצחק, "השתגעת? אתה חושב שהילדים הבינו מה שאמרת?"

יצחק הופתע: "אתה חושב שלא? רציתי להראות להם כיצד נשמעת שיחה בישיבה, ולתת הרגשה שהם נמצאים במוסד מכובד."

"מה הם אשמים שהם עושים היסטוריה?"

"נו, ולמה אתה התפללת בנוסח בני עקיבא? למה לא התחשבת בנוסח שלהם?"

נדהמתי, לא חשבתי על כך, משום מה היה לי ברור שבישיבה החדשה ינהגו כמו בכל ישיבות בני עקיבא.

בפינת אחד האולמות שמו כיריים של גז, והוא הפך לחדר אוכל בו נערכה סעודת שבת. אישה אחת בישלה במסירות ושטפה את הכלים בצינור על החול בחוץ, מתפללת בלבה שהילדים לא יחלו בדיזנטריה.

בשעת האוכל הפשירו הילדים, והאווירה נעשתה נינוחה. האוכל היה אוכל מרוקאי מוכר. חיים המדריך התחיל לשיר. הוא התלהב, עצם את עיניו, הטה את ראשו כלפי מעלה, תומך בידו את כיפתו השחורה וכאן התגלה כישרונו האמיתי. קולו היה צלול ועשיר, הוא סלסל את הפיוטים היטב, והילדים המשיכו אחריו בחדווה.

מוזר היה בעיני שמאשימים אותי בקנאות אשכנזית. לא אהבתי את המידור העדתי ההרמטי שנהג בירושלים, לפיו כל עדה ניהלה את חייה לעצמה וזר מעולם לא נכנס לבית הכנסת שלה פנימה. אני אהבתי לטייל בשכונות העיר, על ריחותיהן המיוחדים ובתי הכנסת שלהן. אינה דומה שכונת מזכרת משה הספרדית לבתי ראנד ו"כנסת" האשכנזיות הסמוכות, המסוגפות והמנוכרות. וכל אלה אינן דומות לשכונת הכורדים במורד הנחלאות, שם היה בית הכנסת מטופח באהבה ומעוטר בקישוטים ובנברשות שופעות זכוכיות צבעוניות.

אהבתי את התפילה הספרדית, את הקרבה והחמימות המשפחתית, את הנינוחות, התמימות, הכבוד, כבוד לספרי התורה, כבוד לתפילה עצמה וכבוד למתפללים. המילים נהגות בנחת, בלא חיפזון, אין דברים בטלים, ילדים ומבוגרים אינם מתרוצצים. החזן מוביל את התפילה בקול רם, והקהל כולו מצטרף בשירה. גם מי שאינו מצוי בעניינים נסחף על גלי התפילה. אצל האשכנזים עיקר התפילה נעשית על ידי היחיד, הפיוטים מתוחכמים ושכלתניים, וכל זה נעשה מהר, בעצבנות תזזיתית, מי שאינו מרוכז מפסיד את הכול.

הפסיפס העדתי דווקא מצא חן בעיניי. אתה נכנס לסמטה הצרה של שכונת נחלת צבי שבפאתי מאה שערים, אל התימנים בבית הכנסת שבזי, ומשם מובילים שני צעדים אל תוך בתי אונגרין לעולם אחר לגמרי. במרכז החצר הגדולה עומד בית הכנסת "חתם סופר", וסביבו בורות המים

וחבלי הכביסה המתוחים על קרשים עבשים, ביניהם משחקים הילדים, עטורי הפאות המסולסלות. עוד שני צעדים והנה שוק מאה שערים. גל של ריחות מקדם את פניך, ריח חמצמץ של פירות מעופשים עם ריח חריף של דגים, שרעש המים הזורמים אל בריכתם הדהד בשוק דרך קבע. בטבור השוק עומדים ה"שטיבלאך", חדרי תפילה המגובבים זה על זה, ללא תואר וללא הדר. הומים ממתפללים, הרצים וחוטפים תפילה בכל שעה משעות היום, בצפיפות ובדוחק. ומעבר לגבעה, אבל כאילו במרחק של נצח, בתוך המבנה הגרמני הגדול של בית ספר שמידט נחבא בית הכנסת האיטלקי, שתוכו תפארת והדר. ארון הקודש מצופה זהב, מעוטר בפטורי ציצים ופרחים. המתפללים יושבים על ספסלי עץ מגולפים, כבדים וכהים. התפילה כמנהג יהודי רומא, נעימתה רכה ונעימה לאוזן, והיא קובעת לה מקום בין מזרח למערב. אבל היא מתקיימת רק בשבת, כאשר משפחות קאסוטו והרטום היחסניות צועדות מקרית משה להוביל את התפילה.

"תמיד נישאר מפוצלים לעדות?" אמרתי ליצחק בייאוש, "ומה עם 'מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'?"

"בטח," המשיך יצחק, "צריך אחדות, אבל בלי לקפח את הספרדיות. הנוסח של בני עקיבא הוא אשכנזי."

"הוא אשכנזי?! לא נשאר בו כלום מן ההברה והניגונים האשכנזיים. לא הונגרי, לא ייקי ולא גלצייאנרי, הוא ישראלי!!"

"טוב, אולי הוא לא אשכנזי, אבל הוא בודאי לא ספרדי. אתה חושב שכשיחזקאל לקח את עץ יהודה ואת עץ יוסף וחיבר אותם יחד, הוא לקח שני קרשים? לא, הוא לקח שני עצים חיים, הרכיב את הכנה על הרוכב, והעץ שלו לבלב ופרח. כל זמן שהספרדים חנוקים כמו קרש יבש, הם לא יוכלו להתחבר אל העץ החדש. רק אם יחזרו אל עצמם נוכל להתאחד להקים את עץ החיים."

יצחק פרש משנה סדורה וברורה ואף על פי כן שאלתי: "הרי אתה בעצמך דוגמה שכל זה שטות ובעוד דור לא יהיו להבדלים האלה משמעות. באיזה מניין תתפלל, החצי האשכנזי שלך אצל האשכנזים והספרדי אצל הספרדים?!"

ימים נוראים

א.

שערי המגודל הציק לי. גירדתי בראש ללא הרף, התפילין החליקו ולא נשארו קבועים במקומם כראוי, הייתי מוכרח להסתפר. הזהירו אותי מטיב התספורת בעיירה ומן הכינים שיבואו בעקבותיה, אבל לא יכולתי להיכנס כך אל החג. הלכתי עם יצחק לצריף המספרה. מאיר הספר ראה אותנו והדליק לכבודנו להבת ספירט כחלחלה, עליה העביר את מכונת התספורת והמספריים.

נרגעתי והתיישבתי על הכסא מול הראי הגדול, ומאיר פתח במלאכתו, קוצץ וחותך במרץ. המספרה עמדה במרכז העיירה, אנשים נכנסו ויצאו כל הזמן, מתווכחים על ענייני השעה. מאיר עמד וגזר, מנפנף במסרק ובמספריים שבידו, מנצח בהתלהבות על המולת הדוברים, ועיניו בבני שיחו מסביב. אחד התושבים נכנס למספרה, מחזיק בידיו שני ראשי כבש לכבוד החג, הרים אותם ושאל את כל הנוכחים: "איזה כדאי לקחת?"

הסתכלתי מולי והרגשתי מחנק בגרוני. בראי הופיעו שלושה ראשים, ראשי שלי, ומשני צידיו שני ראשי כבש. מאיר בחן את הראשים מקרוב, ולבסוף הצביע במספריו על ראש אחד ואמר באנחה: "העיקר, שנהיה לראש ולא לזנב."

"מה אתה נאנח פתאום?" תמהו היושבים מסביב, ומאיר סיפר בפנים עגומות את החדשות האחרונות: "לא שמעתם מה אמר הבבא חאקי לשמעון, ראש המועצה?" השתרר שקט, כולם הוקירו את הבבא חאקי, הוא רבי יצחק אבוחצירה, רבה של רמלה.

"שמעתי במועצה, ששמעון כהן היה אצלו אתמול, בא לקבל ברכה מן הצדיק לכבוד השנה החדשה." אחד השומעים שיסע את דבריו ברטינה: "מה עושה התוניסאי הזה אצל רבי יצחק שלנו?" אבל מאיר ביטל את דבריו והשתיקו בהינף יד, "מה אתה רוצה, כולם הולכים אצל הצדיק."

"תשמעו טוב מה אמר לו הבבא חאקי," המשיך, "הוא אמר לו שטוב שבא, כי אם לא זה, היה קורא לו במיוחד. למה? כי בלילה ההוא חלם רבי יצחק חלום נורא, הוא ראה בחלום את העיירה שלנו!"

"העיירה שלנו?!" השתאו כולם מסביב.

ומאיר המשיך: "העיירה ישבה בשקט כמו שאנחנו מכירים, אבל פתאום באה חיה גדולה ושחורה עם קרניים ונכנסה אליה. היא בעטה בפרסות שלה, השתוללה ועשתה אבק עד השמים. ניסו לעצור אותה, אבל היא נגחה בקרניים והפכה טבון אחד, ואז האש נדלקה וגדלה ושרפה את כל העיירה."

"אה!" נשמעה אנחת הפתעה כללית, "לא יכול להיות!"

אבל מאיר לא גמר, והמשיך בשלו: "נכון. שמעון באמת נבהל. הוא בא לקבל ברכה, וזה מה שהבבא חאקי נותן לו? הוא התחנן לפניו שיעזור לעיירה, והצדיק ענה שעכשיו זמן של תשובה, שיגיד לכולם להתפלל חזק בכיפור להעביר את הגזירה."

סיפור השמועה השכיח מליבנו את התספורת וטיבה.

"אתה מאמין לסיפור הזה?" שאלתי את יצחק בדרך אל הישיבה.

"דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים!" אמר בפסקנות. אבל כאשר המשכנו ללכת הוסיף מהרהר "אתה יודע מה אומרים על סיפורי חסידים? מי שמאמין לכל מה שמספרים הוא חסיד שוטה, אבל מי שלא מאמין שזה יכול להיות הוא אפיקורס!"

המבנה הקטן של המקוָה צר היה מהכיל את כל הצובאים עליו בערב יום הכיפורים. בחוץ השתרך תור ארוך של אלה שביקשו לקיים את המצווה. טהרת הגוף מסייעת למי שמבקש לטהר את הלב. אדם גברתן, עם רצועת עור עבה בידיו, עמד והצליף על הנכנסים, זכר לעונש המלקות המגיע לחייבים. השמועה על הגזירות הרעות המרחפות על העיירה גרמה לרבים מן העומדים ביראה בפתח המקווה לספוג את המלקות הללו ברצון, מבקשים להתייסר, להסתגף ולהיטהר.

לא זכרתי את המלקות הללו ניתנות בירושלים בהמולת המקווה באופן המוני וקל. השמש נטתה מעט למערב, קרניה נשברו בזכוכיות הצבעוניות של בית הכנסת הגדול בבתי-ראנד, והטילו שלוליות של אור מתוק על הרצפה, אדום, ירוק, צהוב וכחול. חסידים ואנשי מעשה, לבושי גלימות בד דמשקאי לבן, מפוספס בפסי כסף, חגורים באבנט רחב וחובשי שטריימלים, שהתכוננו למנחה של ערב יום הכיפורים, היו כורעים בכובד ראש על המחצלת שנפרשה מאחורי הבימה, ואיש זקן ונשוא פנים היה מלקה אותם ל"ט מלקות קלות, כשהם מתוודים בלחש, ואומרים שלוש פעמים את הפסוק "והוא רחום יכפר עוון", שיש בו י"ג מילים.

יצחק ראה את התור הגדול אל המקווה ונבהל: "תאר לעצמך איך ייראו המים במקווה אחרי שכל האנשים האלה יטבלו בהם?"

הבנתי ללבו. יצחק היה אלוף הניקיון האישי. יום אחד, אחרי שהתקלח בפעם השלישית, שאלתי אותו אם אינו מגזים בעניין הזה, והוא ענה: "ככה זה, אני איסטניס!"

"אתה איסטניס?" תמהתי, "אתה מתמלא זיעה ובוץ במשק."

"אדמה זה לא רפש ועבודה זה לא לכלוך!" ענה יצחק בפסקנות.

אחרי שחיכינו זמן רב, התייאשנו והלכנו להתקלח בדירה. אולם איך אפשר לבוא אל הימים הנוראים בלי טבילה? בדלית ברירה הסתפקנו בתשעה קבין של מים. לא רק מקלחת הגונה בשיעור הזה, אלא דלי גדול מלא במים צוננים שכל אחד שפך בבת אחת על רעהו. זה אינו מגיע לדרגת הטבילה במקווה עצמו, אולם היה בזה בהחלט משהו מתחושת הנקיות והטהרה הדרושים.

יום הכיפורים הגיע. בישיבה לא חיכו לאזהרתו של הבבא חאקי כדי לעשות תשובה. דווקא בישיבה, שאין טועמים בה כלל טעם חטא, עורר הווידוי התרגשות גדולה, וכל בחור ספר ומנה את חטאיו, בוכה בדמעות של ממש אפילו על אבק של מחשבה לא טהורה, תחושה של החמצה. בליל יום הכיפורים כאשר צריף הישיבה האפור והאפלולי התמלא מתפללים לובשי לבן, לא יכולתי שלא להיזכר בבית הכנסת הקטן שלנו בירושלים, ראיתי אותו מאיר באור יקרות, ריח חם של נרות דונג נמהל בבושם הקל המרחף באוויר. המתפללים עטו לבנים; קיטל, טלית וכיפה, שאצל הישישים כבר הצהיבו כשמנת, ועליהם מרוקמים היו ציצים ופרחים בזהב, שנצץ באור כדבש ניגר. בין "כל-נדרי" לערבית קם אחד מזקני המתפללים, זקן מצומק ומיובש, שסביב עיניו החביבות והזוהרות עטרת קמטים דקים וצפופים, ניגש אל שכנו, לחץ את ידו בחום, וביקש סליחה אם פגע בו חלילה במשך השנה. השכן הניע את ראשו ואת ידיו בשלילה, מסרב בתוקף לשמוע את דברי הסליחה הללו: "חלילה, מעולם לא פגע בי, אדרבה, דווקא אני צריך לבקש ממנו סליחה." אז איחל לו הראשון שנה טובה וכל טוב, והשני צירף את ברכותיו כפל כפליים, והשניים נפרדו בלחיצת יד נמרצת עוד ועוד. הזקן המשיך ללכת אל המתפלל הבא ואל זה שאחריו, ובינתיים קם מתפלל נוסף והחל בסיבוב כזה, ועוד אחד, ולבסוף עמד כל בית הכנסת על רגליו, כולם מחבבים זה את זה, לוחצים זה את ידו של זה, ומתפללים בלב שלם ומפויס על שנת ברכה, רצון ונדבה לכלל ולפרט.

בהפסקה אחרי תפילת מוסף הלכתי לנוח, עייף מן הצום אותו השלמתי, בן העשר, בפעם הראשונה. כאשר חזרו כולם לבית הכנסת להתפלל מנחה ונעילה, חסו עליי והשאירו אותי ישן. כשהתעוררתי, הבית היה ריק והשמש כבר נטתה לשקוע, זינקתי מן המיטה ורצתי לבית הכנסת. שם עמדו כבר באמצע תפילת נעילה. מתנשם ומתנשף מן הריצה, נפלתי אל תוך ההתרגשות הגועשת. מולי, במחזור שתחבו בידי, היה כתוב "פתח לנו שער, בעת נעילת שער! היום יפנה, השמש יבוא ויפנה, נבואה שעריך!" נבהלתי, עם השמש השוקעת ראיתי גם את השער נסגר בפניי ומשאיר אותי בחוץ, לא יכולתי לעמוד בזה ופרצתי בבכי תמרורים. מאז, כאשר הגעתי בכל שנה אל הפסוקים האלה, בחנתי את עצמי, אם תפילתי אמיתית כפי שהייתה באותה שעה.

חיצוניותו של צריף הישיבה הייתה מדכאת, אך כאשר התחילה התפילה הרגשתי שרק כאן בישיבה היה משהו מן התמימות וההתעוררות של אז. התפילה שבלחש ארכה בישיבה שעה ארוכה. כל מילה נהגתה בכוונה, ישר מן הלב. הגוף ליווה את השפתיים, מתנועע קדימה ואחורה, ימין ושמאל, מדגיש את המילים הנהגות וחוצב את רחשי הלב באוויר, בבחינת "כל עצמותיי תאמרנה". בית המדרש כולו סער ונע הלוך ושוב, כעצים ברוח.

אחרי הריכוז והמאמץ הגדול של התפילה בלחש רפה המתח. אז ניגש ר' מרדכי להתפלל לפני התיבה. תפילתו הייתה עשירה ומוטעמת, והוא הצליח לסחוף אחריו את כולנו לגבהים שלא ידענו. הוא התחיל בלחש ובדמעות של ממש, כבן המתחטא ומתחנן לפני אביו, עבר לתיאור מלכות ה' העתידה, מדגיש בקולו את תרועת החצוצרות המבשרות את בוא המלך בשיר-לכת

צבאי, וכשסיים את התפילה עשה זאת בביטחון צוהל, מבטא את הברכה והשלום המובטחים לשנה הבאה. ר׳ מרדכי הטעים ברגש את המילים הנהגות, והעניק בכך פירוש חדש לתפילה. ״כתבנו בספר החיים, למענך אלוהים חיים״, זימר, אלא שבניגוד לתחביר המקובל, סלסל וחיבר שוב ושוב את ה״חיים״ ל״למענך״, לומר, החיים אינם מטרה לעצמה, את החיים אנו צריכים למסור לחלוטין לעבודת ה׳.

יום הכיפורים הזה היה צפוף יותר מן הרגיל בעיירה. המתפללים גדשו את בתי הכנסת, נישאים על גלי התפילה, מבקשים להיות שלמים וראויים בעיני אלוהים ואדם. נוצרה תחרות מי ייתן יותר לבית הכנסת, היו שתרמו סידורים, אחד הגדיל ותרם נברשת חדשה, גם החלו בכתיבת ספר תורה, וכל תושב בעיירה התבקש לקנות לו אות בספר הזה, ובכל זאת לא נרגעו הרוחות, חסר היה עדיין משהו משמעותי.

בצהרי יום הכיפורים כאשר הלכנו לנוח מעט לפני תפילת מנחה, ראינו את הצעירים יוצאים מבית הכנסת המרוקאי לשאוף אויר בחוץ, על השביל, כשטליתות משי עוטפות את צווארים בכחול לבן. השביל הזה הפך במסגרת השיפורים שערכה המועצה ברחבה, לחלק מחצר בית הכנסת המרוקאי. מקצרי דרך שהלכו בשביל הזה הפריעו לצעירים שהתגודדו שם. מישהו העיר: ״התוניסאים לא אוכלים בערב כיפור, ואין להם כוח ללכת מסביב.״ היה מי ששמע ונעלב ובמהירות התלהטו הרוחות ופרצה תגרת ידיים. ברגע האחרון הרגיש הרב במתרחש בחוץ, מיהר לצאת, ועצר בגופו את הניצים.

״אוי! אוי!״ נאנח אנחה כבדה, ״ככה בכיפור?! רצינו להיות השנה כמו מלאכים!״

הוא שהה רגע, והוסיף בעצב: ״מספרים על הבעל שם שהייתה לו קפיצת הדרך. כשנסע, אמר לעגלון שלו להסתובב ולשבת עם הפנים אל העגלה, והסוסים רצו לבד וקפצו על הרים ועל גבעות. עברה העגלה את החאן שבדרך, ולא עצרו שם לשתות ולנוח. ׳מה קרה?׳ שאל סוס אחד, ׳למה לא עוצרים לשתות?׳, והשני ענה לו: ׳אולי כבר איננו סוסים, ובני אדם עוצרים לסעודה רק בעיר.״ המשיכו בדרך, עברו יערות, כפרים ועיירות, ולא עצרו. מתח הסוס הראשון את ראשו, זקף את אוזניו, ושאל: ׳עכשיו עברנו עיר, גם בני אדם היו עוצרים!׳. אמר לו השני: ׳אז אולי איננו בני אדם, אלא מלאכים!׳ בינתיים הגיעו לאן שהיו צריכים, העגלה נעצרה, העגלון לקח את הסוסים לאבוס ושם לפניהם שעורה טרייה, והם התנפלו עליה כמו סוסים...״

ב.

השדות מסביב לעיירה נחרשו ונזרעו. תלמים חומים לבנבנים, ארוכים ארוכים, נמתחו ונמשכו עד קצה האופק. יצאו תשרי וחשוון, וגשם אין. חודש כסלו עבר, ימי חנוכה משמשו ובאו, עננים עברו בשמים, הרוח נעשתה קרה וחודרת, אבל הכול נשאר יבש, השמים נחושה, טיפת גשם לא ירדה. היובש המוזר הביא מועקה. גם אנשי העיירה, שלא היו חקלאים, פחדו מריחו הזר

והמשונה של החורף הזה. ההתעטשויות הלכו וגברו, אנשים נתקפו בחום, הרגישו חולשה וצמרמורת ונשארו לשכב במיטה. היה באוויר כובד מדכא. נדמה היה שכולם חולים. רוח של עצבות אפפה את הכול.

אחרי כל תפילה אמרו בישיבה בדבקות פרק תהילים הולם, והפסוקים השיבו על המתפללים רוח של תקווה וברכה. "רצית ה' ארצך, שבת שבות יעקב. שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו. פקדת הארץ ותשוקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים, תכין דגנם כי כן תכינה. תלמיה רוה, נחת גדודיה, ברביבים תמוגגנה, צמחה תברך".

הגשם החסר לא היה רק משאב חשוב, צורך קיומי שאי אפשר בלעדיו, אלא גם אמצעי מסתורי הקושר ומחבר שמים וארץ.

כולם זכרו בדאגה את חלום הבבא חאקי, ומשבאה הבצורת הזמינו אותו לביקור של התעוררות ותיקון בעיירה. הוא בא כדרכו עטור במצנפת ובגלימה כחולה מרוקמת בפרחי זהב, גבוה ונמרץ, בעל זקן אפור נאה ומרכיב משקפיים עבים, בעדם נשקף מבטו החד. עשרות אנשים הצטופפו סביבו, ואחד אחד ניגשו אליו ונשקו את ידו, גם נשים נדחפו בסמוך, מבקשות ברכה מן הצדיק. לכבוד הרב הודלקו כל המנורות, כאילו היה זה ליל כיפור. אחרי תפילת מנחה הצטופף הציבור הגדול סביב ארון הקודש, והרב טיפס ועלה לאט במדרגות, עמד והביט בעיניו הטובות בציבור והחל לדבר בקול נמוך:

"מוריי ורבותיי! מצות עשה לזעוק על כל צרה שתבוא על הציבור," החל בציטוט דברי הרמב"ם כשהוא מנגן אותם ומוסיף להם את תחושתו, "דבר זה מדרכי התשובה הוא, שידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם. אבל אם יאמרו שדבר זה ממנהג העולם וצרה זו נקרה נקרית, הוי-יוי-יו, הרי זו דרך אכזריות, היא גורמת להם להמשיך ולדבוק במעשיהם הרעים ואז, הוי-יוי, תוסיף הצרה צרות אחרות."

"התורה אומרת 'והיה אם שמוע תשמעו אל מצותיי... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש'. הבצורת, רבותי, לא באה בגלל האקלים או בגלל הרי געש רחוקים. היא פה אצלנו, בתוך הלב. וגם התשובה לא נמצאת רחוק בשמים, אלא כאן, 'בפיך ובלבבך לעשותו'. צריך לבדוק האם באמת התורה והמצוות הם העיקר בחיינו, איזה חינוך אנחנו נותנים לילדים, איזו דוגמה אנו מראים להם."

הרב נשען על העמוד, יישר את משקפיו, סקר את הציבור המצטופף סביבו והמשיך בנימה של קרבה: "חכמים מספרים על מרים בת בילגה שהמירה דתה והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יוונים. כשנכנסו יוונים להיכל באה אתם, והייתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח, ואמרה: לוקוס לוקוס, זאב זאב, עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק!"

כאן הרים את קולו ואמר: "ואני קורא עלינו את הדברים האלה: לוקסוס! לוקסוס! עד מתי אתה מכלה את ממונם של ישראל. הוי-יוי-יוי, מה שמעניין אותנו הוא הלוקסוס, רמת החיים בלבד, אז למה נתפלא שזה הרושם שאנחנו עושים על הילדים?"

היה שקט מוחלט בבית הכנסת החם והצפוף. מעזרת הנשים נשמעה מפעם לפעם גניחה חנוקה, וגם בין הגברים היו שנגבו דמעה בסתר.

הרב שהה בשתיקה, נאנח ופנה אל העומדים בדברי ניחומים:

"סלחו לי רבותי על דברי התוכחה. וכי אתכם אני צריך להוכיח, קהל קדוש? הרי העיירה שלכם היא מקום קדוש של אנשים צדיקים. אצלכם לא בנו מפעלים רבים, לכם לא דאגו מספיק לפרנסה, אבל," הוסיף ר' יצחק תוך שהוא מגביה את קולו, "כאן יש נשמה! אצלכם אין משטרה, לא צריך אותה, כי אצלכם החינוך היהודי חשוב יותר מכל דבר אחר."

לפתע פנה אל ארון הקודש, כבש את פניו בפרוכת, עצם את עיניו, ומן הדממה עלה קולו רם והחלטי: "אם תמשיכו ללכת בדרככם הקדושה, אני מבטיח לכם שמן השמים ישמעו את זעקתכם היום הזה, וירד לכם גשם!"

תדהמה ירדה על הקהל. הרב אבוחצירה קבע עובדה והבטיח שירד גשם!

השמועה על הבטחתו של הבבא חאקי עשתה לה כנפיים ברחבי העיירה. כשחזרתי לישיבה סערו בה הרוחות. הללו התפעלו מעוז אמונתו של הרב ומהחלטיותו, והללו גינו את תקיפותו, והתפלאו על פוסק כמוהו שנתן ידו למופתים. "מאיפה הוא יודע מה נעשה בשמים? ומה אם לא ירד גשם? איזה חילול השם יתרחש בעיירה? אנשים משקיעים בעבודה חינוכית שנים רבות, אוספים ילדים מן הרחוב ומביאים אותם לאהבת תורה ויראת שמים, מצרפים שעה ועוד שעה של לימוד ושקידה, והנה בא דיבור אחד של מופת אווילי, ומכשיל את המאמץ האמיתי." הרב נסע, החיים חזרו למסלולם, אבל השמים נשארו זכים ובהירים.

יורם היה בין הדבקים בישיבה החדשה. בוגר סמינר, שבא ללמד בבית הספר, התקרב לישיבה, ואז עברה עליו רוח טהרה וקדושה. הוא שהה בישיבה בכל שעה פנויה, התחיל להאריך בתפילה, לדקדק במצוות, ובפעם הראשונה למד גמרא. בסתר נתפס לתורת הסוד, קרא ספרים שהתגלגלו לידו ונראה מרחף בעולמות העליונים, כשחיוך תמידי שרוי על שפתיו.

עברו כמה ימים, יורם לא בא לאכול, ונשאר בזמן הארוחות בבית המדרש. שאלנו אותו מדוע לא בא, אבל הוא התחמק בתירוצים שונים, והמשיך ללמוד ולהתפלל כשהטלית עוטפת אותו, משתלשלת על פניו ומבדילה אותו מן העולם שמסביב. עברו עוד כמה ימים, לאט לאט התברר שהבחור צם ומתפלל ללא הפסק מאז ביקורו של הרב אבוחצירה, מחשש שמא הבטחת הרב תתבדה.

עבר שבוע וחצי. השמים התעננו וגשם החל לרדת. בכל העיירה נשמעו קריאות שמחה והורגשה הקלה. ילדים רצו ברחובות המאובקים, מרימים את ראשיהם לשמים וטועמים את הטיפות,

נהנים להרטיב את ראשיהם ובגדיהם, וקוראים "גשם, גשם!" הטיפות היורדות טיהרו את האוויר מן האבק, שטפו ורחצו את גגות העיירה ועציה, נספגו באדמת הלס והקשו את החול הרך. טיפות הגשם ירדו על האבק שהניפה הרוח על החלונות, החליקו עליו, מורחות את החול על הזכוכיות פסים פסים, משאירות עדות ברורה על בואן. הגשם המטהר הביא לעיירה שמחה גדולה והסיר את המועקה. בעיירה החלו אנשים לברך זה את זה: "יבואו המים ויכבו את האש!" מקווים שפתרון צרה אחת יפתור גם את האחרת ויתקן את חלומו של הצדיק.

אלא שהגשם היה קצר. השדות החרושים נשארו שוממים. אפילו נבט אחד לא עלה, שום ציץ ושום עלעל. הגשם לא הרווה את השדות, ובודאי לא מילא את המאגרים במים. יורם נעלם פתאום, ולא ראוהו יותר בעיירה.

ג.

" מישהו יודע איפה יורם, מה קרה לו?" שאל יצחק בדאגה בשעת ארוחת הבוקר.

"הוא 'ירד מן הפסים', צריך למצוא לו טיפול מקצועי," אמרתי.

"איזה מין דיבורים," התרגז יצחק, "מי שיש לו נטייה לרוחניות, לא צריך לעשות ממנו משוגע."

"יש לנו אחריות על זה," עמדתי על דעתי, "אסור לתת לכל אחד להתעסק בקבלה."

"אני לא מבין אותך, אסרו להשתמש בחשמל בגלל שמישהו התחשמל?"

"מה שיורם למד זו קבלה!? הוא מבין משהו? קבלה היא גם תורה פילוסופית קדושה, ומי שלא למד את הנגלה שבתורה יקבל ממנה רק אמונות תפלות."

"התורה לא ניתנה רק לשכנים שלך, הפרופסורים מרחביה, היא של כל עם ישראל, גם לאלה שזקוקים לקמעות."

"תעזוב אותי עם קמעות, הרמב"ם היה ספרדי והוא מתהפך בקברו בגלל האמונות הללו."

ישי מחפוד, מנהל בית הספר, פנה לישיבה בבקשה שתשלח שני בחורים שיילמדו במקום יורם, עד שימצא לו מחליף קבוע. ר' שולם עבר לידינו בחצר, וביקש מאתנו למצוא שניים כאלה.

"ללמד בבית הספר זה 'בי-טול תיי-רה'!" התקומם דובל'ה, "יש לנו את תוכנית הלימוד שלנו, ואסור להפסיק אותה כדי להיות 'פקק' בבית הספר." בישיבה לא אהבו את ישי, אמרו שהוא מפחד מביקורת וממעורבות בבית הספר. ואכן, למרות כל המאמצים הרבים שהושקעו בחינוך בעיירה, היו המורים צעירים חסרי ניסיון וחסרי רקע תורני, והתלמידים לא הגיעו להישגים של ממש.

"אם ללמד תורה בבית הספר זה ביטול-תורה, אז מה זה תלמוד תורה?" ענה לו יצחק, "בשביל מה הקמנו פה את הישיבה, למה לא בנינו אותה על הירח?"

דובל'ה לא נרגע: "למדן אמיתי צריך להשתקע בלימוד. כל עיסוק אחר מונע את ההתגדלות שלו בתורה. זה לא בושה שהישיבה תתנתק קצת מן הסביבה ותתעסק עם עצמה."

"אז גם ללמוד בחברותא עם מישהו שהרמה שלו פחות משלך זה ביטול תורה?"

דובל'ה לא נרתע מן המסקנה הזאת: "נכון! שמעתי בשם החזון-איש, שכשם שיש בי-טול תיי-רה בכמות, כך יכול להיות בי-טול תיי-רה באיכות!"

"זו אגואיסטיות," ענה יצחק בהתרגשות. "אתה חושב שהכוונה היא שא-ת-ה תלמד? לא! שתרבה תורה בישראל!"

ר' מרדכי ברענר, שעמד בצד לא יכול עוד להתאפק, ואמר: "שניכם מכוונים לדעת גדולים. התורה היא תורת חסד." הוא תפס בידו את יצחק, "היו שאמרו כמוך שמטרת הלימוד היא לא הלומד עצמו, אלא ללמד לאחרים ולתקן את העולם. אבל יש מי שאומר," והוא פנה אל דובל'ה ושם את ידו השנייה על כתפו, "שתורה של חסד היא לא כלפי חוץ, אלא פנימה, תורה לשמה, לעשות את התורה לערך מוחלט."

הפשרנות המתוקה והדביקה הזאת הרגיזה אותי ואמרתי: "זה כמו הרבנית ששאלה את הרב איך הוא אומר לשני בעלי הדין שהם צודקים, והוא ענה שגם היא צודקת. אם נפשר תמיד בין השיטות, אף פעם לא נגיע למסקנה ברורה."

ר' מרדכי, ששמע את ההערה, לא נפגע, אלא השיב בניחותא: "למה? אפשר להבין שבשלב הראשון של הלימוד צריך הלומד להתרכז בעצמו, כי כל הפרעה תפגע בו קשה, אבל גם אז אסור לו לשכוח שמטרת הלימוד היא לעזור לכל העולם".

בערב למדתי עם מנחם גרוס בביתו. בפעם הראשונה ראיתי אותו באחד מלילי יום העצמאות בישיבת "מרכז הרב". טובי העיר הצטופפו עם בני הישיבה באולם הקטן והדחוס של בית הרב, לדבר על עניינו של היום, ויצאו לבסוף בריקודים אל חוצות ירושלים. לא יכולתי להסיר את עיני מן החייל הגבוה, הרחב ובעל זקן העבות, שעמד מוקסם, והקשיב בדבקות ובהתמכרות לדברים הנאמרים. כאשר מנחם בא לעין הבשור כמורה לאנגלית בבית הספר והקדיש את כל הזמן שנותר לו ללמוד תורה, ניגשתי אליו והזכרתי לו את יום העצמאות ההוא. זה היה מוזר, שבחור מבוגר בעשר שנים מאתנו ובעל משפחה, שלמד פילוסופיה בארצות הברית, ומעולם לא למד גמרא באופן מסודר, בא ללמוד עם הצעירים, ממש כר' עקיבא, אבל מנחם התאקלם מהר בישיבה והשתלב בלימוד באופן הרמוני, ואז התגלו רוחב ידיעותיו והעמקתו.

בערבים ובשבתות, כשעלתה בנו תחושת מיאוס מן האפרוריות החולית שבעיירה, והתעוררו בלבנו געגועים למשהו אחר, היה נעים לברוח מן הניוול אל ביתו של מנחם בשכונה המטופחת של המורים, לשבת ליד השולחן המכוסה במפה נאה ועליה פרחים בצנצנת ירוקה. רוחל'ה התמירה, שמטפחת כיסתה את שערותיה ותחמה אותן בחומרה, הגישה צלחת פיצוחים וכוסות תה, ושני תינוקות חמודים הסתובבו סביב. בעינינו נעשתה רוחל'ה התגלמות של הרעיה והאימהות, ונהנינו ברצון מטוב לבה השופע, ומביתה שהדיף ריח של נקיות וטהרה.

באמצע הלימוד לא התאפקתי, וגלגלתי את הדברים אל הוויכוח מן הבוקר, אל השאלה כמה הישיבה צריכה לפעול בעיירה ולהיות מעורבת בענייניה. הבאתי בהתלהבות נימוקים לתמוך

ביצחק, תוך שידי משוטטת על שרטוטי התחרה, מסביב לחרציות הצהובות שבצנצנת. אבל מנחם העביר את הדיון לפסים עקרוניים יותר: "אני לא חשוד כמי שלא אכפת לו מן העיירה, אתה יודע שבאתי הנה לא רק כדי ללמוד, אלא גם לתרום למקום, ואני מלמד בבית הספר. הצרה היא שאנחנו מודדים את ההשפעות באופן חיצוני, לפי התוצאות הישירות שלהם, אבל זה רק חלק מן העניין. קיימות דרכים אחרות להשפיע. אני מאמין שהסערות שמתרחשות בתוך לבו של צדיק הסגור בביתו פועלות באופן עמוק על הציבור שסביבו, וזה יתגלה במשך הזמן."

"זו אמונה יפה, אבל יש לך גם משהו ממשי, שעליו אתה יכול לבסס את זה?"

מנחם התרווח על כיסאו, בחש באצבעו בזקנו העבה והחל לענות במתינות, מתכוון לרדת לשורשי הדברים: "אתה יודע שהפילוסופים נחלקו אם העולם באדם או האדם בעולם."

לא הבנתי כלום: "מה הדבר הזה?" התקשיתי לכוון את דעתי לדברים המופשטים והרחוקים, והמשכתי לשחק בידי במפה.

"השאלה היא אם האדם נמצא בתוך עולם אובייקטיבי שמכתיב לו את חייו, או שהעולם הוא השתקפות של מה שבלב האדם."

עדיין לא הבנתי, ומנחם הוסיף דוגמה: "'אם תרצו אין זו אגדה' זה לא רק פתגם של הרצל. זו תפיסה עמוקה, שמעמידה את האדם ואת הרצון שלו במרכז, ומבינה שמה שקורה בתוך נפשו פועל על המציאות לא פחות מן הנסיבות החיצוניות."

"טוב, אנחנו אנשים מעשיים," הגבתי, מחכה בחוסר סבלנות למשהו ממשי, "פילוסופיה לא תפתור את שאלות היומיום שלנו".

עיני היו נעוצות במפה, וכששיניתי את תנוחתי היטשטשו בעיניי שרטוטי המשולשים, ואת מקום החוטים הלבנים תפסו לפתע חורי המפה הכהים, וכמו בציוריו של מ"ק אשר, קמו החורים לתחייה, הסתדרו והפכו לציפורים. התעוררתי בבת אחת. יש משהו בזה שנקודת המבט של האדם קובעת את תמונת המציאות! התחלתי להקשיב בדריכות ובריכוז.

"מדוע אתה חושב שזו פילוסופיה רחוקה?" המשיך מנחם, "הרמב"ם, כמוך, דחה את השיטה הזאת, ושאל בלעג: אם אדם צמא במדבר יחשוב על מים, יהיו לו מים? הרמב"ם צדק, ואסור להחליף דמיון במציאות, אבל אסור גם להפריז בריאליזם. הרמב"ם הביא כדוגמה לדבר דמיוני ולא מציאותי 'ספינת ברזל שרצה באוויר', אבל עברו כמה מאות שנה ומטוסים הפכו לעובדה. לא! לא!" לא נתן לי מנחם לקטוע את דבריו, "אני יודע שמתרצים את הרמב"ם, זה לא מה שחשוב. כדאי ללמוד מזה לא לצחוק על התפיסה הזאת. אם האדם ירצה מאד, הוא יכול להגשים גם רעיונות דמיוניים."

"איך כל זה שייך לשאלה שלנו?" שאלתי.

"אתה מודד את השפעת הישיבה לפי מספר השעות שאנחנו פועלים בעיירה," השיב מנחם כרב-אמן המכריז על מט במשחקו עם מתחיל, "אבל מה שקורה בבית המדרש משפיע על כל סביבתו

בדרכים נסתרות, וגם אם הישיבה לא תעשה שום דבר בשביל העיירה, עדיין תהיה לה תרומה גדולה.״

״זהו?״ שאלתי מאוכזב, תמה על השיקול המיסטי, המרוחק, שהפעיל מנחם, ״ועל סמך הפילוסופיה הזאת אפשר לשבת ולא לעשות כלום?״

״בוא תראה,״ אמר מנחם בלי להתרגש, ״להשפעה הרוחנית הפנימית הזאת יכולות להיות גם תוצאות גלויות לגמרי. אתה מכיר את המשפחות הצעירות והמשכילות בעיירה, שבאו לכאן עם רצון גדול להשפיע. אלה עוזבות ברגע שהילדים מגיעים לגיל בית הספר. עכשיו הישיבה יצרה פה מוקד משיכה רוחני, שימשוך לעיירה משפחות מבוססות ובעלות השכלה גבוהה, וזה ישנה את הכול.״

בסופו של דבר אף אחד מן הבחורים לא הלך ללמד בבית הספר, אבל מדי יום אחרי הצהריים הוצף בית המדרש בעשרות ילדים שבאו ללמוד בישיבה. כל בחור לקח קבוצה, ולמד אתה במשך שעה את פרשת השבוע ופרק משניות, והילדים, שזכו פתאום בבחור-חבר, התלהבו מן ה׳חברותא׳ ולא רצו ללכת הביתה. הם המשיכו לשבת ולעשות את שיעורי הבית שלהם על הסטנדרים באולם, כשהם מסתייעים בבחורים שסביבם.

ד.

הגיעה שבת הארגון של בני עקיבא. יצחק ואני שובצנו להיות שלוחי התנועה באופקים. הכביש בין עין הבשור לאופקים, נסלל במלחמת העולם ונקרא ״כביש הרעב״, כינוי שיצר רושם של מקום מעבר להרי חושך. נסענו לאופקים ומצאנו בעצם את עין-הבשור. אותם בתים נמוכים הפרושים עד האופק ואותו מפעל טכסטיל. הרגשתי כמו החלמאי שהתכוון לנסוע לעיירה הסמוכה, ובטעות מצא את עצמו חזרה בעיירתו, והוא עמד ותמה על הדמיון המושלם בין שתי העיירות. אלא שבכל זאת היו הבדלים. ״תראה,״ אמרתי ליצחק, ״הכול אותו דבר, אבל כאן הכול קצת יותר גדול מאשר אצלנו,״ התכוונתי לשיכונים שנבנו בשולי העיירה ולממדי המפעל, שנראה גדול מזה של עין הבשור. אנשי עין הבשור תלו את ההבדלים בקיפוח מכוון. שרי מפא״י דאגו לעיירות ״שלהם״ והעניקו להן את תקציבי הבינוי ומקומות הפרנסה. ״כן״, ענה יצחק, ״כל זה ביחס ל׳חומריות׳, אבל ברוח, אופקים לא מגיעה לקרסוליה של עין הבשור.״

סניף בני עקיבא באופקים פעל בצריף קטן, והיה בו מעט חניכים. מדריכים וחניכים בוגרים לא נראו בו בכלל, ומאיר ביטון, אחד המורים, אימץ את הסניף, ריכז אותו והדריך בו. הוא קיבל אותנו בשמחה, והכניסנו לחדר שפנה אל הגינה הקטנה אותה טיפח מאחורי ביתו.

חזרנו מן התפילה. ורד, אשתו של מאיר, מילאה את השולחן בצלחות סלטים צבעוניים, עד שלא נשאר עליו מקום. חסה וטחינה, גזר וסלק, זיתים דפוקים, חצילים בשלושה טעמים, לימונים שהחמיצה וירקות כבושים. אחרי הקידוש בצענו מן החלה הטרייה שוורד אפתה, והיא לא הניחה לנו עד שטבלנו אותה בכל הצלחות וחרכנו את לשוננו היטב. קיוויתי שהתבשילים הבאים יכבו

את הבעירה, אבל הדגים המרוקאיים היו חריפים עוד יותר. בהנאה שלמה הארכנו לשיר שירי שבת. הכול נראה בעינינו יפה ומלא אור.

כאשר הגענו למועדון כבר היה זה מלא בילדים. הושבנו אותם במעגל, סיפרתי להם סיפור, ויצחק ארגן משחק משותף, ולבסוף כאשר שרתה עלינו שמחה גדולה, פתחנו בשיר ויצאנו בריקוד גדול. התלהבותנו דבקה בילדים, והשמחה גרפה את כולם אל תוך המעגל. מאיר עצם את עיניו בדבקות, נכנס למרכז המעגל ורקד לבדו, כשהוא מניע את גופו ואת ידיו בקצב מהיר ורוקע ברגליו כרקדן ספרדי. כל השנה נשא לבדו בעול הסניף, בעבודה אפורה ומתישה. עכשיו הגיעה סוף סוף שעה של נחת, זמן לקטוף את הפירות. לפתע שם לב שהבנות נשארו זנוחות מחוץ למעגל הרוקדים. בהתלהבותו יצא, לקח אותן אחת אחת בידו והכניסן אל תוך המעגל. הופתענו. ריקוד מעורב!? בשום פנים לא!! עצרנו, הריקוד דעך והשמחה שבתה.

כאשר התרחקנו מן הילדים לחש יצחק למאיר ברוגז: "למה הכנסת את הבנות?"

מאיר לא נבהל וענה בתקיפות: "אני למדתי שיש דברים שעליהם אומרים 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'! לפעמים כדי להציל את החולה צריך לוותר על יד או רגל. ראיתם כמה מעט ילדים יש כאן, במצב כזה מותר לשתף גם את הבנות!"

הפריעה לי מאד הפגיעה בהלכה, אולם ניכר היה שלמאיר לא הייתה כוונה רעה, הוא האמין בכנות בצדקתו.

שכבנו לישון עייפים אחרי שבוע לימודים קשה ומתיש. יצחק הרגיש מחנק בחדר הסגור, ומיהר לפתוח את החלון לנשום אוויר צח. אפילו כשהיה קר בחוץ ביקש להריח את ריחה החריף של האדמה הרטובה ולשמוע את מטח זרזיפי הגשם, על אחת כמה וכמה בשבת כה חמה.

הנחתי את ראשי על המיטה. עיניי נעצמו בכבדות, והתחלתי שוקע במצולות השינה. יתוש רחוק השמיע את זמזומו, התקרב והתרחק, לפתע הסתובב היתוש סביב ראשי וצלל סמוך לאוזניי בזמזום חד. לא חיכיתי לעקיצה, אלא מיהרתי לנפנף בידי ולסלקו. הדבר לא עזר, לא עבר זמן רב וסביבי הסתובבו שניים. עוד ועוד יתושים נכנסו דרך החלון הפתוח. אסור להרוג יתושים בשבת, אבל גם אם הייתי הורג אחדים מהם, לא היה הדבר מועיל כלום. לא עצמתי עין. התהפכתי מצד לצד והתגרדתי. הסתכלתי על יצחק, גם הוא לא ישן. קמנו שנינו והסתובבנו כה וכה, עייפים, מרוגזים ומתגרדים. יצחק התנצל. הוא לא תיאר לעצמו שיש כאן בעונה זו כל כך הרבה יתושים. מצבנו נראה לי כה מייאש ונלעג, שהתחלתי לצחוק צחוק מתגלגל, גם יצחק התחיל לצחוק. לא היה טעם להתאמץ לישון. ישבנו ודיברנו.

"זו הנחה מסוכנת," חזר יצחק לנתח את טענתו של מאיר, שסניף בני עקיבא באופקים הוא מקרה של 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'. "החולה יכול להחליט לפי הרגשתו מתי לכרות את הרגל המורעלת? רק הרופא המנתח יכול לדעת ולהציל. מוכרחות להיות לזה הגדרות מחייבות, צריך

קביעה של גדולי הדור. תראה, ׳קול באישה ערווה׳, אבל כשהגויות שרו בקול והיהודים לא יכלו בגלל זה ללמוד, התירו הפוסקים ואמרו, ׳עת לעשות לה״, כי אחרת יתבטל לימוד התורה לגמרי. החזון-איש התיר לפי הקו הזה להוכיח אישה שלא לבושה בצניעות, כדי להחזירה בתשובה. אבל עד כאן ! לא ייתכן שמאיר יחליט את זה על דעת עצמו.״

הזכרת תעוזתו ההלכתית של החזון-איש הביאה אותי לשתף את יצחק בספקותיי:

״ר׳ שולם לא פתר את החידה,״ התלוננתי. ״לא יכול להיות שהחזון-איש לא בא לירושלים בגלל הרב קוק, כי הרי הרב קוק נפטר שנתיים אחרי שהחזון-איש הגיע לארץ, ועברו עוד חמש שנים עד שהוא הגיע לירושלים. וזה גם לא יכול להיות בגלל החשש להיכנס לשטח העזרה, כי כשכבר הגיע בסוף לחתונה של האחיין שלו, הלך אל הכותל.״

״יש כאלה שרוצים להראות כאילו כל מה שהיה לגדולים לעשות זה לשנוא את הציונים, ועוד יותר את המזרוחניקים,״ אמר לי יצחק, ״אבל החזון-איש בכלל לא התנגד לרב קוק. יש מכתב ששלח אליו שבוע אחרי שהגיע לארץ, בו הודיע על בואו ושאל אותו בהלכות מעשרות, שנתקל בהן הלכה למעשה בפעם הראשונה. וכשהרב קוק השתתף חצי שנה אחר כך בהנחת אבן הפינה של ישיבת נובהרדוק בבני ברק, בא החזון-איש לקבל את פניו ועמד לכבודו כל זמן שדרש, כי אמר: ׳התורה עומדת׳.״

עם הספקות הללו ניסינו שוב לעצום עיניים, ולפנות בוקר נפלה עלינו שינה טרופה.

ה.

משהו קרה לדובל׳ה בשבת הארגון. הוא חזר סר וזעף, וטען באוזני כולם שאי אפשר להמשיך כך. הפעילות המשותפת לבנים ובנות מנוגדת להלכה ופוגעת במתח הרוחני האישי של בחורי הישיבה.

״אתה מדבר כמו חסיד שוטה,״ עמד מולו שוב יצחק, ״שרואה אישה טובעת בנהר, ומרוב צניעות לא קופץ להציל אותה. אנחנו היינו באופקים והיינו צריכים להפסיק שם ריקוד מעורב, אבל הדבר שחמור שם באמת הוא שרוב הילדים לא מגיעים לבני עקיבא, והם נעשים אלימים ומסוכנים.״

יצחק עוד עמד תחת רושם סופה של השבת. חילקנו את הילדים שבאו לפעולה אחר הצהריים לשתי קבוצות, ואני הושבתי את הקבוצה שלי תחת עץ האשל הגדול שצמח ליד המועדון. לאחר ששרנו מעט, התחלתי לספר להם סיפור, וכמו זרם חשמלי עבר ביני לבין הילדים. עיניהם נצצו, ובפה פעור הקשיבו להתפתחות הדברים. מעולם לא נתקלתי בצימאון כזה.

מעבר לצריף הציצו כמה פרחחים, אך אף אחד לא שם לב אליהם. הם עשו תנועות והעוויות, והילדים היו שקועים בסיפור ולא הרגישו. פתחו בציוצים וחיקו חיות, הילדים לא צחקו. החלו לזרוק אבנים, אבל האבנים היו קטנות ולא הגיעו רחוק. אז עברו הנערים לאבנים יותר גדולות, ולפתע צעק אחד הילדים בכאב. אבן גדולה פגעה בראשו ודם רב זב ממנו. קמה בהלה גדולה.

המפריעים ברחו מיד, אני תפסתי את הילד ושמתי מטפחת על הפצע ושאר הילדים מיהרו לקרוא עזרה. אמבולנס הגיע דקות מעטות מאוחר יותר בצפירה חדה, ולקח את הפצוע לבדיקה בבית החולים. הפעולה נקטעה, והילדים הנרגשים נשארו לעמוד ולהתווכח בלהט על האירוע עד צאת השבת.

"מה זה שייך?" ענה דובל'ה, "פתאום כל אחד קובע ש'עת לעשות לה'! הגעתם לסוף המסכת שלנו? הגמרא אומרת שצריך להפריד בין גברים לנשים אפילו כשמתאספים לדרשה רצינית, אז לרקוד עם בנות בתוך מעגל של בנים?! נכון שצריך להציל את הנוער של העיירה, אבל למה לעשות את זה במסגרת מעורבת?!"

יצחק הביא מן הספרייה את ספרו של הרב יחיאל וינברג "שרידי אש" והושיטו לדובל'ה, הספר נפתח מעצמו בתשובה על פעילות מעורבת של בנים ובנות, שדפיה היו מקומטים ומושחרים אחרי שבחורי הישיבה הציצו בה כה הרבה. "הנה הוא משווה את שיטת 'תורה עם דרך ארץ' של החרדים בגרמניה עם שיטת החינוך הליטאית. ואומר שרבני גרמניה הבינו טוב יותר את משבר ההשכלה והצליחו לשמר את היהדות, בדרך שלהם, בתוך המציאות המודרנית. לכן אפשר לסמוך עליהם גם כשהתירו פעילות מעורבת של בנים ובנות!"

"מה זה שייך", דחה דובל'ה את דבריו, סוגר את הספר ומהדקו אל חזהו, "הוא התיר רק שירה של בנים ובנות יחד ורק בדיעבד, ורק במקום שבלעדיה יתרחק הנוער מן היהדות ויתבולל. מה זה שייך אצלנו בארץ?"

בישיבה אמרו שר' שולם לא אהב את התשובה המקילה הזאת. הוא חשב שהרב וינברג יגביל את פעילותן של תנועות הנוער הדתיות, והנה לא זו בלבד שלא סגר את השער בפניהן, אלא שתשובתו נעשתה אבן הפינה ההלכתית לקיומן.

"אז מה אם אין בארץ התבוללות?" ענה יצחק, "יש פה חילוניות, וזה מספיק חמור. אצלנו במשק למדתי שלא מספיק לטפל נגד מזיקים, צריך לרסס גם נגד עשבייה. המזיקים אוכלים את היבול והעשבייה חונקת אותו, התוצאה היא אותה תוצאה."

דובל'ה העווה את פניו בשאט נפש: "כבודו של הרב וינברג במקומו מונח, אבל ההיתר שלו חלש מאד". היה מעט מוזר לשמוע דברים כאלה ממי שטען בדרך כלל בלהט שיש להתבטל בפני גדולי הדור. "בני תורה הם אנשים של 'לכתחילה', אז אנחנו צריכים תנועות נוער נפרדות לבנים ולבנות."

"אני לא נגד זה", אמר יצחק, "אבל אתה רוצה שהצדיקים יעשו תנועה לעצמם ויפקירו את השאר? יש דברים יותר חשובים מן ההפרדה! אם תרצה להפריד אצלנו במושב את הבנים והבנות לגמרי אז הכול יתפורר וכל מה שהשגנו מבחינה רוחנית ייפול."

ו.

ברחוב בן יהודה בו גדלתי כמעט לא היו דתיים. מתחת המרפסת האחורית של הבית שלנו בירושלים, בחצר המוזנחת של קפה גולדשמידט, עמד עץ תות גדול וזקן, עטוף עלים דקים ועדינים. לקראת חג השבועות האדימו פירותיו הגדולים והשחירו, והעץ נעשה פסגת מאוויי הילדים. ישבנו שעות על העץ, קטפנו תותים, הנחנו אותם בפה, וטעמם המתוק החמצמץ היה מתפשט בתוכו בעונג עילאי. מפליא לחשוב כמה טעם זה קצר מועד, הטעם נפלא כאשר התות נמחץ בין אצבעותיך מן העץ ישר אל הפה, אבל אותו תות בצלחת בבית, תפל ודוחה.

כדי להגיע אל התות הנכסף היינו צריכים להתגנב מאחורי הבתים, דרך החצר של היווני, בין הבאר עם הקילון ובין עץ השסק, לטפס על הגדר החלודה, להערים על המלצרים בשקט ולהיכנס אל חצר בית הקפה. ועוד לאטום את אוזנינו מפני גערותיה של אימא, שגם אחרי ששטפנו היטב את פנינו וידינו שהשחירו, ביקשה רחמים על הבגדים שלא הייתה להם תקנה בכביסה.

קטיף תותים הוא מקצוע בפני עצמו. התות הבשל רך ונמעך, אבל הוא גם נושר בקלות ונופל בין האצבעות. צריך להיזהר ולאחוז אותו בזמן ובעוצמה הראויים. יכולת לראות תות גדול בשל ושחור, אבל משהושטת אליו את ידך, שינית את תנוחתך ואת זווית המבט, והוא נעלם והסתתר בין העלים. התותים הטובים והשחורים ביותר הסתתרו גבוה בצמרת העץ. היה צריך להתרומם אל הענפים הרחוקים ביותר. הענפים הדקים התכופפו והתנדנדו תחת משקל המטפס, ומילאו את הלב אימה ופחד. רק האמיצים והגמישים ביותר הצליחו להיאחז היטב בצמרת ולא ליפול.

פעם התעקש אחד הגדולים לטפס אל הצמרת הגבוהה. הוא עלה ועלה, עד שלפתע נשבר הענף בקול רעש גדול ונפל, כשהוא מחובר למעלה בקליפתו בלבד. הנער ניצל בנס, כאשר נאחז בכוח בענף הגדול והגיע למטה רכוב על גביו.

בית הקפה השקט והמכובד הזה אירח באותם ימים רבים מן האירועים והשמחות בירושלים. עברו כמה שנים, החתונות גדלו והתרחבו ונחגגו ברעש ובהמולה, ופרצו מן האולם החוצה. עץ התות הגדול, תחתיו נערכו החופות, נפל קורבן ונכרת. החצר רוצפה, ולעינינו החוקרות והמשתאות החלו לרקוד בה. פעם עמד שם בחור אמריקאי מזוקן עם גיטרה במרכז המעגל, רוקד ומרקיד את כל הסובבים, ושר: "אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי". זו הייתה הופעתו הראשונה של ר' שלוימל'ה קרליבך בארץ, בשיר חדש שלא שמעה אוזן מעולם. אבל זה היה אירוע חריג. בדרך כלל רקדו שם טאנגו וצ'ה צ'ה צ'ה בקולי קולות, ולא היה מקום פנוי בבית מן הקולות והתמונות שבחצר.

לאחר שמיצינו את העניין שמתחת המרפסת, מצאנו מקום למשחקי מחבואים על גגות הבתים. על הגגות לא היה דבר, מלבד דודי המים הירושלמיים וחדרי הכביסה. מכונות כביסה לא היו, ופעם בשבוע ערכה כל משפחה יום כביסה. הרתיחו את הבגדים בדודים גדולים על פרימוסים, הכובסות ישבו משוכלות רגליים, ושפשפו במרץ את הכביסה בתוך גיגיות גדולות, כשהן נעזרות בפח או בקרש מחורץ, שהוחלק עוד ועוד על ידי השפשוף הרב. שטפו וסחטו, ושוב שטפו עם צבע כחול עמוק וסחטו. הסדינים הגדולים התנפחו בתוך המים כבועות גדולות והתנפצו בידי

הסוחטות. לבסוף תלו אותם לייבוש על החבלים המתוחים, והם מילאו את הגג מקצה אל קצה, בוהקים בשמש ומתנפנפים ברוח כמפרשי ספינה, מדיפים ריח עז של סבון ועמילן. כאשר הורידו את הכביסה היבשה הפכו מרחבי הגגות הללו, עם פינות המסתור שלהם, מגרש משחקים מופלא לילדים, עד שגורשנו משם על ידי שכנים נרגזים, שמשחקינו שיבשו להם את מנוחת הצהריים.

כאשר ירדה גם אפשרות זו של בילוי מעל הפרק, הלכנו משועממים לצפות ברחוב הסואן שלמטה ובבתים שבצדו השני. מהר מאד גילינו, שכאשר מחשיכים את החדר ומסתכלים מבעד לחרכי התריסים, יכולים לראות הכל בלי להיחשף. ממול היה אולם ביליארד, בו בילו החיילים הבריטיים בזמן המנדט, ועתה שיחקו שם צעירים מטורזנים, שבלוריותיהם הנוצצות משוכות במשחת ברלנטין. אפשר היה לעקוב אחרי גינוניהם וקליעותיהם שעה ארוכה. משם נמשכו ההצצות גם אל דירות המגורים שמסביב. מעל אולם הביליארד גר זוג צעיר, וכולם נדחפו להציץ ולראות משהו מן המעט שנחשף מגיפופיהם מבעד לפתח הוילון.

כבני עשר היינו נבוכים מאד ביחס לעניין ומלאי פחדים. בבית לא דברו על כך מעולם ובחוץ שמענו עליו דברים מלוכלכים, בלתי הגיוניים, שלא יכולנו להאמין להם. ילדי הרחוב ניסו לפצח את החידה בדרכים שונות. יש שפיתו את הבנות להתפשט, ויש ששלחו אותי, הילד הדתי היחיד ברחוב, להסתכל בסוף ה׳קיצור שולחן ערוך׳, שם, לפי השמועה, הוסר הלוט מעל הסוד הכמוס. הצצתי שם, אבל בסוף הספר היו הלכות אבלות. דפדפתי לפני כן עוד ועוד, עד שמצאתי את הלכות צניעות. הכול נכתב שם מפורש וגלוי, ואף על פי כן נשאר מוצנע ומכוסה. בושתי בסקרנותי היתירה, ומזיע מאימה מיהרתי לסגור את הספר.

בחורף היה קר וירד גשם. הורינו עבדו בעסקיהם, והבתים נשארו לרשותנו. אז שיחקנו ״מחבואי לילה״, בתריסים מוגפים ובחדר מוחשך לחלוטין. המחפש צריך היה למצוא את המתחבאים כשהוא מגשש את דרכו באפלת החדר, ובאופן זה לא היה למרחק כל חשיבות. אפשר היה להתחבא ממש לפני אפו של המחפש והוא לא הרגיש, ומי שהצליח להידחק ולהתחבא בתוך ארון לא נמצא כלל.

כאשר הסתיים המשחק והודלק החשמל גילה מי ששכב בארון כי מה שדקר בגבו כל הזמן היה אבזמו של תיק ישן. פתח אותו, וחיטוט קצר העלה מאחד הכיסים כמה גרושים. מה אלה עושים בתיק השכוח? המטבעות נצצו באור, ונראו בעינינו מסביב כאוצר גדול. ההורים עבדו קשה למחייתם והצליחו לקיים את עצמם בכבוד, אבל לא הרשו לעצמם לפזר כסף כיס, והנה כאן מצאנו כסף מיותר. חוגגים רצנו לקנות מנה שלמה של פלאפל, אותה חילקנו בין כולם. המקרה הזה מצא חן בעינינו, ובפעם הבאה שנמצא תיק בארון מיהרנו לחפש בו כסף, ומטבעות שכוחות הרבו להופיע. הוחלט לייסד קופה לפרוייקטים משותפים, וגם אני הוצאתי בהיחבא מטבעות קטנים מן הארנק של אמא. פעם העזתי ולקחתי שטר כסף גדול, אמא הבחינה בחסר, ולאחר חיפושים נמרצים מצאו אותו במגרה שלי. אבא החוויר, הסתגר אתי בחדר בזעם, התיר את חגורתו והצליף באחורי כמה הצלפות קשות, ואסר עליי באופן חד-משמעי להיפגש עם חבורת

הילדים. המכות האלה היו דבר חריג בבית. הן צרבו בבשרי, אבל פניי בערו מן הבושה יותר מאשר מן הכאב.
קל היה לדרוש ממני לעזוב את חבריי, אבל קשה יותר היה לבצע, אלה היו הילדים ברחוב, אלה היו מעשיהם, אלא שבאותם הימים הגעתי לגיל הנכון ונעשיתי חבר בבני עקיבא.

מועדון בני עקיבא שכן ברחוב החבשים, במרתף הגדול תחת בית הפועל המזרחי, באמצע הדרך בין מאה שערים למרכז העיר. כיפת הנחושת הגדולה שעל הכנסייה החבשית הייתה ירוקה ועבשה מרוב ימים, ומכוסה בלשלשת היונים הרבות שקיננו במרזביה. כאן הזמן קפא, ונדמה היה שעוד מעט ייצא מן השער המלך היילה סילאסי, אשר התאכסן פה כאשר האיטלקים כבשו את חבש. נזירים גבוהים, שחורים ודקים, עטופים גלימות שחורות וחבושי מצנפות גבוהות, היו מגיחים לפתע מן הפשפשים הקרועים בגדר האבן הגבוהה של הכנסייה או נעלמים עוטי סוד במתחם המסתורי. ממול התחילו לבנות את בית ההסתדרות החדש, הגדול, המגושם, מצבה לשאיפות הגדלות של מפלגת השלטון ועסקניה, ומאחור, בבית אבן ערבי בעל גג מקומר, שעמד מעל המדרון התלול היורד אל שוק מאה שערים, פעלו נערי בית״ר, מתהדרים במדיהם ובכומתות המעוטרות שלראשם.
חניכי בני עקיבא גדשו את המרתף, גלשו אל הרחוב הצר, וכבשו לפעולותיהם את מתחם הבניין הישן של ספריית בני-ברית, גרעין הספרייה הלאומית, שברחבתה נערכו המפקדים ומשחקי ההקפות, ועל מדרגותיה המוצלות ישבנו בשעת הפעולות.
הסניף היה לביתי השני, וככל ששקעתי בו יותר, גדל המרחק ביני לבין חבריי הישנים, והם ועיסוקיהם הלכו ופרחו מראשי. אפילו לתפילת השבת הלכתי אל הסניף. את התפילה ניהלנו אנחנו הנערים כגבאים, חזנים וקוראים בתורה. לאחר התפילה ישב כל שבט ללמוד פרשת שבוע, לרוב על פי דפי השאלות של נחמה לייבוביץ, לימוד שהסתיים בקידוש ובפרוסת עוגה שאפתה אחת הבנות.
חביבות מן הכול היו הפעולות שערכנו בעמק המצלבה. היינו חוצים את שכונת שערי חסד, שבתיה הנמוכים, על גגותיהם הכפופים והמעוקמים מרוב ימים, בנויים כחצר סגורה ומבוצרת בסוף היישוב, ויורדים אל העמק, סוף סוף מגיעים אל המרחבים הפתוחים. במורד הגבעה, עמדה חורשת אורנים עבותים ואפלים, שעל מצע המחטים העבה שתחתיה צמחו בחורף אורניות. הגבעות שמסביב היו מסולעות, חרוצות בטרסות עתיקות, ועליהן גדלו זיתים רבים. בין סלעי העמק הנצו שפע של פרחים ובמחסה מורדותיו ערכו בחורים, לעינינו המשתאות, אימוני שדה ומטווחים ברובי טוטו.
פעם, ביום קיץ חם, יצאנו כמה חברים מן השבט אל העמק. במרכזו עמד המנזר העתיק, חומותיו העבות מתמזגות בצמחיית הבתה שמסביב, אבניו מכוסות טחב, ובחריציהן צומחים שיחי צלף ואגודות אזוב, בעדם מציצה כיפתו הגדולה. המנזר היה סגור מכל עבר. רק פשפש נמוך אחד

הוביל דרך החומה העבה פנימה, והוא היה נעול תמיד בדלת עץ כבדה. אבל הפעם, כשעברנו על פני המנזר, מצאנו את הדלת הישנה פתוחה למחצה. הפרצה הפעורה קרצה לנו, התגנבנו בעדה פנימה. חצר המנזר הייתה ריקה ושוממה מאדם. לא נראה זכר לגזע העץ הכרות, שלטענת המאמינים הנוצרים נעשה ממנו הצלב. התקרבנו אל הכנסייה שבמרכז החצר, אלא שאז הגיח מולנו נזיר ארמני, שזקנו השחור עבות וארוך, הוא נפנף כנגדנו במטה עבה וגדול כשהוא צועק בשפה משונה, ואנחנו ברחנו החוצה.

עלינו בהר והקמנו אוהל בחוות-הנזיר, חורשת האורנים הקסומה והבוסתן הנטוש. העמק הגדול נפרש לרווחה, מבטיח חופש בלי מצרים. זו הייתה הזדמנות להשתמש בידיעותינו בצופיות, ולהשתעשע בחבלים. בצהריים ביקשנו לאפות פיתות והדלקנו מדורה קטנה, והנה בא פתאום משב רוח חזק, והלהבה פרצה החוצה. העמק היה מכוסה קוצים וחרולים יבשים, והאש התפשטה במהירות. הוצאנו את המימיות וניסינו לכבות את האש, אלא שהמים המועטים הללו לא עשו עליה שום רושם. תוך זמן קצר מצאנו את עצמנו מוקפים בלהבות מכל עבר, וחיינו תלויים מנגד. מיהרנו לעקור את האוהל על יתדותיו, הטלנו את חפצינו על הכתפיים וברחנו כל עוד נפשנו בנו, והאש ממשיכה לרדוף אחרינו ולהתפשט דרומה במרחבי העמק. עבר זמן רב עד שהגיעו כבאיות, שעמדו על יד בתיה האפורים והמכוערים של שכונת רסקו הרחוקה, אבל לא היו יכולות לעשות דבר.

האכזבה והפחד שתקפו אותי פגו כבר באותו ערב, כאשר חזרנו אל העמק עם שאר חברי השבט לקומזיץ משותף. העמק החביב שינה את פניו בלילה. העלטה הייתה מוחלטת. החיים רחשו מסביב, תנים יללו מקרוב יללה עצובה ומצמררת, ודרבנים נברו אחרי שורשים כשמחטיהם המושחזים פרושים באיום. זחלנו בין הסלעים במשחק הלילה רועדים מפחד, מתגנבים היישר אל היעד השמור. רק הכוכבים נצצו בעוז, קרובים הרבה יותר מאשר בתוך העיר. העגלה הגדולה והקסיופיאה ריצדו ורמזו אל כוכב הצפון, ושביל החלב נשפך והשתרע למלוא השמים, עולמות רחוקים הקורצים מן האין סוף. הלב התמלא ברגש תמיר של שגב וקדושה, מה רבו מעשיך ה׳.

הירח החל לעלות, ואנו טיפסנו אל ראש ההר, הרחק מחלקו השרוף של העמק מדרום, אל האלון הגדול, שבלט על קו הרקיע ונראה מכל מקום, אותו בלוט שנכרת ופינה את מקומו למוזיאון ישראל. ישבנו תחתיו במעגל ושרנו, על מדורה קטנה רתח הקפה בפחית מתנדנדת, גולש מדי פעם על הגחלים הלוהטות, וריחו המגרה מיתמר ועולה.

ז.

מאז היותי בן עשר עברו כמה שנים. שבעה בתי קולנוע היו סביב רחוב בן יהודה, ובערב, אחרי ההצגה הראשונה, שטף אותו נהר של אנשים. ניילון שקוף, מחשופים, זוגות חבוקים, מתח וערגה עמדו באוויר, כמיהה ויצר כבוש רגע לפני התפוצצות. אי אפשר היה להתעלם מן הגירוי, שיכול היה להביא הרהורי עבירה, כאב וחרדות. גם אם התרחקתי מסרטים פסולים לא נפטרתי

מציורי הענק בחזית בית הקולנוע, שפרצו אל תוך הרחוב והגדילו את מערומי השחקניות עשרת מונים. הדרך אל בית הכנסת עברה במבואה של בתי הקולנוע אוריון ואורנע, מתחת הציורים הענקיים האלה. אלא שמלמטה נראו הדיקטים הצבועים והקונסטרוקציה שלהם בכל עליבותם, ועוררו גיחוך ודחייה. זה הזכיר לי משהו מן המיאוס שעוררו בגוליבר קרבתם המוגזמת של פני מלכת הענקים שהבליטה את חטטיה הדוחים.

אחרת לגמרי נראו הדברים בבני עקיבא. כאשר הדרכתי את בני שבט ׳מעפילים׳ הדריכה במקביל מרים את הבנות, ואנחנו שנינו ארגנו יחד את התוכניות המשותפות של השבט. פעמים רבות ליוויתי אותה אל ביתה בלילה ברחובות ירושלים. נשענו על גדר האבן הארוכה שהדיפה משהו מחום השמש אותו ספגה כל היום, ודיברנו עוד ועוד, ויכוחים אין סופיים ושיחות ממושכות על נושאים חשובים, בלי יכולת להינתק. נמשכתי אל מרים, הרגשתי שאנחנו נפתחים זה לזו כשתי תאנים בשלות ההולכות להתפקע, ונולדת בינינו כמיהה הדדית. מחוות קטנות של אכפתיות ודאגה חיזקו את הקשר והגדילו את ההתרגשות והמתח. לפעמים נראה לי מבטה משווע למגע, לליטוף, לחיבוק. כמעט יכולתי לשמוע את הלמות ליבה. חשתי את רכותה ועומק הפגיעות שבה, והם מילאו אותי רצון לסוכך על נפש קרובה ולהגן עליה. ידיי רעדו בדרך אליה, אבל עצרתי. יותר משהייתה זו ביישנות טבעית ופחדנות בתולית, היה בזה ביטוי של יראת שמים, לא רציתי לטמא את הקשר בהנאה חטופה.

מרים התלהבה מהליכתי לעין-הבשור, ואף סרגה לי כיפה חדשה לכבוד נסיעתי הראשונה לישיבה. הקשר בינינו היה יקר לנו, ביקשנו לשמור עליו גם כאשר נמצא רחוקים זה מזו. ואכן מצאתי את עצמי יושב לפעמים בבית המדרש לפני הגמרא, בוהה בחלל, ולפני עיניי עולים הקווים הנאים והנקיים של פניה עטורות התלתלים. בלילות הייתי מתהפך מצד אל צד, מתייסר וכואב, ושואל את עצמי מדוע התרחקתי והלכתי עד עין-הבשור, אי אפשר היה ללמוד בירושלים?!

ההתלבטות הזאת שהציקה לי בחודש אלול הוכיחה לי את קטנותי ואף עוררה בי תחושה של גועל, כך אני רוצה ללמוד תורה ולהתכונן לימים הנוראים?! ואולי, חשבתי, זו הסיבה האמיתית לבואי לכאן. אולי בסתר ליבי ביקשתי לברוח ממרים, להתרחק מאבק החטא של אהבת בוסר כזאת?

באחד הימים קרא לי ר׳ מרדכי לשיחה ושאל: ״איך אתה מרגיש? איך אתה לומד?״ כבר למדתי שלמרות חסידותו ר׳ מרדכי הוא אדם פתוח וסקרן, היודע להבחין בין עיקר לטפל, בין החיצוניות ובין התוך הפנימי. ובכל זאת, לא בטחתי בו עד כדי כך שאספר לו על מרים.

אלא שר׳ מרדכי לא ויתר, ובתוך הדברים שאל אותי: ״אמור לי, האם אין לך בעיה כלשהי עם בחורה?״

הופתעתי ונדהמתי, איך האיש הזה הצליח לקלוע אל הנקודה?

חומת המגן שהקמתי מולו קרסה, ואני גמגמתי ותיארתי בחטף את הקשר עם מרים.

ר׳ מרדכי לא נבהל: ״אתה יודע שאצלנו דבר כזה בלתי אפשרי. נותנים לחתן ולכלה לפגוש זה את זה פעם או פעמיים לפני שהם מתארסים. אהבה יש רק אחת, ואסור להחליף אותה באהבים.״ להפתעתי המשיך ואמר: ״אני יכול להבין גם קשר שמתנהל בכובד ראש ולא לשם שעשוע, אם נזהרים בו מגירוי והרהורי עבירה ומבקשים לעשות אותו קשר של קיימא. אלא שעליך לדעת,״ וכאן פנה אלי בעצה ואזהרה, ״שאי אפשר לקיים זאת יחד עם לימוד תורה. התורה לא משאירה מקום לשום דבר אחר.״

ר׳ מרדכי שלף מן הארון ספר גדול בכריכה אדומה כיין, ששולי דפיו מנומרים בצבעי כתום, פתח אותו, והראה לי שהבעיה אינה חדשה. כבר הרמב״ם התייחס אליה: ״התורה נמשלה לאישה, ׳אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד׳.״ הוא משך את כיפתו למקומה, הצביע על המילים והוסיף להסביר: ״צריך לאהוב את הקב״ה כמו שאדם אוהב אישה, בכל הלב, מתוך התמסרות שלמה, ולעשות את האהבה הקדושה הזאת עיקר.״ וכשהוא מרים את אצבעו באזהרה, המשיך: ״זו אהבה חזקה מאוד, ׳עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה׳ ונמצא שוגה בה תמיד, כאלו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אישה, והוא שוגה בה תמיד, בין בשבתו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה׳. התורה קנאית כמו אישה,״ אמר ר׳ מרדכי, ״ואינה סובלת אהבות נוספות.״

״אז מה צריך להסיק מכל זה?״ שאלתי.

״תראה מה שהרמב״ם עצמו למד מזה,״ ענה ר׳ מרדכי, והמשיך להוביל באצבעו על פני המילים, ״׳אין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן התורה, ועל האדם לפַנות עצמו ומחשבתו לדברי תורה ולהרחיב דעתו בחכמה׳. זאת אומרת, שלא צריך להילחם במחשבות הזרות אלא להרבות במחשבות טובות. צריך לשקוע לגמרי בלימוד. ואז״, המשיך כשהוא עוצם את עיניו בדבקות, ״אז התורה תמלא את הלב באור גדול ותעניק הרבה שמחה.״

״גם כשמתחתנים נשארים רק עם התורה?״ התקשיתי לקבל את דבריו, מדוע מוכרחים להעמיד את הדברים זה מול זה ואי אפשר להחזיק בזה ובזה גם יחד? ״ואיפה ׳ראה חיים עם אישה אשר אהבת׳?״

״לגדוילים ה׳אישה׳ הזאת היא לא כפשוטו, אלא התורה. בן עזאי פרש מאישה כי לא נשאר אצלו מקום בלב לשום אהבה אחרת. אתה רוצה דוגמא מן הזמן שלנו? תיקח את החזון-איש, גם לו הייתה רק התורה, והוא וויתר על ילדים.״

אהבתי את תמימותו החסידית של ר׳ מרדכי, שלא ידע עד כמה דבריו רחוקים מן המציאות. הסוד הנורא אותו שמעתי מאמי הפריך זאת מכל וכל. על האונייה בדרך לארץ לחשה באוזניה הרבנית בתיה משהו על היחסים בינה ובין בעלה החזון-איש. כאשר התחתנו היא הייתה בת למעלה מארבעים, מבוגרת בחמש עשרה שנים ממנו, וסיכוייה ללדת היו קלושים, אבל הוא המשיך לצפות לבן. משעברו הימים והסיכוי אבד, התגנב הייאוש אל לבו, ופעם ביקש ממנה שתסכים

לקבל גט. "מה יכולתי לענות לו?" אמרה לאמי בשקט, עיניה נעוצות בגלים המתנפצים על האונייה, כאילו היו גלי חייה, "הסכמתי, אבל תדע, אמרתי לו, שבדרך חזרה מבית הדין, כשאעבור על הגשר, אקפוץ ישר לתוך הנהר." מאז לא חזר החזון-איש לדבר אתה על הדבר. הוא פרש ממנה, וסבל בשקט ובכבוד את מרירותה וקולניותה. התפעלתי מרוחניותו של החזון-איש וממידותיו, אבל הנה, גם בו נשאר קורטוב אנושיות. ומה יעשו בני תמותה רגילים, שחיים עם אישה מן הפשט? אפשר לחיות עם גרושת הלב? לחבר עולמות רחוקים כשגחלת האהבה הלוחשת כבתה ומתה?

חזרתי מר' מרדכי נרעש.

"תשמע פעם מה שאומרים לך אחרים," יעץ לי יצחק. "אי אפשר לקפוץ למים ולהישאר יבש. אתה לא יכול להיות בישיבה ולהשאיר את הלב בחוץ, תתרכז בדבר העיקרי. באת הנה כדי ללמוד."

היססתי, היה לי קשה להכריע, אבל ידעתי שר' מרדכי צודק ועלי להחליט.

ח.

כאשר נפרדתי מר' שולם אחרי יום הכיפורים, סיפרתי לו שאני מתכונן לנסוע לכינוס גרעין בני עקיבא, שהתארגן לקראת יציאה לצבא. ר' שולם נדהם: "אתה מתכוון להצטרף אל הגרעין וללכת לצבא?" שאל אותי בבהלה.

"אני לא יודע," עניתי, "אני רוצה להמשיך ללמוד בישיבה, אבל אם אצליח למשוך את הגרעין לשנת ישיבה לא אוכל לעזוב אותו." בקצרה רמזתי לו על התוכנית שהגיתי להוציא את הגרעין המתגבש ללימוד של שנה בישיבה.

ר' שולם לא אמר דבר, אבל יומיים אחר כך קיבלתי ממנו מכתב בהול ומפתיע, בו ביקש במפגיע להיזהר ולא לעשות צעד בלתי הפיך ביחס לגרעין. "אי אפשר ללמוד תורה על רגל אחת," הסביר ר' שולם, "אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליהם. צריך לשקוע בלימוד ללא שיור, להקדיש לו שנים ארוכות."

בשבת חול המועד סוכות התכנסנו במרכז שפירא. בגרעין היו מאה חברים מלאי תקוות ושאיפות גדולות, מביאים אתם הרבה כישורים ואיכויות נדירות. לאחר תפילת ערבית, כאשר נכנסתי לסוכה שהוכנה בעבורנו, מצאתי שחלק ממנה סוכך במחצלות. "מאיפה המחצלות?" שאלתי את דובי, מרכז הגרעין.

"מה הבעיה?"

הסברתי לו שמחצלות סטנדרטיות אותן קונים בשוק נעשו כדי לשבת עליהן, והן פסולות לסיכוך. דובי הרגיע אותי. "שאלו את הרב בר-שאול," אמר, "והכול נעשה על פי הוראותיו." שמחתי. הכרתי את הרב בר-שאול מספריו המקוריים, מהרצאות ומסימפוזיונים בהם הופיע, וידעתי שהוא תלמיד חכם רגיש, מחובר אל האדמה והמציאות ופתוח לעולם. "אם שאלת את הרב בר-

שאול, אני אהיה הראשון שאשב תחת המחצלת. בודאי הזמינו את המחצלות מן המפעל לשם סיכוך ולא לשם ישיבה.״

בינתיים באה מרים, וגם שאר החבר׳ה התאספו מסביב, הזמנתי את העומדים: ״בואו ניכנס ונקדש״, וכולם נכנסו אחריי בשמחה אל הסוכה. הייתי מרוצה, וסיפרתי את מעשה הסוס: ״צדיק גדול אחד אהב את מצוות ארבעת המינים, וכל השנה חסך כסף בשבילה. שנה אחת הלך בערב החג לקנות אתרוג, ומצא בדרך עגלון יושב ובוכה על הסוס שלו שהתמוטט ומת. ראה הצדיק שהעגלון איבד את פרנסתו, מסר לו את כסף האתרוג כדי שיקנה לו סוס אחר. כאשר חזר לביתו בידיים ריקות שאלה אותו אשתו בבהלה, מה ייטול בחג, והוא ענה: כל עם ישראל ייטול אתרוג, ואני אטול סוס.״ סיימתי מחייך: ״גם אנחנו כך, כולם יושבים בצל הסכך, ואנחנו יושבים בצלו של הרב. ההקפדה לעשות את הסוכה בדיוק לפי ההדרכה ההלכתית היא בעצמה הידור מצווה.״ כשהחל הדיון בתכניות הגרעין, העליתי את רעיון שנת הישיבה ופירטתי את יתרונותיה. אחריי קם דובי ושפך צוננים על התוכנית. הוא הוכיח באותות ובמופתים שהדבר אינו מעשי, ומשך את כולם אל קרקע המציאות.

״אבל,״ שאלתי, ״איך הגרעין יוכל להשפיע על הקיבוץ שהוא ישלים, אם לא יהיה גרעין מגובש ובעל ערך תורני?״

אז קם דובי, ושלף כקוסם בשורה שהדליקה את כולם: ״אתם לא תצטרפו לקיבוץ קיים, הגרעין שלכם יצא לעצמאות ויקים היאחזות בגלבוע!״

״מה?״ השתררה תדהמה. דבריו נפלו כפצצה בין חברי הגרעין וטבעו בהמולת קולות והתרגשות. הדיונים נדחקו הצידה, גם השולחנות והכיסאות, וכולם פרצו פנימה בריקוד נלהב. כתף אל כתף, יחד, ידיים שלובות בחוזקה, מאחדות את כולם לחזית אחת. החולצות הלבנות בוהקות בחגיגיות, הראש נישא למעלה והלב פועם בשמחה ובגאווה, ״הוי מתי יבוא היום ויתגשם החלום״, שרנו. האם זה אמיתי? להיות הראשונים שייאחזו בגלבוע השומם, להקים יישוב במקום שמעולם לא גרו בו, זה לא עניין של מה בכך.

בלילה ישבתי עם דובי כמה שעות, וניסיתי לחזור אל הגרעין התורני. אבל דובי נשאר מציאותי ולא נרתע מלהוכיח אותי: ״לא רק מה שלומדים בישיבה זה תורה, גם להקים יישוב בארץ זה תורה וקידוש השם! אתה לא יכול להסתגר בישיבה, ללמוד תורה בשקט, ולחשוב שתשפיע על מה שקורה בחיים. אם אתה רוצה להשפיע, תשתלב בגרעין, וכשנקים את הישוב בגלבוע אתה תהיה שם ותעשה אותו תורני.״

גם מרים לא הבינה מדוע אני כה מתלבט: ״למה אתה צריך להתנתק מן הנעשה בגרעין? אנחנו נעלה לגלבוע ואתה תישאר בישיבה?״ ביקשתי לספר לה על ייסוריי בישיבה, כמה תובעני הוא לימוד תורה, איך אני נקרע בינה ובין הלימוד. אולם לפתע ראיתי עד כמה היא רחוקה מעולם הישיבה, הבנתי שלא תתפוס עד כמה זה כואב לי, ויתרתי.

שני העולמות הועמדו עכשיו זה לעומת זה, ואני התקשיתי לגשר ביניהם. חלום היישוב החדש הלהיב אותי, אבל ככל שהמשכתי לחשוב על פרטיו, מצאתי שהגשמתו תלויה באלף גורמים שלגרעין אין שום שליטה עליהם, בעוד שאת הלימוד בישיבה העמידו לפניי כאתגר אישי, ברור ועכשווי, אשר תלוי רק בי. בחרתי לחכות, לחזור בינתיים לישיבה, ולראות כיצד יתפתח הרעיון. אבל כדי לעשות את הצעד הזה בשלמות, לקחתי את מרים הצידה ואמרתי לה בהיסוס, שלא נוכל להמשיך בקשר כשהיה. היא נדהמה והחווירה, נעלבת עד עמקי נשמתה, והתפרצה נגדי בכעס: "ומה אתי! על זה לא חשבת!?"

עמדתי נבוך, ניסיתי להצטדק, להסביר עד כמה חשוב לי הקשר עמה, שדווקא עוצמת השפעתה עליי מפריעה לי ללמוד ומחייבת אותי להתרחק.

מרים לא נרגעה: "רק הלוקסוס הרוחני שלך חשוב? הישיבה היא מין מולך שמקריבים לו את החיים? את הרגשות? מאיפה הראש העקום שהופך קשר תמים לאויב של השאיפות הרוחניות?"

אחרי סוכות לא התאפק ר' שולם, ובאחד הימים לקח אותי אל הקיטון הקטן בו למד ושאל כיצד הגרעין מתארגן. סיפרתי לו בהתעוררות, שמדובר עכשיו בהקמת יישוב חדש בגלבוע.

"להקים יישוב חדש?" הופתע ר' שולם, אך מיד התעשת וניסה למתן אותי: "זה דבר מלהיב, אבל לא פשוט. ר' יוסי בן קסמא הלך פעם בדרך ופגש אדם, שהבטיח לו הרים וגבעות אם יבוא לגור בעירו. אבל ר' יוסי לא הסכים, ואמר 'אם אתה נותן לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במקום תורה'. אסור ללכת למקום חדש שאין בו תורה!"

"אבל זה מה שעשינו פה בעין-הבשור?!" נדהמתי, "הלכנו למקום שאין בו תורה, כדי לשנות את זה!"

"זה לא דומה. אנחנו לא באנו סתם לגור פה, אלא הקמנו ישיבה. הבאנו אתנו את התורה לכאן, ומעכשיו זה מקום תורה."

"רק ישיבה זה מקום תורה? הגרעין מקים יישוב שיהיה כולו תורה. היחיד והציבור, העבודה, החברה, הכסף, הכול יהיה על פי ההלכה. פה בישיבה אין את זה. ישיבה זה כמו אצל המלאכים, בלי משא ומתן, קנאה ותחרות."

"כדי שהמקום יהיה באמת כמו שאמרת, צריך שיהיה בו כוח של תורה, ואת זה רק ישיבה יכולה לעשות. החזון-איש עזר להקים ישיבות בבני ברק, וכך הפך אותה למקום תורה."

למחרת חזר דובל'ה מחתונה בקיבוץ יבנה, וסיפר לי בהתרגשות: "חיכינו בסיבוב 'כנות' לטרמפ שייקח אותנו אל המשק, אבל מה קרה? עבר לידנו צוריאל בג'יפ, ועצר. פתאום שם לב שכמה מאתנו לובשים חליפות והבין שאנחנו בחורי ישיבה, אז שאל: 'הייתם בצבא?'"

ענינו: "לא!", ובתגובה הוא לחץ על הגז ונסע.

"הם עמ-ארצים," טען דובל'ה במרירות כנגד כל הקיבוץ-הדתי, "הם מקיימים מצוות רק כמצות אנשים מלומדה. הבנים שלהם יוצאים מן הצבא חילוניים. רק מצווה אחת הם מקיימים בהתלהבות, 'מי יתנני תלמיד חכם ואנשכנו כחמור'!"

נדהמתי. דובל'ה היה בחור עדין וטוב, שמעולם לא הרים את קולו ולא פגע בזבוב. האירוע הזה הוציא אותו משיווי משקלו, והוא נעלב, התרגז והזדעזע.

"צוריאל מגזים." אמרתי. "אבל פעם ביקרתי בשבת בישיבת 'כרם-דיבנה', ובצהרים טיילנו במשק ונכנסנו לצריף בית המדרש. היה חם, המקום היה ריק, רק אחד ישב שם ליד השולחן ועיין בספרים — זה היה צוריאל. מאז אני יודע, שגם אם הוא אומר דבר בלתי נסבל, הוא לפחות אומר אותו בכנות."

דובל'ה לא נרגע: "אני לא מבין מה אתה עושה בגרעין. איזה אידיאל זה להשלים יישוב וותיק ושבע במרכז הארץ כמו יבנה? הרי מה שאנחנו עושים פה חשוב הרבה יותר."

"אתה צודק," אמרתי, "אבל זה כל העניין. הגרעין שלנו לא יצטרף לקיבוץ קיים, אלא יקים היאחזות חדשה בגלבוע."

"לגלבוע?" דובל'ה נדהם, נאלם דום, אגלי זיעה עלו במצחו והוא הלך שקוע במחשבות. עבר זמן רב עד שחזר ואמר: "חשבתם על השאלה אם מותר בכלל להקים יישוב בגלבוע? הרי דוד קילל אותו, 'אל טל ואל מטר עליכם'! אתם לא מפחדים מזה?!"

לא הבנתי את רוגזו החריף של דובל'ה, אבל כאשר הכרעתי לא להחליט אלא להישאר בינתיים בישיבה, הייתי צריך לדחות את גיוסי לצבא, ואז הבנתי שצוריאל חשף נקודה רגישה, מורסה כואבת ושותתת דם. זה היה מסע ארוך. לקחתי טופס הצהרה חתום מן הישיבה, נסעתי ל"ועד הישיבות" בירושלים והחתמתי אותו גם שם. אחר כך ישבתי שעות בלשכת הגיוס, עד שטיפלו בבקשתי ואישרו את הדחייה. בינתיים עברו על פניי בחורים ובחורות בדרכם לגיוס, ואני הייתי מטרה למבטים תוהים, הרגשתי כאילו אני יושב על גחלים. היה ברור לי שזו דחייה זמנית בלבד. הכרתי היטב את הטיעונים בדבר החשיבות הדתית, הלאומית וההיסטורית של לימוד התורה, שהיא שקולה כפועלן של יחידות העילית של צה"ל, אבל הטיעונים הללו התנדפו כעשן כאשר צריך היה לממש את הדחייה, לחיות למעשה על חשבון חבריי מן הגרעין שמתגייסים, ולעבור בפועל על 'לא תעמוד על דם רעך'.

אל הלשכה נכנס אדם לבוש במעיל שחור ארוך ומכנסיו תחובים לתוך גרביים שחורים ארוכים, חבוש בכובע הירושלמי, המעוגל, הנמוך ורחב התיתורה, שחבשו חסידי ר' אַרַלַך ו'תולדות אהרן'. האיש הוביל בידו את בנו, שהלך כפוף והתנדנד מצד לצד כמפגר. הם נכנסו לחדרה של הוועדה הרפואית ושהו שם שעה ארוכה. כשיצאו לבסוף מן החדר החוצה השתנה מצב רוחם, ובשמחה פנו לצאת מן הבניין, כשהבן רץ החוצה זקוף. השתררה דממה. מסביב עמדו כולם והסתכלו במחזה, כשעל פניהם תגובה של ריחוק וגועל. בחורה שישבה מולי פנתה אלי, כאל

הדתי התורן, ואמרה במיאוס: "גם אתה כזה?" בשרי נעשה חידודים חידודים, איך אני יכול לבקש להיכלל באותה רשימה?

התאונה

א.

הבל הקפה החם היתמר כעשן מפי הקנקנים. הסכו״ם על השולחנות בחדר האוכל היה מסודר לקראת ארוחת הבוקר. כבר עמדו צלוחיות עם מרגרינה, ריבה, גבינה וזיתים, אך לא היה מה לאכול. משאית הלחם איחרה ולא הגיעה. ישבנו ממתינים על כוסות הקפה המהבילים.

הכרזות שנתלו לפני שבוע כבר החלו להידלדל ולהישמט, כבר התרגלנו אליהן ולא ניתנה להם כל תשומת לב. סערה גדולה התעוררה כשבוקר אחד גילינו אותן תלויות על הקיר. הכרזות היו כתובות באופן חובבני על גיליונות נייר. מצד אחד נכתב בתוך מסגרת:

״אהובה היא הצניעות!״

ועל הקיר ממול:

״המקבל מלכות שמים בלא דקדוק הדין חבר הוא לפורקי עול!״

הכותב לא השתמש במכחול רחב ובצבע, אלא מילא את האותיות בשקדנות בעט, והתוצאה הייתה ילדותית מעט.

הקירות החדשים בהקו בלובנם והדעת לא סבלה שיבוא מאן דהו אלמוני וילכלך אותן, כמו שעשו תלמידי בית הספר לחדר האוכל הישן. דובל׳ה ניגש בכעס להורידן אלא שאז נכנסנו כולנו פנימה ויצחק עצר אותו: ״רגע, מה יש לך נגד הסיסמאות האלה?״

״אני מתנגד למה שכתוב? זה כל כך פשוט שגם ילד יכול להמציא את זה, אבל למה ללכלך את הקיר?״

״ציטטו פה מישהו, למטה כתוב באותיות קטנות ׳קוב״א׳״.

אף אחד לא ידע מה זה ׳קוב״א׳.

מנחם נכנס ועמד מול הכרזות הללו, בוחן אותן בריכוז באורח מדעי, לבסוף הוא אמר: ״הסגנון דומה לזה של החזון-איש, אולי הכוונה לקובץ האיגרות שלו.״

אף אחד לא הבין מדוע יטרח מישהו להעתיק מדברי החזון-איש על הקירות. היו מעט חזונאישניקים בבני ברק, בכולל שנקרא על שמו, אנשים מן היישוב, אף על פי שהיו מלאי הערכה לדמות המופלאה לא קיבלו על עצמם את פסיקותיו והנהגותיו. האם מישהו מבקש להפוך אותנו לכאלה?

הרבה ניחושים הועלו בניסיון למצוא את זהות הכותב, החשוד העיקרי בעינינו היה ר׳ יואל, רק לו התאים להיות מטיף מסתתר.

באין לחם התגלגלנו בטבעיות לסיפורי רעב. הגדיל מכולם דובל׳ה. הוא סיפר על קבוצת כדורגל מצ״ילה, שמטוסה התרסק במרומי האנדים, וחבריה שהו שם בשלג במשך חודש ימים. אלה

מנוסעי המטוס שניצלו מן ההתרסקות שרדו כאשר אכלו את בשר חבריהם שנהרגו. מנהיג הקבוצה עודד את חבריו לאכול, כי כנוצרי קתולי מצא באכילת לחם הכנסייה את הרעיון שאכילת בשר האחד מביאה חיים לאחרים. "זו התפיסה הנוצרית, אבל מהי ההדרכה ההלכתית במקרה כזה?" שאל דובל'ה.

ר' יואל, שישב לעיתים קרובות בשולחן שלנו, רטן: "מה אתה חוזר כאן על השטויות הנוצריות האלה? אני לא מבין בכלל מה השאלה, הרי פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, ואכילת בשר אדם מת אינה שונה מכל ההלכות."

"הרב לא מרגיש בעיה עם זה?" ענה לו דובל'ה כמי שאינו מאמין למשמע אוזניו, "הרב היה אוכל אותנו, את הבשר של התלמידים שלו?"

"מה עניין הרגשות לכאן?" ענה לו ר' יואל ברוגז, "בשביל זה יש הלכה, צריך לנהוג לפי הדין!" מנחם, שאכל אתנו בשולחן באותו היום, התערב: "אני לא מאמין שהייתי מסוגל לאכול דבר כזה, זה היה נתקע לי בגרון. אולי מי שביטל את עצמו לגמרי להלכה מסוגל לאכול רק משום שמצווה להינצל. אדם נורמלי יאכל כי הוא רוצה לשרוד. זה אגואיסטי לגמרי, ומי שיאכל בשר אדם עלול אחר כך גם לרצוח אדם חי כדי לאכול".

"מה כל זה שייך?", הגיב ר' יואל, מזיח את מגבעתו הגדולה אל אחורי ראשו, "אני לא מבין את הפילוסופיות האלה. אם על פי ההלכה מותר, אז צריך לאכול את זה!" קולות הדוברים התרוממו, ויושבי השולחנות הסמוכים, שהתייאשו מלחכות ללחם, נשאבו אל הויכוח והצטופפו מסביב.

הויכוח הזה נראה לי תלוש ומרוחק, פה בעיירה יש אנשים שאין להם בכלל מה לאכול, והם מסוגלים לאכול זה את זה חיים! לא התאפקתי ואמרתי: "אני לא מבין למה אנחנו מבזבזים זמן על דיון מופשט."

כולם השתתקו, אבל מנחם ענה: "זה לא בזבוז זמן. באמצעות המצב הקיצוני הזה אפשר לברר שאלה יסודית שנוגעת לחיים שלנו. השאלה היא אם התורה הולכת עם החיים או נגדם! מהו האידיאל, אדם שמבטל את עצמו בפני ההלכה ופועל כאוטומט, או להפך, אדם מוסרי שחי את הרגשותיו, משתדל להיות הוא עצמו, ומתוך כך בוחר לעשות את מה שכתוב בתורה."

"גם זו לא שאלה," ביטל ר' יואל את דבריו כשהוא מניע את ידו, "ברור לגמרי שההתבטלות לאמת האלוקית יותר גדולה מאיזו יוזמה עצמית של האדם, הרי אמרו 'גדול העונה אמן יותר מן המברך', ו'גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה'."

מנחם קיבל את דבריו בזהירות: "זה נכון שהמצוות הן גזירה אלוקית. חז"ל אמרו 'אל תאמר אי אפשי לאכול בשר בחלב וללבוש שעטנז, אלא אפשי ואפשי, ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי'."

ר' יואל שמח שמצא סיוע בלתי צפוי, אלא שמנחם המשיך: "הרמב"ם הסביר שמדובר בחוקים כמו שעטנז ובשר בחלב, שכלפיהם אין לאדם דחייה טבעית, אבל במצוות שכליות, כמו איסור

גזל ורציחה, הנפש דוחה את הרִשעה באופן טבעי, ואם מישהו נוטה לאלימות אז יש לו פגם חמור מאד, גם אם יתגבר על ייצרו ולא יעשה שום דבר רע. אותו דבר לגבי אכילת בשר אדם, הנפש היפה לא תסבול זאת, גם אם זה לא כתוב במפורש בתורה, זה קודם לתורה.״

ר״ יואל לא נרגע, והוסיף: ״תראו כמה גדול הכוח של דקדוק הדין, המשמעת להלכה לבדה מחזיקה היום את הציבור החרדי ונותנת לו כוח להתקיים ולהתרחב.״

״את זה לא רק החרדים אומרים״, אמרתי, ״גם לייבוביץ חושב כך! שמעתי שאמר, שכל הנביאים לא הצליחו להחזיר בתשובה אפילו אדם אחד, ומה ששמר על עם ישראל זה השולחן ערוך! אבל אני לא חושב שהוא צודק, גם אם להלכה יש כוח עצום, ברור שהיא לא מספיקה בלי שתהיה גם רוחניות, בלי רגש ובלי חזון.״

״אתה מדבר על חזון,״ ענה ר׳ יואל, ״אבל הבנתי שהחזון-איש זה לא מספיק חזון בשבילך. אתה עושה עליו מחקר, הוא כן ביקר בירושלים או לא ביקר בירושלים!״

״מה זה שייך, גם מעשיהם של גדולים הם תורה, שצריך להבין אותה. אסור לדקלם סתם סיפורים, צריך זהירות, ללמוד להבחין מי האומר, ומה האמת, ואם אין זו המצאה של חסידים שוטים!״

״אבל למה אתה לא שואל את זה על ברל כצנלסון, שלא עלה לירושלים אלא שמונה שנים אחרי שהגיע לארץ?״

זה באמת משונה, חשבתי, העלייה החלוצית התרחקה במכוון מירושלים והישוב הישן שבה, והלכה למושבות החדשות, לחקלאות, אולם לברל לא התאימה גישה מרוחקת כזו. הוא הרי סיפר על עצמו שנעשה ציוני, כאשר שמע בילדותו סיפור על היהודי שנשאר בשבת לבד במדבר, ואריה הופיע לשמור עליו והחזירו במוצאי שבת אל השיירה. הסיפור הסתיים בזה שנכדיו של אותו יהודי גרים עד היום בחברון, וברל העיד שפרץ בבכי, והחזון הציוני הפך בעיניו מאותו רגע למשהו ממשי. אז מדוע כאשר כבר עלה לארץ לא הזדרז לבקר בירושלים ובחברון?

מנחם התערב ואמר: ״בכל זאת כשברל עלה לארץ עוד היו הדרכים משובשות, צריך היה לעלות ברגל, והייתה מלחמת העולם הראשונה, שעצרה אותו בכנרת. אבל מה אתם משווים את החלוץ החילוני לחזון-איש, זה רק מחדד את השאלה, איך גאון תורני יכול שלושים שנים מאוחר יותר, כאשר התחבורה זורמת לירושלים באופן סדיר, להישאר כל כך מרוחק.״

״אבל זה קשור למה שאמרנו,״ סיים ר׳ יואל, ״בשביל החזון-איש התורה היא מופשטת לגמרי, לא רגשנות, לא היסטוריה ולא גיאוגרפיה, אלא רק הלכה. והוא לא מצא שיש היום איזו מצוָוה וקדוּשה מיוחדת במגורים בירושלים.״

ב.

באותו ערב, כאשר למדתי עם מנחם בביתו, שאלתי אותו איך הוא מסכם את הדיון של הבוקר. מנחם חשב רגע ואמר: ״מי אני שאתן לך תשובה? אבל אתה יודע, אפשר לראות בי בעצם בעל

תשובה. כשביקשתי לעלות לארץ התלבטתי מה לעשות אחרי הצבא, אם לגמור תואר שני באוניברסיטה או ללמוד בישיבה. ביקר אצלנו אז הרב כהנמן, ראש ישיבת פונוביז׳, שהוא דמות יוצאת מן הכלל. פניתי אליו כמי שמכיר את הארץ היטב, ושאלתי אותו מה לעשות. אתה מבין לבד מה הוא הציע לי, והיום אני יודע כמה מגוחך היה לשאול אותו שאלה כזאת. הייתי אז כל כך רחוק, שלא היה ברור לי ההבדל בין ישיבה לאוניברסיטה, בין רב לפרופסור.״

״הנה באתי לארץ ואני לומד בישיבה, אבל הוריי לא אוהבים את הדרך שעשיתי, ויש בינינו ויכוח קשה. הרבה חברים אמרו לי, שאי אפשר לברוח מעימות עם ההורים, וזה התשלום שצריך לשלם על המהלך הזה. ציטטו לי את הפסוק ׳האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע כי שמרו עדותיך ובריתך ינצורו׳, ולמדו ממנו שבעל תשובה אמיתי צריך לנתק את הקשר עם הוריו ולהתרחק לגמרי מעולמו הקודם.״

״אלא שלפני כמה שנים הראו לי פרק של הרב קוק, ומשפט אחד ממנו אני לא יכול לשכוח. שם אומר הרב, שהמוסר האנושי הטבעי קודם למוסר האלוקי. ועוד הוא אומר, שתפקיד התורה הוא להרים את האדם, ובשום פנים לא לדכא את אישיותו. לא יתכן שההתקרבות אל התורה תרחיק את האדם מקרוביו הטבעיים, והתנהגותו תהיה גרועה יותר ממה שהיה.״

הוא השתתק, העביר את ידו על מצחו כשהוא חושב, ואחר הוסיף: ״זו שאלה עמוקה. בשאלות כאלה צריך לשאול מישהו רציני. אולי,״ הציע, ״נשאל את הרב בר-שאול. התייעצתי אתו כמה פעמים, וראיתי שהוא אדם רגיש וחושב.״

״את הרב בר-שאול?״ הגבתי באי אמון, ״הוא הרב של רחובות?!״

״אז מה,״ ענה מנחם, ״אני בטוח שהוא לא ידחה אותנו.״

״זה רחוק, יותר משעה נסיעה. אולי הוא לא בבית, אולי הוא עסוק?״

מנחם קם, לבש סוודר, ואמר: ״אם השאלה חשובה לנו, מדוע לא נתאמץ ונשקיע כדי לברר אותה?״

נכנסנו לרכבו של מנחם ונסענו לרחובות. זמן רב חיפשנו את בית הרב, וכשהגענו כבר הייתה השעה מאוחרת. ביקשתי לחזור, אבל מנחם התעקש להמשיך. האור בביתו של הרב עוד דלק, ומנחם דפק בזהירות. הדלת נפתחה, והרב עמד בה מוצק ורחב. הוא לא הראה סימני הפתעה, אלא הזמין אותנו בפשטות להיכנס פנימה, כאילו היה זה מעשה שגרה שבאים בשעה כזאת.

כששמע שאנחנו באים מעין-הבשור, התרגש. ״כל כך רחוק?״ מיהר לכבד אותנו בכוסות תה, והתעניין בישיבה החדשה ובתלמידיה. לבסוף התיישב הרב מולנו ושאל: ״מה הביאכם עד אליי?״

מנחם שאל על דבריו של הרב קוק.

הרב בר-שאול הוציא מן הארון ספר כחול עטוי לבן, ״מוסר הקודש״ של הרב קוק, דפדף בדפיו הראשונים ואמר: ״הנה הפרק עליו אתם מדברים.״

הוא התחיל לקרוא:

"אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדה."

הרב שהה רגע ומיד המשיך: "אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כוח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה."

"פירושו של דבר," אמר, "שצריך להאמין בטבעו הישר של האדם. האמונה הדתית היא בניין-על, אותו מקימים על גבי הבסיס האנושי הטבעי הטוב, והיא לא באה להחליף אותו."

"הרב יכול להביא לזה מקורות?" שאלתי.

"הו, יש הרבה. הרב קוק לא חידש את הרעיון הזה. זה נעוץ עמוק בתנ"ך. הפסוק אומר: 'האלוהים עשה את האדם ישר', וחכמים הגדירו את ישראל על פי מידותיהם היסודיות הטובות, שהם רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים, עוד לפני התורה. לב טוב הוא המידה הטובה ביותר, אם הלב אטום ומרושע שום סעיף בשולחן ערוך לא יעזור."

הדברים היו ברורים ובהירים. הקשבנו היטב, נזהרים מלהפסיק את שרשרת מחשבותיו של הרב בר-שאול, והוא המשיך:

"גדולי כל הדורות, ר' יהודה הלוי וגדולי החסידות, האמינו שאין ניגוד בין הגוף לרוח. החומר משמש את הרוח. לפי התפיסה החיובית הזאת, לא צריך לתבוע מן האדם לבטל את עצמו ואת מחשבותיו לפני ריבונו של עולם, אלא להפך, לעבוד את ה' בגופו, במוחו וביצריו, ולהזדהות באופן שלם עם רצון ה'. בקבלת התורה כלולים שני הדברים. עם ישראל קיבל את התורה מרצונו החופשי הטבעי, אבל התורה היא אלוקית, ולכן יש בקבלתה גם יסוד מוחלט והכרחי, 'כפה עליהם הקדוש ברוך הוא הר כגיגית'."

"יותר מזה," הדגיש בביטחון ובנחרצות, כשהוא הולך ומרחיב את היריעה, "אין תנועה רוחנית, או איזה קו של רגישות מוסרית אנושית בעולם שהולך לבטלה. לכולם יימצא הד בתורה ובישראל. זה נכון לא רק בבניית אישיותו של הפרט, אלא גם ביחס לציבור. הבסיס לקיום התורה בישראל נלקח מניסיונו המעשי של יתרו בהנהגה הלאומית, ועל פיו נקבעו שרי אלפים ושרי מאות."

הרב התרווח, והוסיף בחיוך סיפור להטעים את הדברים: "ר' יוסף יהודה בלוך, ראש ישיבת טעלז, סיפר שביקש פעם מאחד התלמידים להביא לו כוס תה. התלמיד רץ כחץ מקשת והביא. שאל אותו הרב: 'מדוע הבאת לי את התה?' והתלמיד ענה: 'מה פירוש, מצווה לשמש תלמידי חכמים'! והוא תמה ושאל: 'ולהיכן נעלם רגש החמלה הטבעי על איש זקן צמא?'"

שוב קם והסתובב בחדר אילך ואילך, שקוע בשרעפיו. "בעצם, שני הדברים חשובים. עשו היה איש החיים והמעשה, איש שדה, ויעקב היה איש תם יושב אוהלים, איש התורה. יצחק חשב לברך כל אחד בתכונה שלו, אבל רבקה נלחמה על כך ששתי הברכות יחולו על ראשו של יעקב,

׳ראה ריח בני כריח השדה אשר ברכו ה״׳, יעקב צריך גם משהו מן ה׳עשוויות׳, הוא צריך את החופש, את המרחבים, חיים טבעיים, ואף על פי כן לא להפוך לעשו, אלא להיות יעקב.״

הרב ניגש אל הארון והוציא מבין ספרי ההלכה את ספרו של ר׳ שמעון שקופ, ׳שערי יושר׳, העוסק בדרך ההכרעה בספקות. השעון הגדול שהיה תלוי על הקיר צלצל, מחוגיו עברו את שעת חצות, אבל הרב לא שם לב והמשיך להביע את רעיונותיו: ״אפשר להביא לשאלה העמוקה הזאת דוגמה מסוגיה הלכתית חמורה. הלכה ידועה היא ש׳ספק דאורייתא לחומרה׳, כלומר, כאשר יש ספק אם מעשה מסוים מתאים לדין תורה או מנוגד לו, אסור לבצעו, כדי לא לעבור חלילה על האיסור. אבל בשאלות ממוניות שבין אדם לחברו יש כללים אחרים, כמו ׳המוציא מחברו עליו הראיה׳ ו׳יחלוקו׳. מתעוררת השאלה מדוע רק בדברים שבין אדם למקום צריך להחמיר, ולא בדברים שבין אדם לחברו? הרי אדרבה, לפי התפיסה הדתית, מי שפוגע בחברו פגיעתו כפולה, הוא הורס את יחסי האמון האנושיים הטבעיים וגם עובר בכך על האיסור הדתי, איסור גזל שכתוב בתורה?״

הוא פתח את הספר ודפדף מעט עד שהגיע למקום הנכון, ואז אמר: ״ר׳ שמעון הסביר שקיימות שתי מערכות מקבילות. המערכת המשפטית היסודית, הקובעת את מסכת היחסים שבין אדם לחברו, והמערכת ההלכתית התורנית, הכוללת את החיובים שבין אדם למקום. שתי המערכות הללו חלות זו על גבי זו. איסור הגזל הדתי חל על העבירה שבין אדם לחברו ומוסיף לה איסור שבין אדם למקום.״

״וכאן עיקר חידושו,״ הגיע הרב סוף סוף אל מטרתו. ״׳דרך ארץ קדמה לתורה׳ גם במובן הזה, המוסר הטבעי והמשפט האנושי הם המצע שעליו נבנית המערכת ההלכתית הדתית. לכן אם ברובד הראשוני המשפטי כבר הוכרע הספק, ונקבע על פי דיני הממונות שהחפץ שייך לי, לא יחול עליו אחר כך האיסור הדתי שלא לגזול, ולא צריך לחשוש לו אפילו מספק.״

ג.

לפני שיצאנו, שאלתי את הרב בר-שאול על הספקות שעורר דובל׳ה ביחס להתיישבות בגלבוע. הרב התרגש מן היוזמה להתיישב שם, ובירך בהתלהבות את הגרעין על המשימה החלוצית שהוא נוטל על עצמו. הוא ביטל לחלוטין את כל החששות: ״קינת דוד אינה קללה, אלא הספד!״ הפתיע אותי, ״דוד זכר את שממת ההר ואת אופיו המדברי הבולט, ובדברי הקינה שלו הצביע עליהם כביטוי ציורי להשתתפות הטבע באבל על מותו של המלך.״

הסברו של הרב היה כזה שאחריו הכול נראה כה פשוט, כמו לא היה מקום לשאלה. הרי ברור שרק מי שקורא את קינת דוד בתנ״ך באופן שטחי וילדותי יחשוב שההר היה מלא עצים, ודוד קילל אותו ועשאו קרח. שמחתי, אבן נגולה מעל ליבי.

יש פשטנים יבשים שמוציאים מן הכתוב כל לחלוחית בביקורת מדעית, ויש שתולים בו דרשות ומחשבות עליונות שאין ביניהם לבין הכתוב שום דבר. והנה הרב הצליח באמצעות הפשטות

הישרה לתת לכתוב יתר עומק. חשבתי לעצמי: אפשר לראות בזה הדרכה איך ללמוד תנ"ך. צריך לקרוא את הפסוק, בפשטות ובישרות, פעם ועוד פעם עד שאתה נוגע בו! אז אפשר ללכת בעקבות חכמים ולהיכנס בשער שפתחו, לעמוד על לשון הכתוב, לערוך גזירה שווה והשוואות לכל המקרא. כך על יסוד הפשט נתרומם להבין את עומק הדרש, נגיע אל תוכנו הפנימי של הכתוב ונחשוף את שגב הדברים, "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך"!

לא היה זה הזמן המתאים להתייעץ עם הרב על כל מסכת קשריי עם הגרעין. חשבתי לחזור אליו ולדבר אתו באופן אישי, אבל עברו כמה ימים, וברדיו הודיעו שהרב אלימלך בר-שאול, רבה של רחובות, נפטר. נפטר?! הידיעה עוררה תדהמה מוחלטת. זה עתה היה במיטבו וענה לשאלות, ולפתע איננו. בישיבה התלחשו שנפטר זמן קצר לאחר שהשתתף בסימפוזיון עם ישעיהו לייבוביץ, ולבו העדין והרגיש נחמץ לנוכח ניסוחיו הקשים והבוטים של בר-שיחו.

אמרתי לר' שולם שכוונתי לנסוע ללוויה, ור' שולם הנהן בראשו. שאלתי בישיבה מי רוצה להצטרף, ואיש לא ענה. מנחם לימד בתיכון ולא יכול היה לנסוע, יצחק התחמק ואמר: "אני צריך לנסוע הביתה לשבת, ואני לא יכול לנסוע פעמיים בשבוע."

התפלאתי על האדישות הזאת, ושאלתי אותו: "מדוע כשבא מאמריקה ארונו של ר' אהרון קוטלר נסעה כל הישיבה באופן מאורגן לירושלים, וללוויה של הרב בר-שאול אף אחד אינו נוסע?"

יצחק ענה בביטול: "איך אפשר להשוות את הרב בר-שאול לרב קוטלר שהיה גאון עצום ומנהיג ה'אגודה' באמריקה?"

"את הרב קוטלר לא היכרת ואפילו לא ידעת על קיומו, ואף על פי כן אתה מכבד את תורתו," עניתי לו, "ולעומתו הרב בר-שאול היה כאן, היה רב עיר, איש עם נשמה גדולה שהשתתף בבעיות שלנו, הביא סגנון חדש ומודרני למחשבת התורה ועכשיו השאיר חלל עצום, אז לווייתו לא ראויה לשום יחס?"

יצחק שתק.

דמותה של מרים המשיכה לצוף ולעלות מדי פעם בפעם לנגד עיניי, והגעגועים כרסמו בלבי זמן רב בטרם התעמעמו. עברו כמה שבועות והגיע אליי מכתב ממנה. לא, היא לא כתבה על עצמה, אלא סיפרה שבלב אחת מחברותיה התעוררו שאלות באמונה, וזו מבקשת להתכתב על שאלות אלה בלי להיחשף בשמה. התלבטתי מה לעשות, מדוע צריך להסתבך בעוד קשר עם בנות. התכתבות כזו תביא בדרך הטבע התחנחנות רומנטית, ממנה ביקשתי להתחמק. אולם מן הצד האחר לא יכולתי לסרב לקריאת מצוקה בענייני אמונה.

הראיתי את המכתב ליצחק, והוא לא מצא חן בעיניו: "יש כאן איזו התחכמות של בנות, אני לא מבין את ההסתתרות הזאת, אם יש לה בעיה מדוע לא תפנה ישירות?"

"אז זו סיבה לדחות אותה לגמרי?" שאלתי, ויצחק לא ידע מה לומר.

בדיעבד דווקא נקודה זו הכריעה את הכף. יש יתרון מסוים לשמירת מרחק, חשבתי, דרך עקיפה זו של התכתבות תנטרל כל פן אישי מן המכתבים ותשמור על דיון ערכי בלבד. הסכמתי.

כל שבוע-שבועיים הגיע מכתב ארוך, בן כמה דפים, שאלות על נושאים שונים. הייתי חוזר מאוחר בלילה אל הבית, שעדיין לא חובר לרשת החשמל, יושב בחושך וכותב לאורה המרצד של מנורת הנפט. הייתה דממה, הצללים נעו על הקירות מסביב, מרחוק נשמעה יללת תנים עצובה, וקרקור צפרדעים עלה מן השלולית שאחורי הבית. הייתה זו שעה של שקט, שעה נאה לענות על מכתבים. שקעתי בכתיבה, מנסה לסדר את מחשבותיי. לפתע פתח צרצר קרוב בניסור חד. הזדעזעתי, השלווה הופרה, הנחתי את העט והפסקתי לכתוב. הדברים לא היו פשוטים כפי שחשבתי. היה נדמה לי שמדובר בדיון מופשט ושכלתני על שאלות עקרוניות, ואני מתבקש לנתח את הדברים באזמל ההיגיון. אבל מן המכתבים עלתה תחושת משבר ודחיפות. הם שרטטו דמות של נשמה כואבת ומתייסרת, הזקוקה לתשובה שתיגע בנפש, ברגשות.

לא ידעתי במה אוכל לעזור. אני נמצא בתוך לבת הכור הלוהטת של הישיבה, והיא נמצאת הרחק בחוץ, בעולם אחר, קר ומתנכר. קשה היה לי לשתף את הזולת במה שחוויתי בפנים. קשה היה שבעתיים להיחשף בפני מי שמסתתר, האנונימיות הפכה כאן לחיסרון.

בהמשך נוספו על שאלות האמונה גם שאלות על הגרעין שהלך והתגבש לקראת יציאתו לצבא. מדוע אסור לבנות להתגייס לצבא? האם מותר לעשות זאת במסגרת הגרעין?

התקשיתי לעוץ עצה הוגנת למי שאיני יודע מי היא, אבל זו לא הייתה שאלה אישית בלבד, אלא גם שאלה ציבורית. יצחק ראה שאני מתחבט ומתלבט, ואמר: "מה אתה מתלבט? חוק גיוס הבנות לצה"ל שבר את לבו של החזון-איש. הרבנות הראשית וכל גדולי הדור פרסמו פסק הלכה ברור נגד גיוס נשים לצבא, ואמרו שעל זה 'ייהרג ואל יעבור', אז אנחנו צריכים להישמע להם!"

"זה לא כל כך פשוט. שמעתי מהרב ישראלי שהפסק הזה אוסר על המדינה לגייס את הבנות בכפייה למסגרות בפיקודם של גברים, אבל הוא אינו פונה אל הבנות, ואם בחורה בוחרת מרצונה באופן אישי לשרת במסגרת שהיא יודעת שלא יוכלו לפגוע בה, אי אפשר לאסור עליה!"

"מה פירוש אי אפשר? אתה רוצה שניתן לכל אחת את הבחירה? אם פסקו שהגיוס לצבא אסור, אז אף אחת לא תלך!"

"זה תלוי בך? שואלים אותך? כל אחת בוחרת מה לעשות. אתה צובע את הכול בשחור-לבן, אבל זו טעות גדולה." חששנותו של יצחק והסתתרותו מאחורי פסק כוללני הרגיזו אותי. "לא צריך לחיות בפאניקה, אפשר לראות כל מקרה לגופו ולהבחין בין אסור למותר."

כתבתי את תשובתי ברוח זו, אבל הרגשתי שהכותבת הלכה והתרחקה.

ד.

סוף סוף התארס ר' יואל, והישיבה כולה געשה משמחה. כבר התייאשנו ממנו. ראינו איך הוא הולך ושוקע ברווקותו, מתבצר עמוק בתוך עולמו הפנימי, ולא האמנו שרווק זקן כזה יכול

להשתנות. רק ר׳ שולם לא הרים ידיים, והנה הצליח למצוא לו בת-זוג. דבורה הייתה בחורה נאה וצדקת, אלא שלא הצליחה בענייני שידוכים. אחרי הסמינר, כאשר חברותיה התחתנו מיד וילדו ילדים, היא המשיכה עוד ללמוד, אך למדנות יתר היא מום חמור, ולא עבר זמן רב עד שהשדכנים פסחו עליה והתייחסו אליה כאל עוף מוזר, נזהרים מלגעת בגחלת הלוהטת.

לא היה טעם לדחות את החתונה, ושבועות ספורים אחר כך נסענו כולנו לשמוח בשמחתו של ר׳ יואל. המעגלים הסתחררו סביב החתן, לא פוסקים אף לרגע. כל אחד מן הבחורים הרגיש צורך לתת משלו, לתרום ממיטבו כדי לשמח את החתן, ור׳ יואל ישב באמצע, שקט ורוגע, כאילו אין הדבר נוגע לו. באמצע השמחה עמד על שולחן ודרש את דרשת החתונה שלו. ניסינו להפסיק אותו כמה פעמים, כמקובל, לחסוך את המבחן הזה מן החתן הטרוד בענייני החתונה, אבל ר׳ יואל לא נכנע, אלא המשיך בעקשנות להעמיד פלפול מפואר, כראוי ללמדנותו המופלגת.

את הדרשה הקדיש לדיני טומאת מת. הוא השווה את טומאת ״רובע הקב רקב״ לטומאת ״רוב בניין או מניין״ עצמות השלד, וניתח בדקדקנות את ההבדלים ביניהם. מסביב עמדנו כולנו נדהמים. אפילו גדולי אוהביו בישיבה הופתעו. אי אפשר היה למצוא נושא מתאים יותר לחתונה? אלא שר׳ יואל היה בטוח שעקשנותו להישאר קר ומנותק מכל הסובב, גם ביום שמחת לבו, היא התגלמות האובייקטיביות והלמדנות הליטאית, והיא מקרבת אותו ל׳שכל התורה׳.

נישואיו שינו את אורחות חייו מן הקצה אל הקצה. הוא יצא מחדרו הצר לדירה מרווחת, שאליה הכניסה אשתו ריהוט יפה ומכובד, תלתה על הקיר ציור גדול ונאה של פירות שאגלי מים נוצצים עליהם, ומילאה את החדר בעציצים מלבלבים. בלי להודות בכך התרכך ר׳ יואל. כל מה שעשתה אשתו עטה בעיניו הילת יקרות, ואהבת אמת מילאה את הבית. מצאנו אותו יושב על הכורסא, נעלי בית לרגליו, פניו קורנות בחיוך רחב, חוטא בהנאה מן הקן הרך והחם, הרחב והנוח. איש לא ראה את העב הקטנה שהחלה לעלות ולאיים על חופן האושר הקטן הזה.

הערפל עטף את בתי העיירה כבשמיכה עכורה ואפורה. הנפש יצאה לאותם ימי חורף צחים, אלה שבאים אחרי גשם טוב, כאשר בבוקר האוויר צלול וזך, הקור צורב, אבל השמים בהירים וקרני השמש העולה מלטפות את הגוף בחום. בחורף הזה לא הייתה אפילו נקודה של חסד. כאשר התפזר הערפל באה הרוח והביאה את סופות החול. לפתע הופיע לו מן המרחקים ענן אבק מסתחרר, שהלך והתקדם במהירות. עלעול שחודו נעוץ באדמה, והוא הולך ועולה, הולך ומתרחב, כשהוא סוחף אליו עוד ועוד חול, קרעי עיתונים ושאריות פלסטיק. הענן הלך והתקדם, עד שנשבר והוטח בבתי העיירה החשופים. לפתע הייתה סופת החול מכה בבית המדרש. הזריזים מיהרו אל החלונות הפתוחים וסגרו אותם בחבטה, אבל בדרך כלל היה זה כבר לאחר שכל חלל האולם התמלא חול, העיניים דמעו, האבק חדר לכל פינה בגוף, והספרים כוסו שכבה עבה של אבק.

הזקנים, אשר ישבו ליד השולחן שבשוק כשהם אוחזים בידם בכוסות הערק הגדולות, הידקו את הגלביות הלבנות אל גופם והביטו בעלעול האבק המסתחרר, אחר נענעו בראשם והפטירו שוב ושוב: "חורף מקולל! חורף מקולל!"

אנשים האמינו שחלומו הקשה של הבבא חאקי עדיין תלוי ועומד מעל ראשה של העיירה. עצבנות וחוסר מנוחה תקפו את כולם. אפילו מי שישב ליד ההגה, ידו הדקה במתיחות את ידית ההילוכים, רגלו לחצה בכוח את דוושת הדלק או מחצה בפראות את הבלמים.

אווירת נכאים אפפה את כולם. לא הייתה בעיירה הרבה פטריוטיות, ותיקי העיירה קראו לה בשם המעברה הישן "גרר", לא משום שהתכוונו לשמר את זכרו של אברהם אבינו ואת מאבקיו עם הפלשתים, כמו שביקשה הסוכנות, אלא זו הייתה דרכם לומר בלצון ובייאוש, שאין בעיירה לא עין ולא בשורה, ורק גרר שייקח את המיטלטלין, יציל את התושבים משממונו של המקום.

בתוך המערבולת הזאת נשארה הישיבה אי של שקט ושפיות. החורף הוא זמן הלימוד הארוך, השקט והאיכותי ביותר בשנה, ורוב הבחורים השתדלו לנצל אותו היטב. שקענו בסוגיות המסכת, ועברנו מהלכות הקניינים אל כיבוד אב ואם, ומשם למצוות התלויות בארץ. חלום הבלהות של הבבא חאקי היה רחוק מאתנו כרחוק מזרח ממערב. מלכתחילה התייחסו אליו בישיבה בחשדנות ובביקורת. "מאז שנחרב בית המקדש ניטלה הנבואה מן הנביאים", אמר לנו ר' יואל, בלי להשלים את סופו של המאמר.

יום אחד נכנס עדר גמלים במרוצה לרחובה הראשי של העיירה. החיות הגדולות והמגושמות דהרו בפראות, כשרגליהן הארוכות מתנפנפות לכל עבר, נוקשות בקול על האספלט. הן מתחו את צוואריהן, התיזו קצף מפיהן המעוקם ונאקו געיות ייאוש. ישבתי מול החלון בבית המדרש כשלפתע ראיתי את המחזה המוזר הזה, עדת גמלים שועטת לאורך הרחוב הראשי, מתחככת ברעש מחריש אוזניים בצריף הישיבה, ונשים רצות בחירוף נפש להציל את ילדיהן מתחת לרגלי החיות המשוגעות.

מיד היה מי שזיהה את הגמלים עם אימת העיירה וצעק: "הנה החיה הרעה באה!" אלא שהגמלים המבוהלים המשיכו לרוץ ברחוב הארוך שחצה את העיירה, ויצאו ונעלמו בצידה האחר. התברר שהעדר היה שייך לשבט בדואי שרעה בפאתי העיירה, ודחפור שהתחיל לרתך שם צינור גדול, הבהיל אותו והבריחו אל תוכה.

בוקר אחד הגיע אמבולנס, אורותיו מהבהבים, וחנה בכביש בין צריף הישיבה למרכז המסחרי. אנשים התגודדו סביבו, מבקשים לדעת מה קרה, אבל אנחנו המשכנו בלימוד כאילו דבר אינו נוגע לנו. מרגע לרגע גדל מספר האנשים והתרגשותם גברה, הקיוסק והחנויות במרכז נסגרו. לבסוף רץ מישהו לעבר בית המדרש, נכנס פנימה ולמראה פניו פסק הלימוד באחת, ושקט מוחלט השתרר בכל בית המדרש: - - - דבורה נהרגה!

כאשר צורפו העובדות והשמועות למסכת אחת התברר הסיפור: דבורה, אשתו של ר׳ יואל, חזרה בבוקר מביקור בבני ברק. היא ירדה מן האוטובוס הסתכלה ימינה ושמאלה וראתה כי הכביש פנוי, עמסה על כתפה את תיקה, ויצאה לחצות את הכביש הראשי בדרכה לעיירה. היא צעדה בכבדות על הכביש, החבילה הגדולה והמסורבלת שהחזיקה בידה הסתבכה בין רגליה והיא שהתה רגע להיטיב את אחיזתה. כאשר הרימה את ראשה, ראתה מכונית משא עצומה ושחורה, שהגיחה לפתע מן העיירה וזינקה לקראתה במהירות. היא נתקפה אימה מסתמרת אל מקומה, וצעקת הייאוש האחרונה שלה נבלעה בשאגת המנוע ובצריחת הבלמים, אחר כך השתררה דממה.

הישיבה הוכתה בהלם. הלימוד שבת. אימה תפסה את הלב בצבת משתקת, כאילו החרב המונפת עלולה לרדת שוב בכל רגע. בצהריים כבר נכנסנו אל האוטובוס שותקים ומוכים, ויצאנו אל הלוויה בזיכרון מאיר שבבני ברק. מה אפשר לומר על מותה הנורא של אישה צעירה וצדקת? ולא נפש אחת אלא שתיים, שהרי דבורה הייתה בחודשי הריונה הראשונים, מה שהאט את התנהלותה.

הנסיעה התמשכה. אחרי שעה ארוכה עצר האוטובוס בתחנת דלק, רבים ירדו לצרכיהם, ובין הנוסעים הועבר ארגז סנדוויצ׳ים שהוכנו בחופזה. הגוף המשיך לדרוש את שלו גם כאשר הנפש הייתה במקום אחר. האכילה ריפתה מעט את המתח ועטתה על האבלים מעטה דק של שגרה.

השמש נטתה לשקוע כאשר הגענו לבית הקברות. אנשים רבים הצטופפו סביב מיטתה של דבורה. חיכו רק לנו, ומשהגענו החל הקהל לנוע, נדחק קדימה בשביל הצר של בית הקברות. הלכו בשקט. הרגלים דשדשו. נשמע רק קול שפשוף אבני המרצפת ופרצי בכי שזעזעו את הסובבים. חיפשתי את ר׳ יואל בין המלווים, הוא הלך קרוב קרוב אל המיטה, שקוע בתוך עצמו. ליד הקבר הפתוח החלו הספדים, אביה של דבורה נחנק בדמעות, ולא הצליח לסיים את דבריו המגומגמים. אחריו העריך ר׳ שולם את אישיותה של דבורה, מדבר בקול בוכים, כדרכם של מספידים, שמכוונים את דבריהם אל הלב ולא אל הראש. ר׳ יואל עמד כל הזמן הזה עצור ושותק, בבחינת ״וידום אהרון״, ולא הוציא מפיו דבר. כולנו הסתכלנו עליו ברחמים.

הורידו את הגוויה עטופת הלבנים אל הקבר הפעור, ואז, כאשר הלכה ונעלמה מן העין, התעורר ר׳ יואל, ולפתע זעק בקול זוועות ״דבו-ר-ל׳ה!״ וקפץ אחריה אל תוך הבור. צמרמורת אחזה בקהל המלווים. הגניחות הפכו לקינה גדולה, ואיש לא יכול היה לעצור את הדמעות שזלגו על הלחיים.

ה.

ר׳ יואל חזר שלושה שבועות אחרי האסון. העצב חרש קמטים בפניו. הוא שקע בתוך עצמו, רזה והצטמק. במאמץ גדול ניסה לחזור למסלול הלימודים הרגיל. אחרי כמה ימים נתגלו שתי כרזות חדשות בחדר האוכל, הפעם בענייני חינוך:

"כל ישיבה היא בית מבצר וחומת אש לתורה ולמצווה בארץ!"

"הצלת ילד לחינוך ישראלי היא לא פחות מהצלה מטביעה בנהר!"

הפעם לא היו הערות ציניות ולגלוגים על האמירות הפשטניות, להפך, כמעט נשמנו לרווחה, ר' יואל חזר אל עצמו כאילו לא קרה דבר.

דבר קיומה של הישיבה החל להתפרסם. שמה יצא למרחקים כישיבה של מתמידים ולמדנים, "בחורים של יבנה, עם לימוד של פונוביז'" אמרו, ותלמידים רבים מכל הישיבות התיכוניות נמשכו לבוא לישיבה. עיתונאים פקדו אותה, ופרסמו כתבות אוהדות על הישיבה החדשה שבאה ליישב את הנגב. ר' שולם לא רדף אחר הפרסום, אבל ראה בעין יפה כיצד עוזרים לו לגייס תקציבים ותרומות לישיבה.

בוקר אחד, כאשר פרשנו את עיתון "הצופה" בחדר האוכל, גילה דובל'ה מכתב קצר של בן גוריון, תגובה לאחת הכתבות על הישיבה שהתגלגלו לידו: "אברהם נטע פה אשל, ישיבה אינה נוטעת דבר ובחוריה אינם בונים הנגב!" כתב.

"בן גוריון שונא תורה," אמר דובל'ה בכעס, "הוא אפילו מוכן לוותר על הנגב אם יבואו להתיישב בו בני-תורה."

ר' יואל, שחזר לאכול את ארוחותיו אתנו בחדר האוכל, הניע כדרכו את ידו בביטול ואמר: "בן גוריון? מה אתם מתרגשים ממכתב שלו? הוא רשע גדול לא מהיום, אלא מאז ומעולם. הוא לא התחתן אצל רב, ובנו עמוס התחתן עם גויה. הוא אמר שלא צריך לחשוש מן הדתיים, כי בעוד דור הם לא יהיו, אבל אנחנו ממשיכים להתרבות ולהקים ישיבות, ברוך השם, גדלים בכמות ובאיכות."

דבריו הקשים הפליאו את כולנו, והוא המשיך: "מה אתם מתפלאים, בן גוריון נהנה לסכסך בין הדתיים ולהתנצח אתם בכנסת. מפא"י מעבירה את ילדי העולים התמימים על דתם, אבל אתם לא לומדים לקח, וממשיכים לתת הכשר לחילונים. הם ה'ערב רב', הם רוקדים סביב עגל הזהב, ואין טובת ישראל בלבם, אלא השלטון."

היינו נבוכים, לא ידענו כיצד לנהוג בו, ביקשנו לעטוף אותו בצמר גפן, אבל הוא התגרה בנו, טוען את טענותיו בחריפות בלתי מתפשרת.

"הוא לא צדיק גדול," הגן יצחק על בן גוריון, "אבל גם לא כזה רשע. הוא רצה להכשיר גיור בניגוד להלכה, ונכנע כשרוב חכמי ישראל אמרו שאין הגדרה אחרת ליהדות חוץ מן ההלכתית."

"תפסיק לטהר את השרץ", ענה לו ר' יואל. "בכינוס של החברה לחקר המקרא הוא המציא תיאוריה חדשה. ממצרים יצאו רק שש מאות אנשים, הוא אמר, גדוד אחד בלבד, כי אי אפשר לקיים במדבר עם שלם. אם היסוד הרוחני של בן גוריון הוא ביקורת המקרא, מבית מדרשו של וולהויזן, הגרמני האנטישמי, אז גם הציונות שלו לא שווה כלום. אתם עוד תראו שיורשיו ישכחו את העברית והתנ"ך ויעזבו בסוף את הארץ."

מבול ההשמצות נראה לי כבר מוגזם: "נו, נו, כשמדובר בבן גוריון הכל מותר?" אמרתי, "אם ה'ערב רב' הזה היה נעלם פתאום, ובוקר אחד יהיו פה רק 'שחורים', לא יהיו צבא וכלכלה, והמדינה לא תוכל להתקיים?"

"'המדינה', המדינה הקדושה שלכם מכשירה את הכול? בעל בית אחד עשה ארבעים שנה תיקון חצות והתפלל כל לילה לגאולה. בתש"ח הוא בא לחזון-איש ושאל אם עכשיו, שהקימו את המדינה, צריך להמשיך להתפלל. החזון-איש הסתכל עליו ברחמים וחייך. ארבעים שנה האיש הזה התפלל בשביל שבן גוריון יהיה ראש ממשלה? אנחנו לא צריכים את המדינה, את הצבא והכלכלה שלה, אנחנו בידיו של הקדוש ברוך הוא!"

מעולם לא הבנתי מדוע אותם אנשים שבענייניהם הפרטיים בוחנים כל הכרעה חשובה בשבע עיניים, כי אסור לסמוך על הנס, חושבים באופן לא רציונאלי כאשר הם עוסקים בגורל עם ישראל, זורקים לחלל רעיונות הזויים ולא מציאותיים ומסכנים את קיום האומה?

פניי הסמיקו, לנגד עיניי התייצבה הקופסה הכחולה. כשהייתי בן עשר קבלתי יום אחד בבני עקיבא קופסה כחולה של הקרן הקיימת, ובאתי נלהב לבית הכנסת להתרים את המתפללים. כולם שלשלו מטבעות דרך חריץ הקופסה, ואני הצמדתי בסיכה לדש חולצתו של כל תורם סרט נייר. שמחתי שמחה של ילד. הקופסה התמלאה ונעשתה כבדה, וקול המטבעות המקרקשות התעמעם. כבר ראיתי כיצד אגיע למקום הראשון בסניף באיסוף הכסף. אבל כשהגעתי אל בנו של הגבאי, שלמד ב'תורה אור', סרב הלה לתרום.

"אתה לא מתבייש לאסוף כסף למען הקק"ל?" געה בי, "כשכולם יודעים שעל אדמתה מחללים שבת ומגדלים חזירים?"

עמדתי המום ומושפל. לא ידעתי מה להשיב, אבל היה לי ברור שזו אינה כל האמת. התמונה השלמה אינה כה שחורה. גם אם עוברים עבירות על אדמת הקק"ל, עדיין האדמה הנגאלת שייכת לעם ישראל, ומי יודע, בסוף עוד יקיימו הקיבוצניקים האלה על אדמותיה את המצוות.

גם עכשיו לא הייתה לי תשובה ניצחת, אבל ידעתי שהדברים מופרכים. אנשים תולים את החסרונות במדינה כאילו הייתה יצור חי, ומתיזים בכעס: "המדינה הזאת!" זה נוח שיש שק חבטות כזה אותו ניתן להאשים, אך מה זו מדינה? היא אינה ישות עצמאית, אלא מכשיר ארגוני באמצעותו העם מתלכד ומתפקד באופן ציבורי. המדינה משקפת את מצבו של עם ישראל כיום, על מעלותיו וחסרונותיו, זה מה שהעם מסוגל עכשיו לייצר. מי שבא בטענות אל המדינה, צריך ביושר להפנות את האשמה אל עם ישראל. עלינו ללמוד ממשה רבנו שלא זנח את העם החוטא ולא התפתה להקים לו אלטרנטיבה, גם אנחנו מאמינים ב'סגולת ישראל', לא מוותרים על עשרה מליון יהודים חילונים, ולא מתייאשים מן העם או מן המדינה שלו. פתחו לנו מן השמים פתח לגאולה והוקמה המדינה, נפתח בכך לעם חלון הזדמנויות היסטורי. מעכשיו הכול תלוי בנו, אם נהיה ראויים מבחינה מוסרית ורוחנית לגודל השעה, אם עם ישראל ימצה מעצמו את המיטב, נמלא את המדינה בתוכן ותימשך תנופת הגלגל הלאה.

למדתי גם משהו על היחס לחילונים ואמרתי: "הרב קוק הסביר, שיש חילוניים שבועטים ומורדים לא משום שהם רשעים גדולים, אלא דווקא משום שהנשמות שלהם גדולות, עם שאיפות גבוהות. אלה לא מסתדרים עם הבינוניות שבעולם, עם הקטנות בה אנחנו מקיימים את התורה, ולא יודעים לבנות עולם שלם ומאוזן."

"אז לפי זה יש לבן גוריון נשמה גדולה?!" נדהם ר' יואל.

"למה 'קוקניקיות'?" התערב יצחק, "אפילו החזון-איש חשב שלהיות דתי בזמן שההשגחה האלוהית נסתרת זה נס! וזה נכון במיוחד אחרי השואה! החילונים של היום לא פורשים מן הציבור, הם הציבור! השכנים שלנו מכפר יהושע חילוניים כבר שני דורות, זה כל מה שהם מכירים, וכך חושב כל העולם, הם באמת תינוקות שנשבו."

"אתם מעליבים את החילונים כשאתם קוראים להם תינוקות שנשבו," ענה ר' יואל, "החילונים שלנו הם לא תינוקות. הם רואים אותנו, ויודעים שקיימת שבת ויש הלכות כשרות, ופורקים עול מדעת."

"זו הבעיה," הפטיר מנחם גרוס בשקט, "גם לחילונים שלנו אין בחירה אמיתית. אנחנו נראים בעיניהם מוזרים כמו דינוזאורים שלא שייכים לעולם הזה. הם משייכים לתורה את כל החומרות, הבגדים המשונים, הקטנות, האמונות התפלות והמחלוקות שהעמסנו עליה, וזה דוחה אותם."

"אבל הם כו-פרים!" זעק ר' יואל בקול ניחר.

"כמה שזה ייראה מוזר," הטיל מנחם פצצת אטום "אין הכרעה שכלית בין האמונה לכפירה."

"מה?" נדהם ר' יואל, "אין הבדל בין מאמין לכופר!?"

"מאז קנט יודעים גם הכופרים, שהאדם לא תופס את הדבר כשהוא לעצמו," המשיך מנחם, "אין הוכחה ודאית, יש רק ספקות. אבל גם לנו אין הוכחה. התארים החיוביים שלנו לקב"ה לא באו להגדיר את מה שהם אומרים ממש, אלא רק לשלול את מה שנראה כחיסרון. האמת היא, ש'תכלית הידיעה היא שנדע אשר לא נדע'."

סבלנותו של ר' יואל פקעה, והוא הגיב בכעס, "אתה אומר שטויות! לפי הפילוסופיה שלך שחור זה לבן ולבן זה שחור!"

"ההבדל הוא לאן הולכים מזה הלאה," המשיך מנחם להסביר במתינות, "הכופר הוא לא מי שיש לו ספקות, אלא זה שהופך אותן לשלילה מוחלטת ומכשיר באמצעותן שפלות מוסרית, ניאוף ורצח. המאמין לא נשאר עם הספקות. הוא נאחז בהרגשתו הפנימית, באמונתו, ומשלילת כל החסרונות הוא לומד לבנות תוכן חיובי, חיים מוסריים בעלי ערך."

אחרי הוויכוח הזה חשבתי שצריך לבדוק את הדברים במקור עצמו. ישבתי וכתבתי לבן גוריון, לשדה בוקר, ושאלתי אותו מדוע הוא מבטל את ערכה של הישיבה. לא עברו ימים רבים ונעניתי במכתב קצר, כתוב בכתב ידו החד והנמרץ של בן גוריון, ובסגנונו הפולמוסי האופייני:

"האומנם היה בדברי משום לעַפֵּר בעפר, לשם מה סילוף דברי הזולת. כלום אמרתי שאברהם נטע רק אשל. אברהם עשה שני דברים, ומעשי אבות סימן לבנים, הוא נטע אשל וקרא בשם ה'. ורק אחד משני אלה – לא מספיק. זוהי דעתי, ומי שכואב כאב הנגב – חייב להפריח השממה במגע כפו – ולמלא חייו תוכן רוחני, זאת למדתי מאברהם אבינו, ומדוע זעמת?"

הראיתי את המכתב לכל החבורה: "תראו, בן גוריון חושב שהוא תמיד צודק. אבל תשימו לב שגם הוא כבר מודה שלא מספיק לטעת אשל, אלא צריך גם לקרוא בשם ה'."

בכך הצתתי שוב את רוגזו של ר' יואל: "גם כשהוא נותן לך סטירה אתה רואה בזה לטיפה. בשבילך הוא יישאר תמיד שיה תמימה ותינוק שנשבה, ואני אומר לך שהוא אפיקורס להכעיס, ושום תירוץ לא יעזור לו."

"אבל יש לנו שותפות עמוקה מאד עם המפא"יניקים שלנו בעמק," התערב יצחק, "הם קשורים אל התנ"ך ורוצים להביא גאולה לעולם."

"אתה חושב שבין המזרחי למפא"י קיימת ברית אמיתית?" ענה ר' יואל בלעג, "שבן-גוריון משתתף בבחירות לרבנות הראשית, כי הוא חושב, כמו אוסישקין בשעתו, שהציבור החילוני זקוק לרבנות? שחשובה לו דמות הרבנות שתהיה ציונית ולאומית? האמת היא," הרים ר' יואל את אצבעו באזהרה, "שבן גוריון רק מנצל אתכם. לא איכפת לו מכל הרעיונות האלה, רק מהשלטון. הוא בגד ב'מזרחי' ומינה את הרב טולידנו לשר הדתות, כדי להראות שהוא לא זקוק לאף אחד. אם לנו היה כוח בכנסת, אז בן גוריון היה עוזב את המזרחי ורץ אחרינו."

"אם הפרה חיה בתוך הפרש זה אומר שאני צריך לשנוא את החלב?" ענה יצחק, "אז מה אם יש לו חסרונות?! אני מבדיל בין בן-גוריון האיש לבין תפקידו כראש ממשלה. הנה, הוא הלך לפגוש את החזון-איש, וקיבל את בקשתו לפטור את בחורי הישיבות משרות צבאי, כדי לא להיות זה שיעקור את התורה מעם ישראל. מה היה קורה אם בראש המדינה היה עומד אדם שאין לו חוש היסטורי כזה?"

"אני יודע רק מה אמר ר' וולוול'ה כשבן גוריון ביקש להיפגש אתו. הוא דחה אותו באופן מוחלט, ואמר שהוא מקיים את דברי חכמים 'אל תתוודע לרשות!'"

"נו, באמת, כולם חלקו עליו ולא הבינו למה הוא יותר קיצוני מן החזון-איש."

ר' וולוול'ה היה מפורסם בישרותו, בפקחותו, בחדות תגובותיו ובדעותיו החותכות. אלא שכך דרכו של עולם, הרב מקורי ומפתיע, ואילו משנתו קופאת אחריו בידי תלמידים בינוניים שאינם מסוגלים להתאימה למציאות המשתנה. המורה הגדול הוא הופעה חד פעמית, מאירה ומבורכת, אבל התלמידים הם סכנה של ממש. לכן לא התפלאתי על שהתלמידים לקחו אירוע אחד ולמדו ממנו כלל מוחלט ומחייב לחיים.

תופעה מוכרת היא שבסיפורי תלמידים על רבם, מכל חוג שהוא, הרב נעשה עם הזמן מושלם ומופתי כמלאך. אך מקורות הסיפורים האלה אינם אמינים, ואינם עוברים כל ביקורת, קשה אפוא

להאמין בהם, ולייחס להם משקל, במיוחד כאשר לכותבים יש מגמות ומטרות חינוכיות, השקפתיות או פוליטיות מוגדרות.

סיפרו, שפעם פגש ר׳ וולוול׳ה את הרב אברמסקי ברחוב ואמר לו: ״אם לך שלום, אני בוודאי יכול להיות רגוע.״

הרב אברמסקי לא הבין את דבריו, ושאל: ״מדוע?״

ור׳ וולוול׳ה ענה: ״חשבתי שהציונים יהרגו את כל הרבנים לפי רשימה, אבל אם אתה, ששמך מתחיל באל״ף, מתהלך חי, אז אני, ששמי בסמ״ך, יש לי זמן.״

גם ה׳חזון-אישניקים׳ סיפרו שלפני פסח תש״ט הלך החזון-איש אל מרתף ישיבת פוניבז׳ לאפות מצות לכבוד החג, וכשטיפס במעלה הגבעה, עמד לנוח רגע ואמר: ״מי היה מאמין, עברה כמעט שנה מאז שהקימו את המדינה, ועדיין הממשלה לא אסרה לאפות מצות.״

אי אפשר להאמין באמיתות סיפורי ההבל הללו. בדיחה תפלה כזו יכולה לצמוח יש מאין רק במוחו הקודח של מי שהמטרה מקדשת בעיניו את האמצעים. או אולי תלמיד תמים וחסר הומור, שמע דברים שנאמרו בסרקזם מושחז, וכדרכו של חסיד תפס אותם כפשוטם. ה׳בריסקרים׳ וה׳חזון-אישיניקים׳ חזרו וסיפרו אותם ברצינות, כאילו זו תורת אמת. משכנעים את עצמם להאמין שלמדינה הציונית יש רחמנא ליצלן תוכנית מגירה קונספירטיבית לשחוט את כל הרבנים ולגזור גזירות שמד על קיום המצוות.

אז למה לקלקל סיפור טוב עם עובדות? מדוע לפתוח את העיניים ולראות כיצד המדינה מתנהלת?

התלמידים לא שמו לב שסיפורים אלה פועלים נגדם, אם החזון-איש ור׳ וולוול׳ה התכוונו לכך ברצינות, הרי הסיפורים הללו מעידים יותר מן הכול עד כמה טעו ולא הבינו את המציאות כלל. סיפרו שהחזון-איש לא האמין שהמדינה תוציא את שנתה הראשונה, כי מקובלנו: ״טריפה אינה חיה״, ואינה מחזיקה מעמד שנים עשר חודש. נו, אם נאמין לסיפור הזה, כפי שהחסידים השוטים רוצים, הרי התברר שטעה טעות גדולה, והמדינה ברוך השם היא בת קיימא, חיה ובועטת.

זכרתי את ר׳ וולוול׳ה עומד על המרפסת הקטנה שבכניסה לביתו ומדליק בה את מנורת החנוכה הגדולה, מכוון לשים בנרות מספיק שמן, כדי שידלקו עד לאחר ההצגה השנייה, כאשר היוצאים מן הסרט בקולנוע אדיסון הסמוך יגדשו את הרחוב. בוודאי לא היה זה ביטוי של קנאות אטומה. והרגישות האנושית המיוחדת שגילה ר׳ וולוול׳ה בפולמוס הגדול על קו התאריך, גם היא עשתה עלי רושם גדול. קו התאריך הבינלאומי עובר באמצע האוקיינוס השקט, ועל פיו עולה היום החדש ביפן לפני יבשת אסיה. אבל הקו הזה הוא פרי הסכמה בין-לאומית, ואין לו משמעות הלכתית. החזון-איש פסק, בניגוד לדעת רוב הרבנים, שהיום החדש מתחיל בקצה יבשת אסיה, ויפן מאחרת אחריה ביום.

בערב יום הכיפורים תש״א בא ר׳ קלמן כהנא אל ר׳ וולוול׳ה בשליחות החזון-איש, וביקש ממנו להצטרף להוראתו לתלמידי ישיבת מיר אשר נמלטו במלחמת העולם ליפן. בידו היה כבר נוסח

המברק המוכן: "אכלו ברביעי וצומו בחמישי!". אבל ר' וולוול'ה הפתיע, וסירב לחתום. ר' קלמן עמד המום: "האם הרב איננו מסכים עם החזון-איש בהלכה?" שאל, ור' וולוול'ה ענה: "אני מסכים. אבל עוד מעט צהריים והשמש ביפן כבר נוטה לשקוע. המברק שתשלח עכשיו יגיע אליהם אחרי שיקבלו את הצום, ובגללו יתאמצו לצום יומיים. זו סכנת נפשות, ואינני יכול לקחת חלק בזה."

ו.

נהג המשאית שדרס את דבורה נעצר על ידי המשטרה, והואשם ברשלנות על יציאתו העצבנית והחפוזה אל הכביש הראשי. התברר שמדובר באחיו של שמעון כהן, ראש המועצה. שמעון היה אדם צנוע ונעים הליכות, שהקדיש את כל כוחותיו למען העיירה והצליח לקדם אותה בכמה תחומים. עתה האשימו אותו יריביו בָּאסון. אמרו שאחיו הוא נהג מוּעד, שכבר היה מעורב בתאונות בעבר, ורק התערבותו של שמעון הצילה אותו ובזכותו סידרו לו רישיון למשאית.

האסון נפל אל תוך מערכת הבחירות לראשות מועצת העיירה כשמן למדורה יוקדת. בחירות כאלה נראות לחולף על פני העיירה כאירוע פנימי חסר חשיבות. על מה יש להתווכח במקום כה קטן והומוגני? אבל מי ששהה בעין הבשור תקופה ארוכה גילה שהדברים מסובכים מאד. שמעון היה תוניסאי במקום שרובו מרוקאים, ורבים לא השלימו עם עובדה זו. ההבדלים בין מרוקאים לתוניסאים, שאפתנות מול עדינות, אשר נראו בעיני זר מזעריים, הפכו מקרוב לפער שאינו ניתן לגישור, רחוקים כרחוק מזרח ממערב. העסקנים ניצלו את ייאושם של אנשי העיירה השקועים בצרותיהם ואסונותיהם, העיירה הפכה לקלחת רוחשת, השנאה הלכה וגדלה והבחירות הפכו לאירוע גורלי.

חשבתי שהמתח הגדול שגרם חלומו של הבבא חאקי יביא לעיירה אחדות ותיקון כפי שביקש. כבשה בודדה שנחשפת לטורפים מהירים ממנה, ממהרת להצטופף עם חברותיה מאחורי האילים וקרניהם המוטות החוצה. הגופות הדחוסים מתלכדים לעוצמה קריטית, וכאשר זו נעה קדימה היא רומסת את כל העומד בדרכה ומוחה את אויביה. אולם בעיירה התפתחו הדברים אחרת. כל משפחה התכנסה בתוך עצמה. חשמל עמד באוויר. מריבות קולניות פרצו, והמתיחות פיצלה את העיירה כיתות כיתות.

טובי העיירה ביקשו לדחות את הבחירות ולהשקיט את אש המחלוקת לפני שהעיירה תעלה בלהבות. "לא צריך לחפש את החיה הרעה בחוץ," אמר מאיר הספר כאשר בא להתפלל בישיבה בשבת, "היא כבר כאן בפנים!" אבל הדברים כבר הידרדרו במדרון החלקלק, ואיש לא יכול היה לעצור את הפורענות.

ר' יואל דקדק בהלכה עוד ברווקותו, אולם מאז האסון החמיר שבעתיים. צניעותו הייתה לשם דבר. הוא נזהר שלא לחשוף את גופו אפילו בחדרי חדרים, וכאשר התלבש בבוקר עשה זאת

מתחת לשמיכה. הופעתנו החיצונית בחולצה קצרת-שרוולים, שקצותיה משורבבות מעל למכנסיים, ובסנדלים, עם או בלי גרביים, עינתה את נפשו. "שאול המלך ידע מה זה כבוד," הטיף לנו יום אחד, כאשר ראה את אחד הבחורים לובש חולצת טריקו קצרת שרוולים, "הוא לא גילה אפילו את פיסת ידו. הוא התחבא במערה מאחורי גדרות הצאן כדי לעשות את צרכיו, וזה לא הספיק לו. גם שם לא חשף משהו מעצמו, אלא הקיף את עצמו סביב בבגדו. אנו צריכים לחוש בכל רגע את מורא הבורא, 'שיוויתי ה' לנגדי תמיד', אז איך אפשר לחשוף את הגוף לפניו וללכת עירומים בקלות דעת כזאת?"

את המגבעת השחורה, רחבת השוליים, חבש באדיקות, ומתחתיה הייתה תמיד כיפה שחורה גדולה. המגבעת הייתה צמודה אליו גם בבית, כשאכל או עסק בענייניו. הוא לא נפרד ממנה אפילו בשעה שהניח תפילין, אלא הזיח אותה אחורנית, והשאירה תלויה באחורי ראשו, מתנדנדת על בלימה. היא שימשה אותו בשעת שמחה, כאשר הרים אותה על ראשו בזחיחות דעת וגילה את מצחו הגבוה והמבהיק, ובשעה שהתרגז, אז הטה את המגבעת קדימה עד אמצע המצח בהתרסה או במגננה, והכיפה הגדולה שכיסתה את אחורי ראשו התגלתה. בישיבה התבדחו שהוא ישן עם המגבעת.

ר' יואל לקח על עצמו עתה להקפיד על קיום דקדוקי המצוות בישיבה עם כל חומרותיהן. כאדם המחטט בפצע ומורט את שוליו, תוך שהוא מפיק מן הכאב הדק הנאה עילאית, כך חיטט ר' יואל בפרטי המעשים בנחישות מרירה, מתחפר בצדדים הקטנים והטכניים, מפיק מהם תחושת זיכוך והתעלות, כאילו עד האסון לא הקפיד מספיק.

עתה ביקש להנהיג בישיבה נורמה חדשה ולהקפיד על קיום המצוות בשיעור חזון-איש, כלומר, בגודל כפול מן המקובל. ה'חזון-אישניקים' היו מעטים אפילו בבני ברק, אבל ר' יואל אמר שצריך להחמיר מספק, ולנהוג בכל דבר ועניין על פי השיעור הגדול, המחמיר.

שוב תלה בלילה על קירות חדר האוכל מדברי החזון-איש, הפעם העדפה של הדין המעשי וההיגיון ההלכתי על דברי מוסר רגשניים. התרגלנו כבר לצמד הכרזות הללו, שנכתבו שוב בשורות לא מכוונות ובכתב ילדותי:

"קלות ראש בדקדוק הדין מפסיד המידות בכללותן!"

"המידה השפלה אין לה מזור בקריאת דברי מוסר אלא בקניית החכמה!"

ר' יואל עשה לעצמו מנהג קבוע להיכנס למטבח הישיבה ולבדוק את כשרות המצרכים. אלה כולם היו כשרים כמובן, אבל הוא דרש לא לסמוך על ההכשר מטעם הרבנות אלא לקנות מצרכים בהכשר הבית-דין-צדק של העדה החרדית בירושלים בלבד. דרישתו עוררה בעיה גדולה ביחס לחלב. ר' יואל רצה שהישיבה תפסיק לקנות חלב של תנובה ותקנה חלב של מחלבת טרה, שהוכשרה על יד הבד"ץ, אבל אז החלו צרות צרורות. לטרה לא היה מערך שיווק מסודר באזור כמו לתנובה, והיו ימים שהחלב לא הגיע, או שהגיע בדרך לא דרך, והחמיץ.

יום אחד, נכנס ר׳ יואל לחדר האוכל, ויצחק הביא לו שקית חלב שהייתה על השולחן, וביקש ממנו לטעום ממנה. החלב היה חמוץ. ״צריך להיות מציאותיים ולהתחשב במה שיש״, אמר לו יצחק. אבל ר׳ יואל הגן בלהט על החומרה הזאת ואמר בהשתוממות: ״אתם רוצים לשתות חלב שחלבו אותו בשבת באיסור?״

״אנחנו שותים חלב של שבת״? התפלא יצחק, ״עד שהחלב של שבת מגיע אלינו הוא נמצא כמה ימים במחלבה, מתערב בחלב של כל השבוע ובטל ברוב גדול. חוץ מזה, שמעתי מן הרפתנים שלנו שכחסר לטרה חלב, וזה קורה הרבה, הם לוקחים חלב מתנובה. אז מה ההבדל?״

ר׳ יואל לא התרשם. בדרכו למטבח, חדור תחושת שליחות, הוסיף באופטימיות: ״הדקדוק במצוות וההקפדה על כשרות האוכל מעידים על התגברות יראת השמים בעולם״.

״אבל איפה היו החומרות הללו בדורות הקודמים?״ שאל דובל׳ה, כשהוא הולך אחרי ר׳ יואל למטבח. ״היום אפילו מה שכתוב בשולחן ערוך לא מספיק, כל בור וגס רוח מתהדר בדקדוקי הפרישות של גדול הצדיקים, יחזקאל הנביא, ולא אוכל בשר שהוא לא גלאט-כושר.״

ר׳ יואל נשען על שולחן הנירוסטה הגדול. ריח חמוץ של שיירי אוכל, עם חריפותם של חומרי הניקוי, עטף אותנו. מנועו של המקרר הגדול טרטר ברקע. כל אלה לא הפריעו לו. ר׳ יואל חייך והשיב בנחת, כאילו הוא עומד על הבימה בבית המדרש: ״בדורות הקודמים שררה עניות גדולה והיה צריך להקל. היום כולנו עשירים, אז מותר לשלם עוד קצת כדי לא להזדקק לפתרונות של פעם.״

״זו לא רק חומרה כזו או אחרת, אלא עניין עקרוני,״ נכנס יצחק בלהט לויכוח, ״אני רואה את הרב שלנו במושב יושב על הספרים, נכנס לבעיות, מחפש להן פיתרון, וכשאפשר - מכריע לקולא. אבל פה נוצרה תורה חדשה. בכל ספק ומחלוקת הולכים לחומרה. היום לא צריך לדון לגופו של עניין, ולא חשוב מה שהרב יפסוק. כשיש שאלה פשוט משלמים קצת יותר ועוקפים אותה. אנחנו נלחמים ברפורמים, אבל בלי שנשים לב נוצרת גם אצלנו מן הצד השני רפורמה ותורה חדשה.״

ר׳ יואל הניף את ידו בביטול: ״זה נעשה לשם שמים, אז מה רע בכך? לא ראיתי שפונים היום פחות לרבנים, להפך, יש יותר יראת שמים ויותר שאלות.״

״אבל השאלות פחות ממשיות,״ אמר יצחק באכזבה, ״עוסקים בכל מיני דקדוקים לא חשובים. תראה את החומרות בענייני שמיטה, החקלאים ה׳מזרוחניקים׳ אצלנו במושב, לא עושים את המלאכות האסורות בשמיטה, מסכנים את הפרנסה שלהם ומשווקים לאוצר בית דין בלי לקבל רווח, ואלה שנקראים היום ׳שומרי שביעית׳ מה עושים? לא נוגעים בפירות האלה, וקונים פירות של גויים שאין בהם קדושה. הם פשוט עוקפים את השמיטה, מדלגים עליה, זה כאילו הלכו לישון לפני שבת וקמו במוצאי שבת. הם לא היו שם בכלל!״

ר׳ יואל איבד את סבלנותו והגיב ברוגז: ״אתה מדבר כמו עמ-הארץ. ר׳ חיים הכהן, מבעלי התוספות, אמר שהיום פטורים מלעלות לארץ, כי אי אפשר להיזהר ולקיים את המצוות התלויות בה, ואתה מציע לנו להתעסק עם כל ההלכות של קדושת שביעית?״

באותה שעה נכנסה רבקה הטבחית, מהלכת לפי תומה, וראתה לפתע את כל החבורה עומדת סביב ר׳ יואל במרכז המטבח שלה. היא נדהמה, בפניה השתקפה בהלה גדולה, היא הסמיקה ומיהרה לברוח החוצה. אף אחד לא הבין מה מתרחש. רצתי אחריה ומצאתי אותה מתייפחת בקול בפינת החצר. שאלתי אם אפשר לעזור לה, אך משברי דבריה הבנתי, שהיא חושבת כי חושדים בה שאינה נוהגת כהלכה, ולכן עוקבים אחריה כל הזמן לתפוס אותה בקלקלתה.

חזרתי אל המטבח ואמרתי לר׳ יואל ברוגז: ״צריך להקפיד על מה שמוציאים מן הפה יותר ממה שמכניסים לתוכו.״

פניו של ר׳ יואל האדימו, והוא ענה בכעס: ״הנה עכשיו נכשלת באמירה נוצרית. אצלנו העיקר הוא כבוד ה׳, ׳אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה׳״. לא אמרתי משהו רע על רבקה, ואם היא נבהלה, לא נורא! טוב שתיזהר.״

״ואם הנצרות השתמשה בפתגם הזה, זה אומר שהוא לא נכון?״ עניתי. ״ממתי הכשרות נהייתה הדבר העיקרי בהלכה? לשון הרע יותר חמורה, ו׳לעולם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים׳. הייתי בחתונה וראיתי מנהג חדש. החתונה הייתה ׳גלאט כושר׳, ואף על פי כן ישבו אורחים ואכלו בנייר כסף אוכל של הבד״ץ. אתה באמת מאמין שב׳גלאט כושר׳ בישלו בשר בחלב או תולעים?! אולי הבד״ץ החליפו טיפה של תמצית שבטלה בששים. עם החומרה הזאת מתעסקים בלי סוף, אבל לאף אחד לא אכפת לומר על בעל השמחה שהוא אוכל טרף. ודורשים להכשיר את הכלים כדי לדרוס את הרבנות, הרי אין דבר כזה בהלכה, ממתי הכלים אסורים? מה יש בהם? איזה ספק חומרה של נותן טעם בר נותן טעם פגום? מי שרוצה באמת להחמיר, יבוא לחתונה ויעשה את עצמו כאילו הוא אוכל.״

ר׳ יואל לא יכול היה לסבול את דברי, ויצא מן המטבח. לפני שבא לישיבה ידע שקשה יהיה להשפיע על התלמידים בישיבה, אבל הפעם עברתי מבחינתו את הגבול, והוא יצא בבהילות, נרעש כולו. בחוץ נתקל בו ר׳ מרדכי ונכנס אל המטבח לברר מה קרה. ״מה העניין?״ שאל את החבורה העומדת.

״קשה לדבר עם ר׳ יואל, כל דבר מקפיץ אותו.״

״רחמונס!״ געו בנו ר׳ מרדכי, ״אתם לא מבינים שהוא סובל כל כך?!״

״אז יגיד לנו הרב,״ אמרתי, ״מותר לכל אחד לעשות לו בד״ץ?״

״מה אפשר לעשות? הרבנות מפחדת מן החו-פשים ולא מקפידה כמו שצריך.״

״דקדוק קטן בכשרות חשוב יותר מן העיקר, ש׳תורה אחת תהיה לכם׳, ולא הרבה תורות?! היום כל אחד פוסל את השני, ומשתמש בחומרות שעשו חכמים להרחיק יהודים מגויים, כדי להרחיק יהודים מיהודים.״

"אני לא אומר שזה מצב אידיאלי" ענה ר' מרדכי, "אבל 'במקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב'. החזון-איש קינא תמיד לאמת, והאשים את הרבנים שהם מחניפים לב-עלי - ב-תים שלהם ומתירים את האסור. הוא היה נגד כל איחוד והתארגנות של הרבנים והמשיל את הרבנות הראשית לתחנת חשמל. היא נותנת לבתים אור גדול, אבל אם יש שם איזו תקלה, כולם יושבים בחושך. מנורת נפט לעומת זאת נותנת אור קטן, אבל כל בית מאיר לעצמו ולא תלוי באחר."

"אבל ר' יהושע נכנע לרבן גמליאל, ובא אליו במקלו ובתרמילו ביום הכיפורים שחל לפי חשבונו, רק לחזק את סמכות הנשיא, שלא תרבה מחלוקת בישראל."

"והחזון-איש היה אנרכיסט?! מי שיודע שכל הרבנים חגבים לעומתו לא צריך להתחשב באף אחד! הוא קבע את שלו ומי שרצה קיבל."

"זה לא פשוט, בוויכוח על השבת ביפן, עמדו נגדו רוב הרבנים והפוסקים הגדולים, ר' איסר זלמן מלצר, ר' צבי פסח פרנק, הרב כשר, הרב הרצוג, הרבי מגור, כל גדולי ירושלים התכנסו לדון בעניין והוא לא בא. אם אהובה הצניעות אז אי אפשר לפסול את הויכוח, את האפשרות להקשיב ולהשתכנע. טוב, נניח שהחזון-איש הרשה לעצמו בתוקף גדלותו לא להתייעץ, אבל עכשיו נפרצה הגדר, כל אחד פורש מן הציבור ומקים לו בית דין משלו."

"מה יש, בגרמניה והונגריה הפרידו את הקהילות של החרדים מן החילוניים," אמר ר' מרדכי, "גם נטורי קרתא בירושלים פרשו מועד הקהילה. החזון-איש היה די קרוב להם. אומרים שלא החזיק תעודת זהות של המדינה. ואתה יודע? כשר' עמרם בלוי נאסר בעקבות ההפגנות שלו בכיכר השבת וישב בכלא ביפו, הפתיע החזון-איש את כל הרבנים, הלך לבקר אותו, ואמר 'השבת יושבת בכלא'!"

"אבל ר' חיים עוזר כתב לו שבפולין וליטא שמרו על העיקרון של קהילה אחת!" החצפתי ועניתי, "'אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'. בכל קהילה יש צדיקים, בינוניים ורשעים, ואת הבעיות שלהם הם צריכים לפתור בפנים."

ז.

ר' יואל הסתגר בביתו וחזר לחיות חיי רווקות צחיחים ומנוונים. לא תמיד התגלח או התלבש יפה, גם ארוחותיו לא היו תמיד מסודרות. לא היה לו נעים לאכול באופן קבוע אתנו, ולפעמים העדיף להכין אותן בביתו, באקרובטיקה בלתי אפשרית. בשעת רצון לימד את כולנו מניסיונו איך לבשל ביצה רכה בעזרת מזלג חשמלי, וכך למדנו מה הוא אוכל: "תרתיחו את המים בכוס," אמר, "תשימו את הביצה ותכסו בצלחת. אחרי חמש דקות תהיה לכם ביצה מוכנה."

יום אחד הזמין אותי, את יצחק ואת מנחם אל ביתו, לדבר אתנו בלימוד. הוא פתח את הדלת והושיב אותנו סביב השולחן הגדול. הבית היה אפלולי וקודר, ור' יואל לא טרח להדליק את האור. השולחן היה חשוף, העציצים מסביב נבלו, התמונה שהוסרה מן הקיר השאירה את חותמה

המרובע עליו. שאלנו אותו על הסוגיה בה עסקנו, אם אדם יכול לקדש אישה בעבודה שיעשה לבקשתה, או בשכר העבודה שהיא חייבת לו.

ר׳ יואל ביקש לרדת לעומקו של עניין, ושאל: ״מה מהותו של חוב כזה?״

״מה פירוש? חוב הוא חוב, מה זה חשוב ממה הוא נובע?״

״שכר עבודה אינו חוב רגיל,״ ענה לנו ר׳ יואל. הוא הקיש על השולחן שלפניו, ואמר: ״הפילוסוף האנגלי דויד יום הסביר, שעמלם של הפועלים מוטבע במוצר שיצרו, והוא מעניק להם חלק ושותפות בו. גם בהלכה שלנו אומרים ש׳אומן קונה בשבח כלי׳, ויש לו זכות לקחת את הכלי שיצר עירבון על תשלום שכרו.״

הדברים מצאו חן בעיני. ר׳ יואל מתגבר על אבלו וייסוריו ומצליח ללמוד. הוא מסוגל להרחיב נקודה הלכתית מקומית קטנה למחשבה כוללת ומעמיקה, תוך השוואה לתפיסתו הפילוסופית של יום. מתברר שמתחת ללבוש השחור מסתתר, למרות הכול, איש אשכולות, שמוחו פתוח לתרבות העולם ומבין בהוויותיו.

אלא שאז שאל מנחם בספקנות: ״הרב בטוח שזה דויד יום?״

מנחם המשיך ״יש לתפיסה שהרב אומר גוון מרקסיסטי, וזה לא מתאים ליום ולתקופה שלו.״

ר׳ יואל נבוך.

״זה לא מתאים גם לגמרא.״ הוספתי, ״היא מדברת על אומן קבלן, שלוקח עליו אחריות ומשקיע בעבודה את שכלו ויזמתו, ולא על פועל פשוט שמשקיע רק עבודה.״

ר׳ יואל הסתבך. ״מה זה משנה אם זה יום או מישהו אחר,״ אמר כשהוא מסמן בידו תנועת ביטול.

״אז למה להביא בכלל את דבריו?״ התבלבל מנחם.

״נכון, כך או כך, חוכמות חיצוניות הן דברים בטלים!״ סתר ר׳ יואל את עצמו, כשהוא מסמיק.

״למה לזלזל בהן? אנחנו לא משתמשים בטכנולוגיה?!״

״כן,״ ענה ר׳ יואל במבוכה בולטת, ״אבל כל זה חומ-ריות, ואנחנו צריכים לעסוק בעיקר, ללמוד תורה. הרמב״ם כתב שלהתמסר לענייני העולם זה הבל. אם אדם יבזבז את זמנו וכספו לבנות ארמון גדול ויפה, זה יהיה דבר ריק ובטל. רק אם יעלה בהר צדיק גדול, ישב בצל החומה והעצים וייהנה ממעט נחת, יקבל כל העניין טעם.״

״הרמב״ם הוא דוגמה למי שרחוק מחכמות חיצוניות?״ תמהתי, ״הרי הוא היה רופא ופילוסוף?״

סבלנותו של ר׳ יואל פקעה. הוא הרים את אצבעו באזהרה, ואמר למנחם: ״צריך להיזהר מן המדע, החוקרים הם כו-פרים, הם כופרים בתורה מן השמים ובבריאת העולם, ואומרים שמוצא האדם מן הקוף.״

״אם הכפירה משתמשת בכלים מדעיים, אז זה פוסל את המדע?״

״לנו יש רק תיי-רה, ובתיי-רה יש הכול!״ אמר ר׳ יואל בדבקות.

"זה נכון," ענה מנחם, "ובאמת הקבלה שלנו אומרת שהעולם מתפתח כל הזמן ומתעלה. היישום הספקולטיבי של התיאוריה הזאת בביולוגיה, אינו סיבה להתכחש לעיקרון של ההתפתחות."

מנחם נשם נשימה עמוקה והוסיף: "כאנשים מודרניים המדע אינו מאיים עלינו. כבר הכוזרי אמר שלא תיתכן סתירה בין התורה והמדע. הנה, לפני מאה שנה חשבו שאפשר לקבוע על פי המידע התיאורטי הפיזיקאלי שיש על מערכת, מה יהיה מצבה בעתיד. אבל מאז שהתפתחה תורת הקוונטים התברר שאי אפשר לנבא בוודאות את תוצאות המדידה, והידע שיש לנו על דבר מוביל לכמה אפשרויות סבירות. זאת אומרת שחוק הטבע כולל גם את החריג, ואפשר לכלול בו גם את הרצון החופשי והניסים."

ר' יואל מלכתחילה לא התלהב מכך שהכולל'ניק הראשון בישיבה הוא בוגר אוניברסיטה, וחשש שישמש דוגמה רעה לבחורי הישיבה. עתה התממשו חששותיו, אלא שמן הסיבה ההפוכה. ההערכה הגדולה אל מנחם נבעה דווקא משום שויתר על קריירה אקדמית, עזב את האוניברסיטה, בחר בתורה ודיבר על ענייני אמונה בהיגיון ותוך ביסוס רחב. דבריו היו חדשים לר' יואל, והוא גמגם בחשדנות: "אני לא יודע מאיפה אתה לוקח את כל זה."

"שורש המדע בתורה, הרי היא 'חכמתכם ובינתכם לעיני העמים'. יהודים היו תמיד מגדולי החוקרים והאסטרונומים, כי הסדר המדעי מחזק את התפיסה שהעולם אינו מקרי וחסר משמעות."

"אז האוניברסיטה שווה לישיבה?" נבהל ר' יואל.

"לא! אבל יש תורה גם במדע ובפילוסופיה. מבחינה דתית נוח לגור בבני-ברק, אבל זו עיר שמנותקת מן המציאות, שלא עובדת ולא מקיימת את עצמה. תורה תלושה כזו אינה ישרה ופשוטה אלא מפולפלת, ומולידה דברים הזויים ועקומים."

יצאנו מחדרו של ר' יואל מאוכזבים. בפתח הישיבה אמר יצחק: "הוא צודק שלא צריך להתלהב כל כך מן המדע. פעם חי האדם בתוך משפחתו חיים טבעיים ומאושרים, ועכשיו, כשהמדע והטכנולוגיה השתלטו על העולם, האדם בודד והחיים ריקים."

"לא צריך להגזים," ענה לו מנחם, "פעם האנשים מתו כמו זבובים והחיים היו עלובים, עכשיו ברוך השם החיים ארוכים. פחות רעבים, עובדים פחות שעות, יש רווחה. זה צעד מוסרי גדול קדימה. אז נכון שהמדע לא הצליח לגאול את האדם, אבל זה לא התפקיד שלו. זה התפקיד של התורה."

ר' מרדכי, שעבר על פנינו, שמע משהו מן הדברים, התעכב והתעניין במה מדובר. "צריך להיזהר במה ששואבים ממקורות זרים," אמר כשהבין במה דברים אמורים, "אבל לא ראוי לסגור את העיניים בפני החדש."

"הרב בעד לימודי חול?" שאלתי למראה החסיד הנלהב והחרדי המוצהר, המדבר בשבח המדעים.

"מה יש? אחד מסימני הגאולה לפי הזוהר הוא שבשנת ת"ר, זאת אומרת, באלף שמונה מאות וארבעים למניינם, יפתחו שערי החכמה העליונה ומעיינות החכמה שלמטה ותתפתחנה שבע החכמות. ובאמת במאה ועשרים השנים האחרונות הופיע בעולם שיטפון של חידושים והמצאות מדעיות."

"אני לא יודע אם שמעתם," הוסיף כשהוא מנמיך את קולו ומתקרב אלינו באינטימיות כממתיק סוד, "הייתה בזמן האחרון שערורייה גדולה בירושלים. זייפו את 'קול התור', הספר על שיטת הגאון מווילנה בענייני הגאולה, והדפיסו אותו בלי 'שער באר-שבע', הפרק שמשבח את שבע החוכמות. הוא אומר שם שהן נצרכות לא רק לעצמן, אלא בשביל התורה. ומה שחסר לאדם באחת החכמות יחסר לו כנגדו שבע ידות בתורה. הגויים שואלים איפה 'חכמתכם ובינתכם'?! אבל כאשר הם ייראו את ההישגים שלנו בהנהגות מוסריות ובכל תחומי המדע, ידעו שזכינו לזה מכוח התורה, ויהיה קידוש השם גדול בעולם."

עמדתי המום. לא הצלחתי להבין את סודו של ר' מרדכי. איך הצליח בלוליינות כזאת לגשר בין הגישה העקרונית שלו למדע והערכת חידושיו ובין הסתגרותו המעשית המוחלטת מפניו.

ח.

עברו כמה ימים, ור' יואל הופיע בשולחן במצב רוח לוחמני. הפעם כיוון את דבריו אליי, ובמשך כל הארוחה הוכיח לי שאיני יודע דבר. "א-ת-ה שואל," התיז את הא-ת-ה, "א-ת-ה אומר, וא-ת-ה חושב, מי אתה? מניין באה הגאווה הזאת? בין כה וכה אתה לא מבין כלום. א-ת-ה אפס!" הסכמתי שהבנת האדם מוגבלת, ואין הוא תופס כל דבר.

אז עבר ר' יואל, כמו על פי תכנית קבועה, אל השלב הבא: "אתה מסכים שהבורא הוא השלמות וכל האמת והחכמה נמצאים אצלו?"

נענעתי בראשי לאישור.

"אתה מסכים שאת החוכמה האלוקית הזאת גנז הקב"ה בתוך התורה?"

גם על זה הייתה הסכמה. רק אמרתי: "התורה כתובה בדרך אחת, אבל אם נעמיק בה בדרכי לימוד שונות נגלה תמיד פנים חדשות."

"נו," אמר ר' יואל, להפתעתו הוא מצא את עצמו מתפרץ לדלת פתוחה, בלא מחלוקת עמוקה. "לא כל אחד יכול לגלות את האמת הזאת. הדבר מסור בידי גדולי ישראל, החכמים והצדיקים, שהתמסרו ללי-מוד תיי-רה והפכו בעצמם להיות נושאי התורה."

הייתי מוכן להסכים גם לכך.

"אם כך," אמר ר' יואל בשמחת ניצחון, "אין זה חשוב מה אנחנו חושבים וכיצד אנחנו מבינים את הדברים, עלינו להישמע לקולם של גדולי הדור, בין אם דבריהם מתקבלים על דעתנו ובין אם לאו."

עמדתי כשגבי אל הקיר. כל הבחורים מסביב נעצו בי את מבטם במתיחות וחיכו לראות האם אכנע. עמדתי ושתקתי. היה לי קשה להתנצח עם ר׳ יואל בפומבי, אבל גם לא יכולתי לוותר.

״אני מצטער,״ אמרתי לבסוף, ״את השיטה הזאת מביאים אלינו מן ה׳ישיבות השחורות׳. שם אומרים רק וורטים מחודדים ולא עוסקים במחשבת ישראל. במקום לברר את השקפת העולם מחנכים על דבר אחד, הכפיפות לגדולי הדור, ואחרי שמקבלים את מרותם לא צריך לברר שום נושא, אלא לשאול ׳מה אומרים הגדוילים׳. אני לא יכול לקבל את השיטה הזאת אצלנו.״

״אבל,״ אמר ר׳ יואל באכזבה, ״כבר הודית שאנחנו חייבים ׳לעשות ככל אשר יורוך׳ ולקבל את דברי חכמים אפילו ׳כשאומר לך על ימין שהוא שמאל׳?״

״כן, אבל את זה אמרו על הסנהדרין, שישבה וברורה יחד את ההלכה עד הסוף, לכן ההכרעה שלהם הייתה מחייבת. היום אין לנו חכמים סמוכים, ואחד לא שומע את השני, אז אין פסק מחייב, כל רב כותב את נימוקיו, וכל אחד יכריע את מה לקבל.״

״אין שום פסק מחייב, אה?!״ התרגז ר׳ יואל, ״אתם לא סומכים על הגדוילים״.

״פעם אפשר היה להיות עם הארץ ולסמוך על המסורת, אבל אדם מודרני מוכרח להיות תלמיד חכם בעצמו. אי אפשר היום לחזור על מה שכתוב באופן פשטני, הכול השתנה מוכרחים להבין את עקרונות ההלכה לעומק, כדי ליישם אותם במציאות החדשה. אש זה חשמל, צדקה עושה המדינה, כשאומרים ״שור שנגח״ מתכוונים לכלב, ומי שגרם לתאונת דרכים, עשה זאת כאילו בידו הארוכה ואדם מועד לעולם, בין בשוגג ובין במזיד.״

״אה, אז אתם חכמים גדולים, לכן אתם הולכים לבנות ישוב על הגלבוע!״

״מה זה שייך?״ לא הצלחתי לעקוב אחרי מהלך החשיבה הזה.

״מה פירוש מה זה שייך? אתם חושבים את עצמכם לחכמים ולא שואלים את הגדוילים, לכן אתם עושים שטויות.״ ר׳ יואל הרים את קולו ונפנף בידו, ״מי התיר לכם לגור בגלבוע? זה מקום שומם ומסוכן, מה עם פיקוח נפש? אתם חוזרים בדיוק על מה שעשה חיאל ביריחו, הוא הקים את העיר למרות הקללה של יהושע ושילם את המחיר, בבכורו ייסדה ובצעירו הקים את דלתיה. תיזהרו, הקללה של דוד תרדוף אחריכם!״

הזדעזעתי ונעלבתי. איך אפשר להפוך את הדברים מן הקצה אל הקצה? הקמת יישוב בגלבוע, שכל כך הלהיבה אותי ונראתה לי משימה חלוצית ומצווה גדולה של בניין הארץ, הפכה בפיו של ר׳ יואל למשהו מאוס ומשוקץ.

״למה הרב חושב שלא שואלים?״ התערב מנחם, שאכל אותו יום בחדר האוכל, ״יש תשובות! הרב בר-שאול אמר שזו בכלל לא קללה, אלא הספד.״

פניו של ר׳ יואל התעוותו בגיחוך ואי אמון. ״הרב בר-שאול זה הגדוי-לים שלכם? ידעתי ש׳המזר-חי׳ יותר גרועים מן החו-פשים, תמיד הם מוצאים להם איזה רב שיתיר להם את הכול. איזו כפירה ועזות מצח זו ללכת נגד הכתוב ולהרים יד בתורה? ובשביל מה?! מה האידיאל לגדל תפוחי אדמה מדמו של שאול המלך?!״

"נניח שהוא לא גדול, העיקר הוא מה שאמר, שזו קינה ולא איסור!"

"עכשיו אני מבין מדוע אמרו 'מנעו בניכם מן ההיגיון'. זה מה שקורה כשלומדים תנ"ך!"

"אסור ללמוד תנ"ך?!" השתוממתי.

"כן, אצלנו לומדים רק מה שכתוב בגמרא! מילא, על התורה יש הרבה פירושים מסודרים, אבל מי אנחנו שנלמד נביאים וכתובים?! אנחנו מבינים מה שכתוב?! אנחנו מבינים רק מה שחז"ל פירשו לנו. לא כל אחד יכול להמציא הסברים."

"נו, ואיפה חז"ל אמרו שזו קללה? צריך לקבל דווקא את הפירוש הכי שטחי?"

השעה התאחרה. כולם מיהרו לברך ברכת המזון ולרוץ אל בית המדרש. התיישבתי ללמוד מול הגמרא, אבל יצחק לא בא. אחרי חצי שעה זה נהיה מוזר, חיפשתי אותו בחדר האוכל, גם בחדר לא היה, שאלתי עליו בכל מקום, הוא נעלם כאילו בלעה אותו האדמה. דאגתי לו, הוא לא נראה כל היום, אבל באמצע הלילה הוא הופיע בחדר כאילו לא קרה דבר. אבן נגולה מעל לבי, שאלתי אותו איך הוא מרגיש ואיפה היה, אבל יצחק התחמק, עוטה סוד. כשהתיישב בשולחן לארוחת הבוקר ניסו כולם להוציא ממנו היכן היה, והוא לא רצה לדבר. התבדחו על חשבונו ומנו כל מה שאפשר היה לעשות ביום כזה, והוא שתק. לבסוף שאל אותו מישהו אם זה קשור לויכוח על ההתבטלות מפני גדולי הדור. יצחק לא ידע לשקר, הוא התבלבל והסמיק, ולבסוף גילה את הסוד. הוא סיפר שבעקבות הוויכוח החליט לעשות מעשה ונסע לבני ברק, אל ה"סטייפלער", גיסו של החזון-איש, שספריו היו חביבים על הלומדים בישיבה והוא נחשב בעיני רבים כ"גדול". יצחק רצה לבדוק באופן אישי איך נראה גדול הדור, ומה הוא חושב על הבעיות שהעסיקו אותנו. לכן נסע אליו עם רשימת שאלות, מקצתן בהלכה ומקצתן על השקפת העולם הראויה. הסטייפלער היה כבר זקן וכבד-שמיעה, וצריך היה לצעוק באזנו בקול רם, פעולה שאדם מנומס מתקשה לבצע באוזני מי שנחשב "גדול".

"שאלתי אותו כמה שאלות הלכתיות בענייני שבת וציצית, והוא ענה לי תשובות ברורות," סיפר יצחק, "אחר כך שאלתי אותו: 'מותר להקים יישוב בגלבוע למרות הקללה?', והוא דחה אותי במין רטינה: 'אני לא רב! אני לא מבין בזה, תשאל את הרב שם'."

כולם מסביב הקשיבו ליצחק בשקט, מבקשים לשמוע את דבריו בדייקנות. רק אני לא הבנתי מה פירוש "אני לא רב", מי נקרא רב אם לא הוא? ומה הוא מתכוון כשהוא אומר "תשאל את הרב שם", "הוא לא יודע שאין שם שום יישוב?"

"שָה, שָה", השתיקו אותי שלא אפריע, "הוא בטח מתכוון לזה שאין לו אחריות כמו לרב של קהילה, והוא לא מחויב לפסוק. צריך לשאול את הרב שם באזור, הרב של טבריה, שמבין את התנאים במקום ומתעסק עם זה."

יצחק המשיך: "העזתי לשאול אותו: 'האם כבודו גדול הדור וחייבים להישמע לו'? הסטייפלר משך בכתפיו. הוא לא שמע היטב. חזרתי על השאלה, ופניו השתנו לפתע כאילו נכווה באש. הוא ביטל את הדברים בתנועת יד נרגזת, ואמר 'נו, נו'.

כמעט ברחתי, אבל החלטתי להיות הפעם חצוף והמשכתי לשאול 'מה דעת כבודו על המדינה?' והוא ענה שוב בחטף ובאי רצון: 'אני לא מבין בדברים אלה.'

שאלתי עוד: 'האם צריך לומר הלל בברכה ביום העצמאות?' והוא ענה בקיצור, מבקש לסיים: 'צריך להיזהר בברכות ובחשש של הזכרת שם שמים לבטלה'."

יצחק סיכם את הפגישה הזאת בהתפעלות: "תראו כמה צניעות וענווה יש באיש הזה. הוא מגדולי הדור, ובכל זאת קשה לו להכיר בגדולת עצמו. תראו את הפיקחות וההבנה החינוכית שלו, הוא ראה שלפניו בחור מבני עקיבא, ולכן התחמק מלענות על שאלות אידיאולוגיות."

ר' יואל, אשר הופתע לשמוע שיצחק קיבל את דבריו על גדולי הדור כפשוטם ועלה לרגל אל הסטייפלר, חגג את נצחונו ונראה מדושן עונג. סוף סוף מגיעה גם לו כף של נחת.

"מי שרוצה יכול להבין ממה שאמר לך הסטייפלר מה בדיוק הוא חושב על הקמת המדינה. הוא חושב שאין לה שום משמעות דתית." לא מצא חן בעיניו, שיצחק ראה בביקור הזה רק את מידותיו הטובות של הסטייפלר, ולא דלה מן המפגש משהו יותר מוגדר.

"מדוע לא נבין את דבריו כמו שהם," שאלתי, "שהוא לא מבין בעניינים האלה, כי הוא איש הלכה, והוא לא יכול להכריע בעניינים של השקפת עולם ולתת עליהם תשובה חד-משמעית?"

ר' יואל נראה מזועזע: "אתה רוצה לומר שגדולי התורה לא מבינים בענייני 'השקו-פה'?"

"עובדה ששלח את יצחק לשאול את הרב שם, זאת אומרת שזה לא התחום שלו. אני גם מבין למה. מי שמתמסר ללימוד ההלכתי ולא עוסק ברצינות גם בתנ"ך, אגדה, קבלה ומחשבת ישראל באמת לא יכול לפסוק בדברים האלה!"

ר' יואל הסתכל עלי ברחמים: "באמת אין לך כלים להעריך גדול בתורה. מה שחשוב זה רק ההלו-כה, לכן רק בישיבות יודעים מיהו הגו-דל."

"אם הכול רק הלכה, אז למה החזון-איש ברך את האנשים שבאו אליו ברפואה שלמה כמו אדמו"ר?" שאלתי.

ר' יואל נעלב: "מה אתה משווה את החזון-איש לרבי חסידי? הוא לא עשה מופתים ברוח הקודש, אלא ענה מתוך ההלכה עצמה". והמשיך להסביר זאת באופן רציונאלי, "אין תחום שלא קשור להלכה. ניתוח, למשל, מציל את החולה מסכנה, אבל הוא עצמו מסוכן, איך אפשר להכריע בזה? רק על פי כללים הלכתיים! לפעמים 'אין ספק מוציא מידי ודאי', ו'שב ואל תעשה עדיף'. הגדוילים, שלומדים תורה לשמה, זוכים ל"ד-עס תיי-רה" (דעת תורה), וכל דבריהם, גם בענייני חול, הם אמת."

לפתע התעורר יצחק, כמו בהצתה מאוחרת, ושאל: "רגע, אם בישיבות מבינים כל כך בגדו-לי תיי-רה, מדוע לא הכניסו למועצת גדולי התורה את הרב עובדיה, הוא לא גדול מספיק?"

"זה לא בגלל שאיננו ראוי," התנצל ר' יואל במבוכה, "אלא משום שבמועצה מדברים יידיש."

"נו," אמר יצחק מאוכזב "זו תשובה רצינית?"

"אתה צודק, יש פה משהו יותר עמוק", הוסיף ר' יואל בהיסוס, "אתה יודע שלפני מלחמת העולם הספרדים היו רק עשרה אחוז מן היהודים בעולם? ובזמן שבאירופה, אמריקה וארץ ישראל הייתה תסיסה גדולה, שם הייתה תרדמה. פתאום אחרי השואה הם נהיו חצי המדינה, אז מאיפה תהיה להם מסורת של הנהגה ציבורית?"

יצחק רתח מזעם והפטיר במרירות: "ולאשכנזים יש? מילא לרעבעס יש משהו, הם מנהיגים קהילות של אלפי חסידים וחיים את המציאות, גם רבני הקהילות יש להם אחריות לציבור, אבל מתי קנו ראשי הישיבות הליטאיים ניסיון בהנהגה לאומית? ישיבה מעצם טבעה היא מקום סגור ומנותק, שם הם יכולים לטפס על הקירות עם התלמידים שלהם, בלי להבין את המציאות או להתחשב בציבור וביכולת הקיבול שלו, כך הם יוצרים דגם חדש של יהדות, שמעולם לא היה בעולם."

ההתלהבות שמילאה אותו בבוקר נגוזה.

ערפל

א.

את ביתו של ר׳ שולם האירה בליל שבת מנורת לוקס, שהטילה אלומת אור בהירה אל החלל והשאירה מסביב אפלולית. בזמן השיעור בביתו ריצדו כתמי האור על הקירות, והצללים יצרו דמויות משונות סביב פני החזון-איש, שהביטו מן התמונה שעל הקיר.

אצלנו בבית עמד הלוקס בעליית הגג, עטוף נייר והעלה אבק. הלוקס ההוא שימש אותנו בנאמנות במלחמת השחרור, כשבגלל המצור לא היה חשמל בעיר, ואחריה נגנז. רק שומרים באתרי בנייה, בעלי דוכנים בשוק ומוכרי פלאפל, שלא התחברו לרשת החשמל, המשיכו להשתמש בו. הדלקת הלוקס, בדומה להדלקת פרימוס, הייתה מבצע שלם. מילאו טבעת קעורה בספירט, הדליקו אותה, ולהבה כחולה התפרצה ועלתה. הלהבה חיממה רשת מדולדלת שהייתה תלויה מלמעלה, עד שהחלה להאדים. אז פמפמו במשאבה ודחסו לתוכה בזהירות נפט, וזה נדלק וליבן את הרשת. הרשת התלהטה והתנפחה, ותוך השמעת רחש קל החלה להאיר באור לבן, בהיר וחם במשך כמה שעות.

הלוקס שקם לתחייה אצל ר׳ שולם בשבת, אחרי שעבר מן העולם, נראה לי מוזר. גם בשיא בעירתו לא הגיע אור הלוקס לקרסוליה של נורת חשמל טובה. לא זכרתי שבבתיהם של רבני ירושלים נמנעו מלהשתמש בחשמל בשבת, רק בישיבת ״תולדות אהרון״ של חסידי ר׳ ארלך ודומיהם.

שבת אחת ניגשתי לר׳ שולם אחרי השיעור, ושאלתי אותו ישירות: ״מדוע בישיבה דולק החשמל בשבת ומאיר היטב, ואילו אצל הרב בבית משתמשים בלוקס?״

ר׳ שולם הופתע, וענה כמי שכפאו שד: ״צריך לייצר חשמל בשבת בגלל פיקוח נפש, כדי שיהיה מספיק מתח לבתי-חולים ולזקנים. ונר שהדליקו לאחד משמש מאה אחרים בלי להוסיף בשבילם מעשה מיוחד. כך אנחנו עושים בישיבה. אבל החזון-איש אמר, שגם אם אין בזה איסור, יש בזה חילול השם, כי איך לא אכפת לנו שיהודים עומדים שם ומחללים שבת? לכן אני באופן אישי לא משתמש בחשמל.״

ר׳ שולם ביקש לקצר, אמרתי ״שבת שלום״ ויצאתי.

בדרך לישיבה שאלתי את יצחק: ״איך אפשר לרקוד על שתי חתונות? אם יש בזה חילול השם אז אסור להשתמש בחשמל גם בישיבה, ואם מותר, אז מהי החומרה הזאת בבית?״

יצחק נעצר מתחת לפנס הרחוב, וניסה להסביר לי את דברי ר׳ שולם: ״אתה צריך להבין גם את הצד שלו. החזון-איש לא אמר שאסור, אלא שאל איך אנחנו יכולים לשבת בשלווה וליהנות מחילול שבת של יהודים. זה כמו לדבר על צער בעלי חיים, כשאתה יושב ליד צלחת מלאה בשר

ואוכל בהנאה. זה מוכיח שאנחנו רק מדברים על השבת, אבל לא באמת מוכנים לשלם את המחיר.״

״אם אתה מודה שהחשמל הכרחי לפיקוח נפש, אז העובדים שם לא מחללים שבת, אלא עושים מצווה, ואיזה חילול השם יכול להיות במה שמשתמשים בזה? אם לא הייתה חברת החשמל אז אנשי בני-ברק היו צריכים ללבוש בגדי עבודה ולייצר את החשמל בעצמם.״

עמדנו תחת הפנס, הרחוב דמם, איש לא נראה בו. אנשי העיירה היגעים שקעו בתרדמה עמוקה. עץ גדול הסתיר את המתרחש על המדרכה, אולם קולות נשמעו מן הספסל שהיה מוצב שם. התקרבנו ומצאנו על הספסל אדם יושב ונאנח. הוא היה שיכור, ריר נזל מפיו וריח חריף של עארק נדף ממנו. יצחק נגע בו ושאל מיהו, כדי שנוכל להביאו לביתו, אבל האיש סירב ללכת, רק הניע את ראשו הנה והנה, וחזר בעקשנות ובקול תחנונים על מילה אחת ״עבודה! עבודה!״ לאנשי העיירה היו דאגות אחרות, בוערות הרבה יותר מאיסור החשמל, פיקוח נפש משל עצמם. הם שמחו על כל יום עבודה, וקפצו גם על עבודות עונתיות בחקלאות או אצל הקק״ל, שהקימה פארק במעלה הנחל.

״ואצלנו עושים חילוקים,״ אמרתי בנימה של כעס, ״בבית לא משתמשים בחשמל, אבל בישיבה כן. לא מדליקים אור, אבל משתמשים במקרר ובמים שבברז. ה׳חזון-אישניקים׳ הוציאו את התורה מחוץ לחיים ודואגים רק לעצמם, הם הפכו בעיה לאומית לשאלה פרטית.״

יצחק ניסה להרגיע אותי: ״תראה, מה שאנחנו עושים פה בישיבה, יפתור את הבעיה הזאת. כשמרכיבים כנה של פרי טוב על רוכב חזק, יש לעץ את שני היתרונות. אנחנו מחברים חרדים עם ציונים. למדנות של פונוביז׳ עם חלוציות של בני עקיבא, כך נכניס את השחורים אל תוך החיים פה במדינה. אתה עוד תראה, שדווקא ר׳ שולם יהיה דוגמה איך עושים את זה.״

כאשר הגענו לבית המדרש הייתה כבר השעה מאוחרת. רבים מן הבחורים הלכו לישון. בפינת בית המדרש ישב ר׳ מרדכי לבדו ועיין בספר. ניצלתי את ההזדמנות, ושאלתי אותו על החזון-איש: ״אני לא מבין כל מיני הנהגות מוזרות שלו, מדוע אסר את החשמל בשבת, ומדוע לא רצה לבוא לירושלים״.

ר׳ מרדכי הופתע, חשב קצת, ואמר: ״אלה ההנהגות היחידות שלו שאתה לא מבין? החזון-איש הוא ׳גודול׳, ול׳גדוילים׳ יש הנהגות מיוחדות ומשונות שקשה לנו להבין. אתה רוצה עוד הנהגות כאלה שלו? יש הרבה.

הוא מעולם לא קיבל תפקיד רשמי ולא היה רב, אתה מבין את זה? אלא מה, זו צניעות מיוחדת במינה של אדם גדול.

אדם שעובר מקום צריך לנהוג כמנהג המקום החדש, ואילו הוא לא השלים עם המנהגים שהיו מקובלים בארץ, ושבוע אחרי שבא לארץ ביקש רשות מן הרב קוק לשנות מן המנהג, ולפדות מעשר שני שאין בו שווה פרוטה. את זה אתה מבין?

כל הפוסקים סברו שהחשמל הוא סוג של אש, גחלת של מתכת, שחכמים מצאו בה ׳שש אישות׳ בעלות תכונות שונות. ואילו החזון-איש כלל אותה במלאכת ׳בונה׳ וגמר הכלי, כי ראה בכל השלמת מעגל חשמלי בריאה חדשה, המפיחה חיים במכשיר.

הוא קבע שה׳שי-עור׳, הכמות של חפץ המצווה, צריך להיות כפול ממה שמקובל בירושלים ובכל מקום.

בירושלים הקלו בפירות שביעית של גויים שאין בהם קדושה, והוא הכריע להחמיר. הוא כתב שכך המנהג ביישוב החדש, אבל האמת היא שלא היה מנהג כזה עד שהוא בא והנהיג אותו. זהו, כך מתנהג אדם גדול, ואנחנו הקטנים לא תמיד יכולים להבין את זה.״

ההסבר החסידי הזה להתנהגותו של הגאון הליטאי היה מעניין מאד, והצליח לבלבל אותי לגמרי. במקום לפתור את התעלומה גיליתי שהחרמת ירושלים היא רק קצה הקרחון, אחת משורה ארוכה של הנהגות חריגות, ואני הולך ומתרחק מהבנת דרכה של הדמות המופלאה.

באותו שבוע תלו בדמשק את אלי כהן. זו הייתה הפתעה גמורה. אלי חדר לסוריה כשהוא מתחזה לסוחר עשיר ונהנתן, והצליח להתיידד עם ראשי השלטון וצמרת הצבא. תפיסתו של אלי ומשפטו הוסתרו על ידי הצנזורה באופן מוחלט כסוד כמוס, ורק עם תלייתו נפרשו מעשיו על כל דפי העיתון, ופרטיהם הפכו בבת אחת לשיחת היום. אחרי ארוחת הבוקר הגיע ״הצופה״, וכולם הצטופפו סביב דפיו כדי לקרוא מה התרחש. המציאות הייתה עתירת מתח ועניין, הרבה יותר מכל סיפור בלשי דמיוני. חשתי צמרמורת ולחץ בצווארי כאשר שחזרתי במחשבתי את מה שעבר על אלי למרגלות הגרדום, עומד עזוב ובודד מול ההמון השואג בכיכר השוק.

בשיחת ליל שבת של אותו שבוע נורא, לגלג ר׳ שולם באריכות על ראש מועצה שנאבק על תקציב לגינון ליד בניין העירייה. הוא תיאר בחיות ובפרטי פרטים כיצד רץ ראש המועצה ממשרד למשרד, דפק על שולחנות ואיים, גם פנה בתחנונים, וכל זה כאשר באותה שעה אין למערכת החינוך שלו כסף לשיעורי תורה בסיסיים.

יצחק יצא אתי מן התפילה ואמר בחיוך: ״נו, מה אתה אומר על ראש המועצה?״

הזדעזעתי והתפרצתי: ״תגיד לי, אין לר׳ שולם בראש רק איזה ראש מועצה טיפש? למה לא היה בשיחה אפילו רמז לאלי כהן? ר׳ שולם ממשיך את הצנזורה? הגבורה של אלי כהן והקורבן שהקריב לא ראויים למילה של הערכה?״

יצחק נדהם, הוא אפילו לא שם לב לכך.

הגענו לחדר האוכל. הבחורים רקדו לפני הקידוש מסביב לשולחנות, ויצחק אמר, מנסה להתגבר על קול השירה: ״אי אפשר להכניס כל דבר לבית המדרש. תראה, עדר הבקר שלנו לא יכול להתקיים בלי פר, אז זה אומר שמרביעים את העדר בכיכר הכפר, בפרהסיה? נכון שאלי כהן עשה שירות חשוב מאד למדינה, אבל איך הוא עשה את זה? הוא פיתה את הקצינים הסוריים במסיבות זימה. אפשר לדבר על זה בשבת, בבית המדרש?!״

"איזו קטנוניות!", נדהמתי. שוב נגררתי אל הויכוח מן השבוע שעבר: "גם זה חילול השם כמו החשמל בשבת? החזון-איש לא מוכן להתעסק עם ריגול, מה?"

"מה אתה משווה?" נעלב יצחק.

"הצדקנות הזאת מזכירה לי את מה שאמרו אנשי הישוב על ניל"י, 'מרגל עושה תפקיד חשוב שאי אפשר בלעדיו, אבל איזה אדם הגון ילחץ את ידו?' זה לא הפריע להם ליהנות מן הזהב האמריקאי שהבריחה ניל"י ארצה, והצילה אותם ממיתת רעב."

"אני לא בעד צדקנות פציפיסטית, שפוסלת כל פעולה חשאית וערמומיות. הבעיה היא שאלי כהן השתמש ביצרים ובניאוף, והמטרה לא מקדשת את האמצעים."

"אתה יודע על מה אתה מדבר?" עניתי ברוגז, "אתה חושב שאפשר לרגל באמצעים כשרים? אלי כהן מסר את עצמו למען המדינה, ואתה תופס אותו על דקדוקי צניעות? אתה חושב שיעל ודבורה פעלו בדרך אחרת? חכמים לא 'מרחו' את הפרשה ההיא, הם אמרו שיעל ניצחה את סיסרא רק אחרי שפיתתה אותו חזק מאד! כך גם בפורים, אנחנו חוגגים את מה שעשתה אסתר, ומה היא עשתה? היא התמסרה לאחשוורוש! ואף על פי כן היא צדקת, כי עשתה זאת מאונס כדי להציל את ישראל."

הרמתי את קולי, ולא שמתי לב שדובל'ה כבר אחז בידו את הגביע ועמד לקדש. מסביב השתיקו אותי בלחישות, "ש.. ש.. שה!" ואני חשבתי לעצמי: כמה קל לנו לדבר על קדושה כשאנחנו בישיבה, לבושים בחולצות לבנות ומוקפים באווירת חג, וכמה קשה היה לאלי כהן, שהכניס את עצמו אל לוע הארי ועמד בסכנה לבדו, בתוך עמקי הטומאה, בלי משפחה, בלי שבת וחג.

אירוע דומה קרה כאשר הייתי בכתה ד', אז התפוצצה "הפרשה". מעטה כבד של ערפל כיסה את אשר קרה בקהיר ובאלכסנדריה. לכידת הרשת, ההתאבדות, המשפט וגזר הדין הנורא תפסו את הכותרות וצבטו את הלבבות. הימים המעטים שנותרו עד ליום התלייה היו ימי ייאוש ואוזלת-יד. מנו ברדיו את בקשות החנינה מכל העולם, אבל זה לא נתן הרבה תקווה. הרגשתי שהבחורים נלכדו בידי מפלצת ענקית, שאחזה בהם באכזריות דורסנית, צמאת-דמים. נסחפנו בהתרגשות ובדמעות אחרי המורה רפאל, שפתח כל יום בתפילה להצלתם, כשהוא אומר בהטעמה, היישר מתוך הלב את פסוקי "יענך ה' ביום צרה". מרזוק ועמר אולי לא היו גדולי הצדיקים בחייהם הפרטיים, אבל גם אם היו להם חסרונות, אלה התגמדו לנוכח גבורתם ומסירותם.

איפה המורה רפאל ואיפה ר' שולם, שאלתי את עצמי, יכול להיות שרב חשוב לא ידע להבחין בין עיקר לטפל, בין התוכן למעטפת החיצונית? האם יכול להיות שתפיסתו הדתית של המורה רפאל בכתה ד' הייתה יותר רחבה ומקיפה מזו של ר' שולם?

ב.

ערב שבת. הקדמתי לבוא לבית המדרש, ישבתי בפינתי וקראתי בנחת את פסוקי "שיר השירים". שעה שקטה זו של התכוננות לשבת הייתה חביבה עלי, ואווירה הקסום עורר בי התרוממות רוח.

בקריאת מגילת שיר השירים חשתי משהו מכיסופי האר״י וגוריו, עת ירדו לקבל את פני שבת המלכה בשדות צפת. הנעימה המיוחדת הכניסה אותי לעולם אחר, עולם מלא געגועים וערגה, המתעורר על ידי התרפקות הדוד על רעייתו.

לפתע רמזו לי: ״׳הראש-שיבה׳ קורא לך!״

״על מה ולמה?״ שאלתי, איש לא ידע.

ניגשתי אל החדר הצדדי, הצמוד לבית המדרש. ר׳ שולם עמד שם ליד השולחן, עליו הייתה מונחת ערמת קסקטים אפורים. לפני שהבנתי מה מתרחש, לקח ר׳ שולם קסקט אחד, הניח אותו על ראשי, הסתכל בי בהתפעלות, ואמר: ״כמה מתאים לך! כמה יפה!״

הוא כרכר סביבי, והסתכל עלי בהנאה מכמה כיוונים, ואני עמדתי נדהם.

״אני לא רוצה קסקט,״ אמרתי, מושיט את ידי להסיר את הקסקט המוזר.

״זה בסדר!״ המשיך ר׳ שולם להדק את הקסקט לראשי, וכשהוא מחייך מאוזן לאוזן אמר: ״מה יש, הוא כל כך יפה.״

ניסיתי שוב להסיר את הקסקט אבל הוא המשיך להחזיק אותו על ראשי.

חזרתי לבית המדרש. כולם מסביב נעצו בי מבטים תמהים. הסמקתי, הכובע המשונה בער על ראשי, הרמתי את ידי להוריד אותו, אבל זה לא היה כל כך פשוט. ׳כל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה׳. המרת פיו של ראש הישיבה היא צעד מרחיק לכת. ברגע האחרון הססתי, וישבתי במקומי אנוס ומבוזה.

לא עבר זמן רב, וגם יצחק נפל ברשת ויצא מר׳ שולם כשהוא עטור בקסקט גדול. חייכתי. צרת רבים חצי נחמה, איני הטיפש היחיד שנפל בפח. יצחק ישב על ידי, כשהוא ממלמל ״למה הוא עושה כך?״

״אז למה אתה לא מוריד אותו?״ שאלתי.

״בכל זאת כולו רק קסקט. אצלנו במושב החברים המבוגרים עוד לובשים קסקטים, כמו שעשו בזמן החלוצים.״

עד כניסת השבת הצליח ר׳ שולם לכסות את ראשיהם של בחורים רבים. בתחילה עוררו הקסקטים מהומה גדולה ותרעומת, אבל עברו כמה ימים, ונמצאו כאלה שהתרגלו אליהם ואף אמרו שבתפילה צריך כובד ראש, ולא מספיק לכסות את הראש באופן חלקי בכיפה קטנה. היה ברור שר׳ שולם לא רצה שהישיבה תיראה כמו גן ילדים, ובעיניו היו הכובעים ביטוי של רצינות, בגרות וחרדיות. הוא עצמו, שנהג ללבוש ז׳קט קצר, קנה לכבוד הימים הנוראים פראק שחור וארוך ומגבעת רבנים רחבת תיתורה ומוגבהת שוליים, ומאז לבש אותם בקביעות, כדי להיראות כמו ראש ישיבה רציני.

הקסקטים היו רק שלב ביניים. מי שעל ראשו היה קסקט מיושן שאל את עצמו, אם כך מדוע לא מגבעת של ממש. אני לעומתם התלבטתי בשאלה ההפוכה. לא רציתי למרוד בר׳ שולם, אבל לא

יכולתי להשלים עם הקסקט שנכפה על ראשי כגיגית, ולאחר כמה ימים, כאשר נסעתי הביתה, שמטתי אותו.

בחול המועד פסח נסעתי עם אורי לטייל בגלבוע. אי-אפשר היה לדבר כה הרבה על התיישבות בהר, בלי להכיר אותו מקרוב ולחוש אותו. את הדרך הארוכה עשינו בטרמפים, והיא התארכה. נתקענו ב'תענכים' בשעת צהרים. השמש עמדה ברום השמים, עפולה עמדה מולנו על מורדות גבעת-המורה, ותלמי שדות הכותנה, שנזרעו זה עתה, נפרשו ארוכים ארוכים עד האופק. מרחוק ראינו את הכביש הראשי סואן ממכוניות, ואילו אנחנו עמדנו והתייבשנו בשמש. אולי טעינו כאשר בחרנו בכביש הזה, ולא נסענו דרך בית אלפא. הכביש נשאר ריק וגם כאשר הגיחה מכונית ביבבה, התעלמה מאתנו, והותירה אחריה ענן אבק וצחנת דלק שרוף. אז הוצאתי מן התרמיל את הקסקט הזנוח, והשתמשתי בו כנגד השמש הלוהטת. אורי, שלמד במרכז הרב, הופתע ושאל:

"מהיכן הקסקט הזה?"

סיפרתי לו את שאירע בישיבה.

אורי, כדרכו, עשה מזה עניין עקרוני: "יש מספיק דברים שמבדילים בינינו לבין החילונים, לא צריך להוסיף עוד מחסומים חיצוניים! לא קל לקבל את התורה כמו שהיא נטו, אז לא צריך להלביש עליה דברים חיצוניים שאינם מן הדין, להוסיף בגדים משונים או פאות ארוכות, שירחיקו אותם."

לא ביקשתי להתווכח ולא היה לי כוח להתנגד. "אני לא אוהב את הקסקט," אמרתי, "אבל פה בשמש הוא מועיל."

אורי המשיך: "תורה זה לא בגד אלא תוכן, אז למה 'השחורים' עושים מן הבגדים דבר כל כך חשוב?"

הזיעה נטפה על מצחי והדביקה את החולצה קצרת השרוולים אל הגב. רק המחשבה על בגדים ארוכים, כבדים ושחורים, עוררה בי תחושה בלתי נסבלת. אבל חשבתי שראוי לעשות צדק גם עם 'השחורים', ומצאתי את עצמי לפתע מגן עליהם: "בעיניהם זה מלבוש צנוע, מלבוש יהודי, זו דבקות במסורת."

"זה לבוש יהודי?" תמה אורי, "מלבוש יהודי הוא טלית. תלמידי חכמים לבשו לבן, אבל מה יהודי בלבוש שחור או בשטריימל? אלה מלבושים פולניים, חיקוי של כובעי הפרווה שלבשו הפריצים. איך הבגדים השחורים נעשו עכשיו קדושים, תראה איך מקפידים על כל פרט. אם הקשר של הסרט על המגבעת הוא מצד ימין אז אתה כשר ומשלנו, ואם הוא מצד שמאל אז אתה אויב העם."

"אל תזלזל בסרט," אמרתי לו, נגרף אל הוויכוח, "חכמים אמרו שצריך למסור את הנפש אפילו על שרוך של נעל."

"הו, באמת, זה נכון בשעת השמד, כשהגוי מעביר את היהודי על דתו. אז צריך להיהרג אפילו על השרוך ולא להחליף שחור באדום, לא צנוע. אבל במצב נורמאלי יש איזה איסור לבחור מרצוננו בגד יפה ונוח?"

"הם חוששים שאם יתחילו לשנות את הסרט במגבעת ייפול הכול."

"אז מה שווה מה שבנו?" אמר אורי. "תראה לאן הגענו. הדתיים, שהיו צריכים להיות האנשים הכי רוחניים, שמעריכים רק את הפנימיות, הם הכי דבוקים בחיצוניות."

"אבל לא מדובר בלבוש רגיל, זו 'אצטלא דרבנן'," ניסתי לתרץ. "גם אתה תודה שצריך לכבד תלמידי חכמים."

"הנה, זה הכישלון הגדול," התעורר אורי, "בבבל לבשו החכמים בגדים מיוחדים כי לא היו בני תורה. אבל מי שגדול באמת לא צריך את זה. היום לכל מי שיש זקן ולבוש שחור קוראים רב. כל בור ועם-הארץ תופר לו פראק ולובש כובע גדול ונהפך לגאון גדול, אבל צדיק אמיתי ולמדן שלובש רק חולצה, לא נחשב כלום. שמת לב לתהליך המשונה? בישיבות ליטא רצו להיות עכשוויים, לכן לקחו את הפראק שנחשב אז הלבוש הכי מודרני. מאז עברו מאה שנים, אף אחד בעולם כבר לא לובש פראק וצילינדר, ורק הרבנים קפאו בעבר וממשיכים ללבוש אותם באדיקות, כאילו היו לבוש של קודש."

לבסוף עצר לידינו ג'יפ שנסע לקיבוץ יזרעאל. שם עמסנו את תרמילינו על הגב, והלכנו על שרידי בירתו הקדומנית של אחאב, אל הגלבוע. טיפסנו בדרך שפרצה הקק"ל אל היערות שניטעו באותה שעה, עברנו את נורית, שבתיה עמדו נטושים, אחרי שנכשל הניסיון להקים שם יישוב של יערנים, ועלינו במעלה ההר. הלכנו בזהירות, מקווים לא לפגוש מסתננים, שלפי השמועה הסתובבו בהר השומם באופן חופשי, אבל לא ראינו נפש חיה. ההר היה ריק.

הגיעה שעת צהריים. מן הצוק הגבוה, הסלעי, החד והתלול, שבראש הר-שאול, ראינו את העמק במלוא הדרו. אד כחלחל עלה ועמעם את שקיפות המחזה, אבל לא פגם ביופיו. הרחק מתחתינו נראה העמק מקצה אל קצה, תחום בצפון על ידי גבעת המורה, כשהוא משובץ בשדות ומטעים, משבצות משבצות של חום, ירוק וצהוב. האורנים שהתחילה הקק"ל לשתול בראש ההר נקלטו היטב, לבלבו והרימו את ראשם לגובה, ומרוב עצים נראה כבר יער. במקום אחד ראינו עדיין את אירוס הגלבוע, המיוחד בצבעו הסגול, העז. משטחים גדולים של נוריות, שבהקו בפריחתם האדומה, ציינו את סוף החורף, והאביב כבר תפס את מקומו באיים צהובים של חרציות וחרדל, ותפרחות גבוהות של שמיר היתמרו ביניהן אל על. השתרעתי על העשב הרך, שיקעתי את פניי בתוכו, מריח את ניחוח האדמה ורעננותה, השמש חיממה את גבי ובדממה נשמע רק זמזום קלוש של דבורים. הרגשתי צביטה בלב. האדמה הבתולית והיופי הכובש הזה קראו לי בעליבות נידויים.

אורי התעורר וחזר לחטט בנקודה רגישה: "ר' שולם מתנגד לכל דבר שאתה עושה, גם לגרעין וגם לגלבוע, למה אתה מקבל את דבריו? למה לא התנגדת לקסקט?"

שתקתי. משהו מן הכעס על ההשפלה ההיא עוד רחש בקרבי, אף על פי כן אמרתי: "רב הוא רב, ואסור לפגוע בכבודו של ראש הישיבה."

"אבל זה רק 'אם דומה רבך למלאך ה' צבאות, אז קבל תורה ממנו' ואם לא, לא!" לאורי היה הכול ברור, אני התקשיתי לראות את הכול בשחור לבן.

"תראה את ר' צבי יהודה", המשיך אורי, "אצלו אין שום חשבונות ותרגילים, ישר כמו סרגל, רק לשם שמים, ודווקא הוא לא כופה את עצמו על אף אחד, ולא אומר לאף אחד מה לעשות, הוא עונה רק למי שמבקש ממנו, וגם אז נותן לו להבין בעצמו מה הוא צריך לעשות."

ג.

במלאת שלושים שנים לפטירתו של הרב קוק, החליטה המועצה המקומית בעין הבשור לקרוא רחוב על שמו. שמעון כהן, ראש המועצה, ביקש לעשות מקריאת שם הרחוב אירוע, והחליט שהסרת הלוט תעשה ברוב עם. הוא הזמין את ר' צבי יהודה בנו ואת ר' נתן רענן חתנו, לבוא אל הטקס. אמרתי ליצחק, ששמעון כהן יכול לחלום, ר' צבי יהודה כמעט ואינו יוצא מירושלים, כדאי לשמעון שיכין תוכנית אחרת לאירוע, כי הוא לא יראה את שני הרבנים הזקנים באים לעיירה הרחוקה.

"אתה עוד תופתע," ענה יצחק, "ר' צבי יהודה הוא אדם לא צפוי, ואירוע לכבוד אביו יכול להוציא אותו מירושלים."

"אבל אין טעם שיבוא לטקס מלאכותי שמארגנים עסקני העיירה רק בגלל שהשנה יהיו פה בחירות."

חשבתי שאני מכיר את ר' צבי יהודה. מהר התברר לי שטעיתי, להפתעתי הסכים הרב לבוא לטקס.

עברו עליי לילות ללא שינה בהתלבטויותיי אם להישאר בגרעין ולהעמיק את פעילותי בתוכו, כבקשת דובי, או להתמסר ללימוד תורה, ולא הצלחתי להכריע בדבר. לא מצאתי בישיבה מישהו בעל סמכות מספקת להתייעץ עמו, וכך העזתי וכתבתי אל ר' צבי יהודה ופירטתי את שאלותיי. והנה לפני כמה ימים קיבלתי ממנו מכתב. את תשובתו כתב הרב בדיו, חרוטה על הנייר בציפורן, כאילו לא הומצא העט הכדורי. האותיות היו עבות ומחוברות והחתימה נכתבה כמילה אחת, "צביהודהכהנזקוק". היד הכותבת רעדה מעט וגרמה לכתמי דיו על הדף, אבל תוכן התשובה היה ברור לחלוטין:

"הקמת יישוב בגלבוע אינה עבירה," ענה ר' צבי יהודה, מוסיף את ברכתו ליישוב המתוכנן, "התיישבותנו בארץ היא מצווה, ואין לטפול עליה חיסרון ועבירה. אפילו סדום ועמורה תיבננה

לעתיד לבוא, ככתוב ביחזקאל ׳ואחותיך סדום ובנותיה תשובנה׳, ואין מקום בארץ שיהיה חרב לעולם. ואם מקומות הרשע המקוללים יתברכו, על אחת כמה וכמה הר הגלבוע, שהתקיים בו פרק של גבורה ומסירות נפש.״

תמיכתו המנומקת של ר׳ צבי יהודה בהיאחזות בגלבוע חיזקה אותי, והוסיפה לי תחמושת להתמודדות הקבועה עם הביקורת והספקנות שהקיפו אותי בישיבה.

״משום כך״, הוסיף הרב במכתבו, ״צדקת בהחלט כי לא צריך לנתק – מתוך המצב המרומם והמאושר והמקודש של קביעות הלימוד – את קשרי החברות. ולא זו בלבד שלא צריך, אלא שזה אסור ואינו מדרכה הישרה של תורה. חלילה להרבות פירודים. לעולם צריך להרבות להבליט לא את המפריד אלא את המאחד והכולל. ומתוך ריבוי אור תורה, קדושתה וטהרתה, בגבורת לימודה וקיומה, יביא הקשר טובה וברכה.״

מצאתי בדברים תשובה ברורה, אבל לא שום פיתרון מעשי. ר׳ צבי יהודה ביקש להחזיק את החבל בשני קצותיו, גם בעד ההתיישבות בגלבוע, גם נגד כל ניתוק ופירוד חברתי מן הגרעין, וגם נגד כל הפרעה וצמצום של הלימוד בישיבה. ״איך עושים את זה?״ שאלתי את עצמי.

כשהמכתב בידי נזכרתי בתמונה המפורסמת של הרב קוק, יושב מהורהר על כסאו, חבוש בספודיק הפרווה שלו, על רקע קיר האבן של ביתו. הפעם הראשונה ששמתי לב לפרטיה של התמונה, הייתה יום אחד, כאשר נכנסתי בטעות למכון ״הרי פישל״ בשכונת הבוכרים. שלחו אותי אל השכונה השקטה והשלוה להביא חבילה. בניגוד לשכונת גאולה הסמוכה הבנויה טלאי על טלאי ומוכה תזזית, הקרינה שכונת הבוכרים המתיישנת מכובדות ואמידות, כסבתא טובה שפניה הולכים ומתקמטים, אבל האור בוקע מעיניה המחייכות ונותן לה יתרת חן. בתיה נמוכים, בני קומה או שתיים, בעלי גגות רעפים אדומים, בנויים ברחבות ומעוטרים בכרכובים מסוגננים ובגרמי-מדרגות רחבים ומעוגלים. הכתובת שמסרו לי הייתה כנראה שגויה, ואני נאלצתי להיכנס אל אחד הבתים לבדוק אותה. פתחתי את הדלת הכבדה של המכון, והנה ראיתי מולי ציור ענק של הרב קוק. לפני כן לא ראיתי פורטרט מקורי, כה גדול ומכובד. עמדתי והבטתי בסקרנות בדמות היושבת שקועה בשרעפים, פניה מאירות בהבהקה פנימית, מקרינות אצילות, רוחניות וטהרה לאין שיעור. נראה שהצייר ראה את הרב, והצליח להביע ברגישות ובעדינות את תחושת הנשמה המאירה. עמדתי מול התמונה נרגש כאילו פגשתי את הרב בעצמו, עד שמישהו עבר ושאל אותי בגסות: ״ילד, מה אתה רוצה כאן?״ ואני מיהרתי לצאת.

זמן מה אחר כך נסעתי עם אבא באוטובוס, מאחורי שני רבנים זקנים. ידעתי שהם קשורים לישיבת ״מרכז הרב״, אבל לא זכרתי כיצד. משהו בפניו של האחד משך אותי להתבונן בו, ולבסוף לא התאפקתי ושאלתי את אבא: ״מי הרב הזה?״

אבא לחש: ״זה ר׳ צבי יהודה, בנו של הרב קוק.״

אכן היה דמיון בין פניו של ר׳ צבי יהודה ובין תמונתו המצוירת של הרב, אותה זכרתי באופן כה חי. משהו מן ההילה הרוחנית שתוארה בציור ההוא הייתה בו, רק שהמבע היה שונה. מבטו של

הרב היה רוחני ומהורהר, כאילו הוא מרחף בעולמות אחרים, ואילו פניו של ר׳ צבי יהודה הביעו חיוניות מעשית. שנים רבות אחר כך עוד שאלתי את עצמי אם זה ההבדל שבין ציור למציאות, או שזה ההבדל הגדול באופיים של האב והבן.

חזרתי אל תמונת הרב כאשר מלאו שני עשורים לפטירתו. הייתי ילד והצטרפתי במקרה אל קבוצה של בחורים מישיבת ״מרכז הרב״, שיצאו מטעם המחלקה לתרבות תורנית להפיץ את תורתו ביישובי פרוזדור ירושלים. השמש החלה שוקעת כאשר יצא הטנדר ממגרש הרוסים ובו חמשה בחורים. הרכב טיפס לבר-גיורא, ירד בכביש הצר והמתפתל בדרך אל נתיב הל״ה, שם פנה ועבר בחמישה יישובים, ופיזר את הבחורים כשהוא מכריז במגפון על בואם: ״הרב קוק! בואו לראות פנס קסם על הרב קוק!״ כל אחד מן הבחורים צויד במקרן גדול ובסליל בן שלושים שקופיות בשחור לבן על הרב קוק.
נשארתי עם אחד הבחורים בלב יישוב גדול. הרחבה הייתה ריקה, בתי הישוב היו פזורים על פני מרחק רב, לא הייתה תאורה מסביב ואפלולית ירדה על המקום. נכנסנו למועדון, הדלקנו את האור וחיכינו לאנשים, אבל הזמן עבר והם לא הגיעו. יישובי הפרוזדור וחבל לכיש היו יישובים מבודדים ונידחים של עולים חדשים, שעמלו קשה בעבודות דחק של הקק״ל כדי לזכות בפת לחם, ולא נשאר להם כוח לתכניות תרבות. לאט לאט התאספו סביבנו ילדי המושב, שקראו בשמחה ״סרט! סרט!״ והביטו בסקרנות על מכשיר ההקרנה. התברר שהילדים יהיו קהל היעד, והם מחכים לסרט, ולא להרצאה על הרב קוק. מחוסר ברירה הפכו השקופיות הדוממות, האטרקציה המספרת על פניו היפות של הרב, למערבון לילדים, המתרחש בעיירות ליטא ובמושבות הראשונות בארץ ישראל. משהו בוודאי נכנס באוזני הילדים, כי כאשר חזר הטנדר לאסוף אותנו, קידמו אותו הילדים כשהם רצים אחריו וצועקים ״הרב קוקו! הרב קוקו!״

מאז השתתפתי באירועים רבים של ישיבת מרכז הרב. מדי שמחת תורה הצטרפו חניכי בני עקיבא להקפות של הישיבה, וכך יצאתי עמה להקפה גדולה ברחובותיה המרכזיים של העיר. התנועה פסקה, עוברי אורח עמדו ומחאו כף אל ספרי התורה, וממרפסות הבתים זרקו אל הרוקדים סוכריות. הרגשתי בקהל הרוקדים כגדול וחשוב. התורה יוצאת ממקומה החבוי בחדרי חדרים אל הרחוב והיא קובעת את הנעשה בו.
בראש החוגגים, תחת חופת טליתות, צעד ר׳ צבי יהודה ובידו ספר תורה. למרות גילו המתקדם לא הראה כל סימן של עייפות, ומשנה לשנה הרחיב את מעגל ההקפות. בתחילה הסתפקה הישיבה במעגל קצר סביב המשולש הירושלמי יפו- המלך ג׳ורג׳- בן יהודה, אבל כאשר היה צורך לחזק את מעמד הרבנות הראשית, משך ר׳ צבי יהודה את ההקפות עד טלביה, לביתו של הראשון לציון הרב יצחק נסים. רבים מן הרוקדים פרשו בשלב זה לתפילת מוסף ולסעודת חג, ורק ר׳ צבי יהודה וקומץ מבחורי הישיבה הנאמנים סיימו את כל מעגל ההקפות. שנה אחת

התמשכו ההקפות כה מאוחר, עד שלאחר תפילת מוסף כבר נטתה השמש לשקוע ולא נשאר זמן למנחה, ובודאי שלא לסעודה. שאלנו את ר׳ צבי יהודה האם מותר להמשיך ולהתפלל, והוא לא הבין כלל את הבעיה. באותה שעה זרחה לו שמש כה בהירה, שהשמים, אשר החלו לעטות אפלולית של בין הערביים, האירו לו באור גדול.

עברו כמה שנים, ומדי פעם באתי אל בית הרב, אל בניין הישיבה הישן. כבר בדרך, בעלייה ברחוב הרב קוק, הרגשתי תחושה מיוחדת של כבוד ומורא, מעין מה שהרגשתי לראשונה נוכח תמונתו של הרב. מסלול הכניסה לסמטה הצרה, המסתיימת בביתו של ד״ר טיכו, הפנָיָה ימינה בשער האבן המסוגנן אל החצר הגדולה שאורנים וברושים גדולים היתמרו בה, והעלייה בגרם המעלות הגדול המוביל אל הקומה השנייה, אל חדרו הקטן של הרב, שאיש לא נכנס לתוכו מלבד ר׳ צבי יהודה, דמה בעיניי למסלול הליכתו של הכהן מן החוץ לפנַי ולפנים.

בית המדרש בו למדה הישיבה היה שונה מזה של כל הישיבות. היה זה אולם קטן ואינטימי שבו למדו מסביב לשולחנות גדולים וכבדים. על הקירות התנוססו תמונות, שלא כמקובל בבתי כנסת ובתי מדרש. מצד אחד דיוקן פניו של הגאון מווילנה, ומן העבר האחר ציור ה״צמח צדק״, אדמו״ר חב״ד. עושה שלום במרומיו עשה כאן שלום בין חסידים ומתנגדים. בתוך מסגרות נכתבו אמרות חכמים, ובמזרח, ליד ארון הקודש ומול עיני החזן, לא עמדה הכתובת המקובלת ״שיוויתי ה׳ לנגדי תמיד״, אלא מסגרת ובה המשנה: ״הוי מתלמידיו של אהרון, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה״. חשתי שאין זה מקרה, הישיבה מעמידה מול הקהל לא רק את מחויבותו לשמים, אלא מדגישה כערך דתי מרכזי את מחויבות המתפלל לבריות, לאהבת ישראל, לשלום.

ד.

עד הרגע האחרון כבשו כלים כבדים את תשתית הכביש בסמטה המיועדת להיקרא בשם הרב קוק וסימנו את המדרכות. זפת יונח רק בעתיד הרחוק, כאשר הרחוב יגדל ולאחר שיימצא לכך התקציב. כמה עשרות מבני העיירה באו להשתתף בטקס, וגם אנחנו תלמידי הישיבה הצטרפנו אליהם.

שמעון, ראש המועצה, דיבר על חשיבותה של משנת הרב קוק כעל ״אבוקה ההולכת לפני הדור ומאירה את דרכנו עד היום.״ גם ר׳ שולם עמד ודיבר על אהבת ישראל, אותה מגשימים בחיים המשותפים כל בני העיירה.

בסוף הטקס ניגש ר׳ צבי יהודה אל המיקרופון ודיבר דברים קצרים. קולו היה צרוד ומרוסק, בפיו היו חסרות שיניים והיגויו לא היה ברור. צריך היה להתאמץ ולהקשיב היטב כדי להבין. הוא שיבח את העיירה הנמצאת בנגב הרחוק ומתפתחת יפה בחומר וברוח: ״הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו״, קבע את ההקשר ההיסטורי הראוי. ״כל עץ שנוסף

ופורח במדבר שמסביב, הוא שלב ב׳קץ המגולֶה׳. אין עדות גדולה מן העיירה, המתפתחת ברוך השם יפה בחומר וברוח, למהלך הגאולה המתרחש ובא לעינינו קמעא קמעא.״

ר׳ צבי יהודה עצר בדבריו, והפתיע את כולם בדבר הלכה: ״למדנו שהרואה בתי ישראל שמיושבים עתה בתוקף ובגבורה כמו ביישוב בית שני, חייב לברך. כשבאתי הנה וראיתי את העיירה נבנית ואת הישיבה המחזקת את תושביה בתורה ויראת שמים, הייתי צריך לברך מיד, אבל המתנתי כדי לומר את הברכה בציבור ולזכות בה גם אתכם,״ וכאן הגביה את קולו ובירך בדבקות ובהתרגשות רבה, כאשר דמעות בעיניו: ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם מציב גבול אלמנה.״

עמדתי משתאה, המום ורוטט. ידעתי שיש ברכה כזאת בגמרא, אבל מעולם לא שמעתי מישהו מברך אותה, וכאן העז ר׳ צבי יהודה ליישם את ההלכה במציאות ולברך בשם ומלכות על העיירה. עכשיו הבנתי מדוע בא ר׳ צבי יהודה לבקר.

היחיד שערער על התנהגותו של ר׳ צבי יהודה היה ר׳ יואל. הוא ישב לשולחן, כשצלחת מרק לפניו, הרים את כפו ואמר: ״אני לא יודע ממה אתם מתפעלים, מימיי לא שמעתי שמברכים את הברכה הזאת, ולדעתי זו ׳עם-ארצות׳. ה׳פרי-מגדים׳ חשש לדעות הסוברות שהברכה הזאת נתקנה רק לזמן בית-שני ואין לומר אותה היום, אז מהי העזות הזאת להנהיג דברים חדשים ולהזכיר שם שמים לבטלה? בכלל ידוע שהתחום של ר׳ צבי יהודה הוא ׳מחשׁו-בֶה׳, ולא מפיו אנחנו חיים בהלכה.״

דובל׳ה ניסה להשיב לו תשובה הלכתית: ״ר׳ צבי יהודה הדגיש שהישיבה היא תפארת העיירה. ובטח התכוון לפוסקים שאמרו לברך את הברכה הזאת גם היום, אם רואים בית כנסת ביופיו ותיקונו!״

מנחם שישב בצידו האחר של השולחן הוסיף: ״אתה יכול לפגוע באיש הזה כמה שתרצה, זה לא ייגע בו. כל ראשי הישיבות הולכים מוקפים בשמשים, והוא עניו אמיתי, הולך תמיד לבדו ברחוב.״

לי הזכיר ר׳ יואל את הבדיחה על חסיד וליטוואק ששמעו את שבחו של ר׳ יונתן בן עוזיאל, שכל עוף שעבר מעליו בשעת לימודו נשרף. החסיד עמד והתפעל מגודל הקדושה, ואילו הליטאי שאל: מי ישלם את דמי העוף? אמרתי: ״הרבה פעמים אנחנו רואים אצל תלמידי חכמים רק ספקות וחששות, ואילו בשבילו התורה היא דבר ודאי וחי שיש ליישם אותו במציאות.״

ההתפעלות מר׳ צבי יהודה מקיר אל קיר העבירה את ר׳ יואל על דעתו, הוא הטה את מגבעתו קדימה אל מצחו ופתח במתקפה: ״נו, נו, מצאתם מי שיורה לנו הלכה. הציונים חשבו שהגאולה צריכה לבוא מלמטה, נו, אז מה קרה? באה הגאולה?! לא! בגללם באה השואה!״

״הציונות הביאה את השואה!?״ הקפיץ אותי ר׳ יואל, ״המדינה היא תוצאה של השואה!״

ידעתי שהצלחה או להפך צרות וסבל אינם הוכחה לשום דבר. תלמידי הגאון מווילנה, הצדיקים הגדולים, סבלו אסונות קשים כשעלו לארץ, וזה לא פגם באמונתם שהגאולה מתקרבת. ר׳ ישראל

משקלוב, שעמד הרבה שנים בראשם, סבל כמו איוב. כשפרצה בצפת מגפה איומה נפטרו אביו ואמו. הוא ברח מן העיר, ובשפרעם מתה אשתו. הוא המשיך לירושלים, ושם מתו בתו וחתנו בני השמונה עשרה, ועוד שלושה מילדיו. הוא חזר לצפת, התחתן שוב, ומתו לו שני בנים. ערבים ושיטפונות החריבו את העיר, ובסוף באה גם רעידת האדמה הגדולה וקברה אלפים, אבל ר׳ ישראל לא התייאש ולא חשב שבניין הארץ הוא חטא.

״אם אף אחד לא חטא,״ ענה ר׳ יואל, ״אז מי אשם בשואה, הקב״ה אשם?!״

״אנחנו בכלל מבינים את השואה?״ התקומם יצחק, ״אפשר לחשוב שהשואה באה בגלל חטא? אשמים אלה שנהרגו?! אשמים הנאצים, יימח שמם!!״

״אבל הציונים לא הצילו אותם!״

״ומי הציל אותם, הרבי מבעלז, שהתנגד לעלייה לארץ, אבל ברח מהונגריה ברגע האחרון ישר אל הציונים, כשהוא מבטיח לחסידים שנשארו שם שהם במקום בטוח?!״

״כן, החרדים נעשו קורבן עולה עבור כלל ישראל,״ הכריז ר׳ יואל בפסקנות, החזיר את מגבעתו למקומה, והתעטף בארשת חגיגית של קדושה: ״הם קיבלו את זה על עצמם באהבה. ר׳ אלחנן וסרמן הכין את תלמידיו, לפני שהובלו להשמדה במבצר התשיעי בקובנה, ואמר להם להיזהר במחשבתם שלא יפגמו חלילה את קורבנם.״

ר׳ יואל המשיך ולא ויתר: ״אם הציונות לא אשמה בשואה, אז תודו לפחות שהיא אשמה בשואה רוחנית. היא קלקלה את הספרדים. אם הם היו נשארים בקהילות שלהם בארצות ערב, היה יותר טוב. אתם יודעים מה אמר החזון-איש על הציונות? הוא קרא עליה בדיוק את מה שאמרו חכמים: ׳גדול המחטיאו יותר מן ההורגו׳!״

״׳גדול המחטיאו׳ זו הלכה למעשה, ככה כפשוטו?״ תמה מנחם, ״מישהו מעלה על דעתו ברצינות שעדיף היה להשאיר יהודים בסכנת חיים במדינות ערב ולא להעלות אותם לארץ?״

״איך אתם קוראים לזה אתחלתא דגאולה,״ אמר ר׳ יואל, ואמירת הביטוי הזה עלתה לו בייסורים רבים, ״כשהעיקר חסר בה ואין מזכירים עליה שם שמים?״

״משיח זה לא נס, יש לו תפקיד,״ ענה לו מנחם בלמדנות, ״ הרמב״ם אמר שהוא יחזיר מלכות דוד ליושנה, יבנה את המקדש ויקבץ נידחי ישראל. אז אנחנו עוד רחוקים מגאולה שלמה, אבל חזרה הממלכתיות הישנה!? כן! יש קיבוץ גלויות!? כן! אני באתי על כנפיו משיקגו! אז יש שֵם, ויש הגדרה יותר מדויקת לדבר הזה מאשר אתחלתא דגאולה!? בעזרת אלה תבוא בסוף גם החזרה אל היהדות.״

קטרוגו של ר׳ יואל הזכיר לי את סיפורו של עגנון על ׳שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו׳. אחד מאיר פנים, נושא בעול הציבור ומקרב את כולם באהבה לתורה, והשני עצמאי, איש עקרונות, שתקן ומריר, שלא נשא בשום משרה. שמעתי פעם שעגנון לא בא לתאר רק משהו מן העבר של בוצא׳ץ עירו, אלא רמז לשני הגדולים שהיו בארץ ישראל, הרב קוק והחזון-איש.

זה היה מוזר בעיניי. עגנון בודאי כתב את הסיפור הזה לפני שהגיע החזון-איש לארץ, אף על פי כן הייתה הצמדת שני האישים לשתי הדמויות הספרותיות השוואה מעניינת. היה לכך בסיס מוצק באופיים של השניים ובשיטותיהם, מאפיינים שדבקו גם בתלמידיהם. הנה, מן הצד האחד מצא ר׳ צבי יהודה קדושה אפילו בעין הבשור ובירך עליה, ומן הצד האחר בחן ר׳ יואל את המציאות בביקורתיות חודרת ומצא פגם בכל דבר.

ר׳ יואל עוד חיזק את ההבחנה הזאת, כאשר חזר על סיפור פגישתם היחידה של שני האישים:

ר׳ חיים עוזר כתב מווילנה לרב קוק על החזון-איש שהוא גאון וצדיק, וביקש לעזור לו להתפרנס בדרך של כבוד. אלא שהחזון-איש לא ביקר בירושלים, ולא נמצאה לרב קוק הזדמנות להכירו. חצי שנה אחר כך הגיע הרב קוק לבני ברק, להנחת אבן הפינה לישיבת נובהרדוק, ולפני הטקס הלך לבקר את הגאון עלום השם בביתו.

הרב קוק ופמלייתו התיישבו ליד השולחן, ובחדר השתררה דממה, המארח לא דיבר. לאחר שתיקת מבוכה קלה החל הרב קוק בדברי תורה, קושר דבר בדבר, מפליא בניצוצות רעיונותיו. הנוכחים התפעלו מעומק המחשבות השוטפות ובאות כנהר גועש, נהנו מן הדברים ואף השתתפו ולקחו בהם חלק. רק החזון-איש ישב ושתק ולא התערב בדיון.

הרב קוק שחיכה שהמארח יפתח בדברים, עצר בדבריו ופנה אליו בבקשה: ״שמענו על החזון-איש שבכתב, אבל באנו לשמוע את החזון-איש שבעל פה.״

אולם החזון-איש לא נענה, אלא הפטיר בשפה רפה: ״לא איש דברים אנכי!״

כאשר ר׳ יואל הזכיר את הסיפור הזה, התמוגג בדבקות ובהתפעלות ואמר: ״תראו את גדולתו של החזון-איש, הרב קוק דיבר ודיבר, והוא שתק. תגידו אתם, מה יותר גדול, השתיקה או הדיבור?״

המוסרנות הזאת הרתיחה אותי. גדולה השתיקה. ברור שריבוי דברים לא עושה אותם בעלי ערך, אדרבה, ׳כל המוסיף גורע׳, מטשטש דיבורים של ממש ומרוקן אותם מתוכן. השתיקה גדולה מדברים בטלים ועל כן טובה לטיפשים. יש גם שתיקה של זהירות, פחד מלומר דבר שאינו נכון. יש שתיקה רועמת, שהיא תגובה הולמת לקול חלול, ויש דממה דקה שהיא למעלה מכל קול. יש שתיקה גדולה של הקשבה והאזנה. זו יכולה להיות הקשבה ופתיחות לקולות ורעיונות שבחוץ, או להפך התכנסות והקשבה פנימית היוצרת חלל פנוי ללמוד, לחשוב, לרדת אל המעמקים ולהעלות משם תכנים עמוקים. שתיקה שאין אחריה כלום היא אילמות. כשאין מה לומר, זו עקרות, וכאשר יש מה לומר אבל לא מסוגלים לבטא זאת, זה מום חמור! אסור שהזהירות תקפיא את מעיין היצירה והחידוש. ואיך אפשר לקפוץ מכאן למסקנה המסוכנת ששתיקה גדולה גם מדיבורים עילאיים ונפלאים של תורה?

ה.

"לא ייתכן שפורים בישיבה יהיה כמו בכל מקום." טען יצחק לפני החג, כשהוא מצביע על כך שעשו ממנו חג של ילדים, המבוגרים שומרים על מרחק ועל מכובדות, ונזהרים שלא להיסחף חלילה יותר מדי. מספיק להם לשמוע את קריאת המגילה, לשלוח משלוח מנות לכמה ידידים, ולאכול סעודה בה שרים מעט ומחייכים קצת. "בחור ישיבה צריך להדר במצוות, וגם את שמחת פורים עליו לעשות בכל הרצינות. אם מצווה לשמוח, אז צריך ללכת על זה עד הסוף, 'חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי', צריך לקיים כפשוטו!"

דובל'ה הזדעזע: "להשתכר? מה זה שייך? הרי אפשר לפרוק כל עול! בני תורה מצווים על משמעת, הם צריכים תמיד לשלוט בעצמם." את דברי הגמרא פרש באופן הלכתי, כביטוי מושאל ובלתי מחייב.

ר' שולם לא שלל את ההשתכרות במפורש, אבל ניסה בכל כוחו לשמור על הגבולות. המשימה לא הייתה פשוטה, כי בינתיים דיבר ר' מרדכי בתמימות קדושה על מהות היום, וביקש בהתלהבותו לסחוף את כל הבחורים למסע הרפתקאות, ולוואי ויזכו לחוויה הגדולה הצפונה בשכרות של קדושה.

"השתייה," אמר, "מגלה מעמקים שאנחנו לא מגיעים אליהם כל השנה. 'נכנס יין יצא סוד', אפילו הגימטרייה של אותיות יין וסוד שווה, שניהם שבעים. בפורים גזר המן על עצם החיים, ההצלה הייתה גופנית, לכן עלינו לחגוג אותו באופן גופני, להגיע ביום הזה אל יסוד הקיום, ולגלות שם, בתוך החומר, את קדושת הגוף היהודי." כאן הפתיע, הניף את ידו ואמר בהתלהבות ובאמונה שלמה: "אין לחשוש משכרות של מצווה, שמעו לי, אף אחד לא ייכשל בעבירה, קדושת פורים תגן על כל מי שדבק בה באמת."

לא ראיתי אף פעם אנשים מן היישוב משתכרים, ודאי לא תלמידי חכמים. החוויה הקרובה ביותר שחוויתי, הייתה סעודת פורים שהיינו רגילים לסיים בביתו של הרב שלמה יוסף זווין. שיכורים לא מצאנו אצלו. סביב השולחנות ישבו לומדי השיעור בדף היומי, אשר יגעו בעסקיהם כל היום, ובערב באו בקביעות לשמוע את שיעורו של הרב. הם לא היו תלמידי חכמים גדולים, אבל תלמידים מקשיבים, שנעשו עם הימים לקבוצה מגובשת. בין מנה למנה פתחו יודעי השיר בזמר חסידי וכולם ליוו אותם, אף הרימו כוסית 'לחיים', וגדולה לגימה שמסירה את המחיצות, מקרבת את הלבבות ומדבקת את החברים באהבה. הרב זווין היה גאון תלמודי, ששיקע את ידיעותיו המופלגות באנציקלופדיה התלמודית שערך, אבל היה גם חסיד חב"ד אמיתי, ומפעם לפעם הרים את כוסו 'לחיים', ושתה כמות נדיבה של יי"ש. בין כוס לכוס העתיר בקולו המאנפף שפע רעיונות על תוכנו של הפורים, והסביר אותם בשפתו הבהירה והמדויקת. מכוס לכוס גאתה השמחה, ודבריו נעשו עמוקים יותר ומאירים יותר.

לא הייתי רגיל לשתות והיה לי קושי להתחבר אל הרעיון הזה. טעמתי בשבת משהו על קצה הלשון מיין הקידוש, וזה היה די טוב. אצל חסידים שתו 'לחיים', אבל גם זה היה משהו סמלי, על קרקעית הכוסית בלבד. כמות גדולה יותר של יין עוררה בי חמיצות. משקאות חריפים אחרים

צרבו את גרוני, סחררו את ראשי וגרמו לי כמעט להתעלף. אבל לשם מצווה הייתי מוכן, כמו כולם, להתאמץ ולנסות דבר חדש וקשה.

דובל׳ה, שנבחר לרב פורים, בא בליל החג לבית המדרש מחופש לר׳ שולם מעט נמוך ושמנמן, והתנהג כמוהו בכל דבר. התחיל לדפדף ב׳שפת אמת׳ בשעת תפילת מנחה, כאילו היה עסוק כל השבוע ורק עכשיו פתח אותו לראשונה, מחפש רעיון חדש שאפשר לאומרו לפני השומעים. אחר קם ודרש דרשה גדולה, בה תיאר את הבעיות בישיבה לאור ההלכה, מחקה את אנשי הצוות אחד לאחד. הדברים המבודחים היו מפולפלים ומחודדים כדרכו של דובל׳ה ועוררו צחוק, שממנו נמשכו אחר כך שירה וריקודים. הכול נעשה ברוח טובה ובמידה.

בבוקר, אחרי התפילה וארוחת הבוקר, יצאנו אל חוצות העיירה. קבוצות קבוצות רקדנו בין הבתים, כשבראש השיירה כמה בחורים מחופשים ושובל ארוך של ילדים מתלווה אלינו. לכל בית נכנסנו בשירה, חילקנו ממתקים והרקדנו את המבוגרים והילדים. בפתח הבית קיבלו אותנו הנשים בשמחה ובילולות צהלה לו-לו-לו-לו-לו, הגישו תקרובת, והשמחה הלכה ועלתה. דפקתי על דלתו של הבית השכן, ולא הייתה כל תשובה. המשכתי לדפוק על הדלת עוד ועוד ורק אז נפתח בה סדק, ובעדו התגלתה הדירה הקטנה, שקירותיה מפויחים וריחה כבד. בפורים לא ויתרנו לאיש. נכנסנו פנימה. הובלנו את האב ואת בניו למרכז מעגל הרוקדים, וגם הסב התאמץ לרקוד על רגליו הרועדות. מולנו ישבה בתו של בעל הבית, חולצת שד להיניק את תינוקה, אדישה לחוגגים, אבל אנחנו המשכנו לרקוד ומסביב עמדו שאר הנשים והילדות ומחאו כפיים. אחרי הצהריים נדחקנו כולנו לביתו של ר׳ מרדכי לסעודת פורים. ישבנו דחוקים וצפופים זה אצל זה ושרנו יחד בשמחה ובהנאה. הרבנית הגישה את רקיקיה המפורסמים, ובקבוקי יין עברו מיד ליד. הכול נעשה פתוח וחופשי, המחיצות נעלמו, המולת היום וזיקוקיו שקעו. ר׳ מרדכי דיבר על מהות הפורים, ואחריו הוסיפו הבחורים דברים. ככל שהעמיקו לשתות הלך החוט המקשר והסתבך, נכנסו זה לדברי זה בהתלהבות, הרצף ההגיוני אבד, כל אחד החל לחוג בעולמו שלו, ולא היה דובר שהצליח לסיים את הרעיון בו פתח.

ראשי היה כבד ומסוחרר, התיישבתי לבדי באחת הפינות. איני יודע מה קרה לי, משום מה הייתי עצוב, הרגשתי מחנק, כאילו משא עצום וכבד התגלגל ולחץ על ראשי. שאלתי את עצמי, לשמחה מה זו עושה? מה קורה ברגע זה לעם ישראל? לא יכולתי להחזיק את הדברים יותר בפנים, עמדתי בעיניים עצומות והתחלתי לדבר:

״הסכנות מסביב מתגברות, סוגרות עלינו, ואנחנו מתעלמים מהן ולא שמים לב.״ הרגשתי שאני מתרומם ומרחף באוויר, פתחתי את עיני וכולם נראו לי רחוקים, קטנים קטנים, כאילו אני צופה על העיירה מלמעלה. התרגשותי הלכה וגדלה, סביבי התרחב מעגל השומעים, והקולות מסביב השתתקו. לא הכרתי את עצמי, לא האמנתי שהדברים יוצאים מפי:

"כשאנחנו יושבים פה, חוגגים ושמחים, האיום על עם ישראל הולך וגדל. זו אינה סכנה לעצם קיומנו כמו שעשה המן, או כמו מה שקרה בשואה, אבל בכל זאת יש שואה! סכנה לא פחות חמורה. בכל יום יוצאים מעם ישראל אלפי יהודים באמריקה הבטוחה ונעלמים. עם ישראל טובע בתוך הדבש. הצעירים הולכים לאוניברסיטה, לא יודעים שום דבר על יהדות, הם מתאהבים בבחורות גויות ומתחתנים אתן, אז מה ישאיר אותם יהודים?! אל תסתכלו בי ככה, בדקתי את המספרים! עוד כמה עשרות שנים ולא יהיו יהודים באמריקה, הם יתבוללו. באירופה זה עוד יותר גרוע, עוד כמה שנים ולא יישאר כלום, ועל היהודים ברוסיה מאחורי מסך הברזל אין בכלל על מה לדבר, הם כבר חמישים שנה מנותקים מן היהדות.

ומה אנחנו עושים? במה אנחנו עסוקים? מה מעניין אותנו? האם אנחנו מוכנים להקריב משהו משלנו? על מה נוותר כדי להציל אותם, איזה מאמץ נעשה? האם אנחנו מוכנים ללכת לעיירות נידחות ולאוניברסיטאות רחוקות כדי למצוא את הבחורים והבחורות היהודיים שאובדים ונעלמים. לא, אז מה האמונה שלנו שווה? אפילו פה בארץ הציבור מתרחק מיהדות ואנחנו עומדים מן הצד ולא לוקחים אחריות".

היה לי חם, רציתי לסיים ולשבת, אבל משהו התגבר עליי, להבות אש התרוממו מולי, נהמת ההמון הבליעה את קולות החבורה שסביב, עשן סמיך עלה מן המוקד והקיף אותי, עיני צרבו, דמעות הציפו אותן, הרגשתי כאילו זה הסוף: "האם דמיינתם לעצמכם פעם מסירות נפש ממש? את מקדשי השם בערי גרמניה, שפושטים את צווארם לשחיטה בחרבם של נושאי הצלב? או את האנוסים בספרד שעולים על המוקד? כיצד הם קופצים אל האש בקריאת, 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד'!!" כשהגעתי ל'שמע' הרגשתי כאילו אני קופץ אל תוך האש, קראתי "שמע" בצעקה מרוסקת, ונפלתי על אחת הכורסאות.

עיניי היו עצומות, שטופות בדמעות, לא ראיתי מה קורה מסביב, השתררה דממה, כאילו הלמתי בראש הנוכחים במקבת כבדה. עבר זמן עד שהחלו לעלות קולות השירה: "אנא, אנא עבדא דקודשא בריך הוא, אנא, אנא עבדא דקודשא בריך הוא!" מעגל איטי החל להסתדר, ועם תחילת הריקוד התגבש והתלכד, כל מלה נהגתה בעיניים עצומות ובדבקות עילאית, מתוך נכונות לשאת את המעמסה ולצאת לדרך: "אנא, אנא, אנא, אני עבדא דקודשא בריך הוא!" הריקוד הלך והתעצם, שוב ושוב חזר השיר, מכניס ללב תחושה של טהרה, הזדככות והיטהרות.

ו.

למחרת פורים, אחרי תפילת שחרית, כאשר גמר ר' שולם את השיעור בהלכה וכולם כבר התחילו לקום, דפק על הסטנדר וביקש מכולם להמתין רגע. יש לו הודעה. השתרר שקט, ור' שולם הודיע שהישיבה תקים סיעה עצמאית בבחירות הקרבות ותציג מועמד משלה למועצה. "בעזרת השם תיצור הישיבה עם תומכיה בעיירה מרכז כוח חשוב, שכולם יהיו חייבים להתחשב בו. אני מבקש

מכולם לשנות מהר את כתובותיהם בתעודת הזהות ולהירשם כתושבי עין-הבשור, כדי שתוכלו להשתתף בבחירות.״

ר׳ שולם סיים את דבריו ויצא, והתלמידים, שהחלו לחלוץ את תפיליהם ולקפלם, התגודדו חבורות חבורות, מתווכחים בהתרגשות על הצעד המפתיע. היו ששאלו על המהלך הזה שאלות עקרוניות: האם ישיבה צריכה להתבוסס בבוץ הפוליטי? ישיבה צריכה להשפיע על החברה בכוחה הרוחני, בדרך חינוכית, ואילו נקיטת עמדה פוליטית תרחיק מן הישיבה חלקים שונים של הציבור בעיירה, ואולי אף תרחיק אותם מן התורה בכלל. היו שהתמרמרו על כך שבשעה קשה כזו לעיירה, הישיבה מלבה את אש המחלוקת. אפילו נניח ששמעון אשם במתן רישיון המשאית לאחיו, האם בגלל זה צריך לשנוא אותו ולשבור את הכול?

ר׳ שולם לא היה עיוור. הוא ראה את המהומה שהתחוללה בישיבה, והבין שאנחנו מתקשים לקבל את הרעיון החדש. למחרת נזקק שוב לעניין, וטען שאין זה אלא צעד טכני, ולא מהותי. הוא הסביר שצודק והכרחי ליצור כוח פוליטי סביב הישיבה, כדי למנוע תלות מבישה בפוליטיקאים, המשתמשים בישיבה ככלי שרת. אם לישיבה יהיה כוח היא תקבל את התקציבים המגיעים לה ביתר קלות, ובניין הישיבה המתוכנן ייבנה מהר יותר.

בערב הלכתי עם יצחק ברחוב הראשי של העיירה. מישהו עבר על פנינו, ויצחק אמר לו כרגיל שלום. יצחק הקפיד להקדים שלום לכל מי שפגש, לא נתקלתי בתופעה כזאת בעיר. אמרתי לו פעם: ״הרי אתה לא מכיר אותם בכלל,״ ויצחק אמר: ״אצלנו במושב אומרים שלום לכולם.״

׳הוי מקדים שלום לכל אדם׳ היא מצווה גדולה. אך לא פשוט לקיים אותה. אינך יכול לצעוק שלום מרחוק לפני שהגעת אל האדם, ואחרי שהגעת אליו כבר נעשה מאוחר מדי ובדרך כלל הוא מקדים אותך. מי שדקדק במצווה הזאת היה הרב נריה. והוא היה אמן בדבר הזה, אמר שלום לכל אחד, בזמן הנכון ובאופן הנכון, ולעולם אי אפשר היה להקדים אותו.

אבל הפעם ברכת השלום לא התקבלה בסבר פנים יפות. האיש התפרץ לפתע, ובמקום ברכת שלום אמר ברוגז: ״מי צריך אתכם כאן, אתם האשכנזים באתם להשתלט על העיירה!״

הופתענו.

״נזכרו שאנחנו אשכנזים,״ אמרתי, ״וגם אתה.״

יצחק המשיך ללכת בשקט ונראה פגוע מאד. עבר זמן עד שאמר: ״תראה איך שכחו כל מה שהישיבה עשתה בעיירה.״

״אם נכנסים לג׳ונגל הפוליטי אז לא צריך להתפלא שמוצאים שם חיות רעות!״

״אנחנו המרוקאים נתקענו בתחושת הקיפוח ואני לא רואה איך יוצאים מזה. עץ שלא נותנים לו את הטיפול הנכון בהתחלה,״ הרהר יצחק בקול, ״מתעקם ואי אפשר יותר לתקן אותו. תשקה, תגזום, תדשן, הוא לא יתיישר.״

שאלתי את יצחק האם נכונה השמועה שמתהלכת בישיבה, לפיה הסיבה האמיתית שדוחפת את ר׳ שולם לבקש נציג במועצה, היא רצונו להקים בית ספר חרדי עצמאי. יצחק היה מקורב לר׳ שולם. הוא היה ראשון לחבורת הראשונים שהלכו אחריו למדבר, קיבלו את מרותו ונשארו נאמנים לו בכל לבם.

״תראה,״ התפתל יצחק, ״אתה צריך להבין, שבית הספר הזה יהיה בשביל כל העיירה.״

״אז זה נכון,״ אמרתי מאוכזב. ״פעם דרשת יותר מעורבות, רצית שילכו ללמד אצל ישי, אבל עכשיו, כשר׳ שולם פורש באופן מאורגן, זה בסדר? אתה יודע שבית הספר הזה יהיה סלקטיבי ויקבל את הדתיים יותר. אז עכשיו כבר מותר להפקיר את כל השאר?!״

״תפסיק עם זה,״ גער בי יצחק, ״ר׳ שולם מסר את נפשו ללמד תורה במרוקו, הוא לא פלגן. אבל אין פשרות בחינוך. זה דומה למה שעשה דיין בצבא. במקום לטפל בכולם, הוא הקים את ה-101, והיא גררה אחריה את כולם. מה שיקים פה ר׳ שולם יכריח בסוף גם את בית הספר של ישי להתקדם.״

״לאן נעלמה הפתיחות שלנו?״ אמרתי, ״מה שמעניין היום את ר׳ שולם באמת, זה מה יגידו עלינו בישיבת פונוביז׳, כאשר כל בני-ברק מטיילת בליל שבת ברחוב ר׳ עקיבא.״

ז.

אחרי פורים נענה הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון שבירושלים, להזמנתו של ר׳ שולם, ובא לבקר בישיבה. המונית השחורה עצרה ליד צריף בית המדרש, וממנה יצא ר׳ חצקל, כפי שכונה הרב סרנא בחיבה, זקן כפוף שהלך לאטו, נשען בכבדות על מקל. ר׳ חצקל הסתכל סביבו בעיניו הבוערות בעניין רב. נראה היה שהאתגר של היציאה מירושלים עורר אותו והחיה את נפשו.

שלושה ימים נמשך הביקור. כל הימים הללו נע ר׳ חצקל בסערה בין בית המדרש ובין האמבולנס, שחנה בסמוך בדרך קבע מן הרגע בו התעלף לראשונה, אבל הוא לא ויתר והמשיך בדרכו, תוסס ושש אלי קרב.

ר׳ חצקל התעקש לתת שיחה בישיבה. בשארית כוחותיו נשען בכבדות על הסטנדר, דרש על יציאת מצרים ועל חג הפסח המתקרב. את עקשנותו של פרעה מתאר הכתוב בביטוי ״כבד לב פרעה״. ר׳ חצקל צייר את ההבדל בין הלב החלול ובין הכבד המלא והאטום, וכך עשה את פרעה סמל לאדם החוטא, שבנפילתו המוסרית הופך אפילו לבו החלול לכבד וסתום.

אחר כך, כאשר שוחח אתנו, הבחורים בישיבה, שאל אותו יצחק, כדרכו, שאלת תם: ״כידוע לכבודו אנחנו כולנו בוגרי ישיבות תיכוניות. אז מדוע הוא, שמתנגד כל כך לישיבות האלה, בא לבקר אצלנו?״ יצחק כיוון למלחמת החורמה שניהל ר׳ חצקל באותם הימים נגד הישיבות התיכוניות. הוא דיבר נגדן בכל אירוע ציבורי בו השתתף ובכל לוויה שבה הספיד, והעלה את החשש שילדי תלמודי התורה ילכו ללמוד בישיבות תיכוניות ולא יגיעו לישיבות הגבוהות.

"אלה ישיבות?" אמר ר' חצקל בדרשותיו בכעס, "וכי כל אחד רשאי ליטול את העטרה ולקרוא למוסד שלו בשם ישיבה? הישיבות שלנו הן 'ישיבות קדושות', אין בהן אלא תורה, רק להן מותר לשאת את השם הזה, וכל השאר הוא זיוף טמא."

שאלתו של יצחק הביכה את ר' חצקל. הוא היה רגיל בגינוני הכבוד העוטפים ראש ישיבה חשוב וזקן כמוהו, ולא נתקל מעולם בביקורת כנה וישירה כזאת. אבל ר' חצקל התעשת מהר. הוא נדלק, הברק חזר לעיניו, ובחדווה נטל את הכפפה. מאותו רגע פרש את חסותו על יצחק, דאג שלא יזוז ממנו, הושיב אותו סמוך אליו בכל השיחות, ליטף את ידו, דיבר אתו שוב ושוב ושאל לדעתו. נראה שהחליט "לכבוש את המלכה עמי בבית", לנצח את בוגרי הישיבות התיכוניות באופן סמלי בביתם שלהם. יצחק השתאה לראות את גילויי הקרבה הללו. נכונותו של ראש ישיבה גדול כר' חצקל לדבר אתו בידידות כה קרובה כבשה את לבו.

כשחזר ר' חצקל לירושלים ביקש ליטול את יצחק אתו לישיבת חברון. יצחק סירב, אבל ר' חצקל עמד על כך שיבוא אתו לימים המעטים שנשארו עד לסוף זמן החורף. "ישיבת 'חב-רון' היא אם הישיבות הליטאיות בארץ, מי שרוצה לראות מה זה לימוד תורה אמיתי חייב להיות בה." יצחק לא רצה לנסוע לבד, וביקש ממני להתלוות אליו. הצלחתו של יצחק להתחבב על גדולים וקטנים ולגרום להם לדבוק בו כמו במגנט עוררה את הערצתי, אבל לא התלהבתי מן הרעיון להסתופף בצלו ולהיות לו סרח עודף. רק למען החברות בינינו הסכמתי, וכך הגענו שנינו לישיבת חברון.

ר' חצקל יצא לענייניו בחוצות ירושלים, ואנו נילווינו אליו בשיטוטיו. ר' חצקל נכנס לבקר אצל ר' אליעזר פינקל, ראש ישיבת מיר. שני הרבנים הזקנים ישבו ודברו יידיש, ואנחנו לא הבנו את דבריהם. לאחר זמן פקעה סבלנותו של יצחק, והוא פנה אל ר' חצקל: "בבקשה דברו עברית! אני לא מבין יידיש."

השתררה דממה. שני הרבנים הגדולים הביטו ביצחק בתדהמה, איזו חוצפה! ר' חצקל חשב רגע, אחר כך התפשט חיוך גדול על פניו, והוא נענה: "נו, אם אתה רוצה להבין, נדבר עברית!"

אלא שכאן הפתיע אותו ר' אליעזר, חלק עליו, ואמר בעקשנות: "יידיש הייתה שפתו של עולם התורה שחרב. מאז השואה אני מדבר ביידיש."

כשיצאנו חיבק ר' חצקל את יצחק: "אני אוהב אותך, אבל אני רואה שיהיה לך קשה ללכת אתי." אז פנה אלינו ואמר: "לכו, קינדרל'ך, ללמוד בבית המדרש."

אחר הצהרים למדנו באולם הישיבה. האולם הגדול היה מלא מפה אל פה במאות לומדים שלמדו בהתלהבות. כמו בעין הבשור גם כאן כמעט כולם למדו בחברותא, מנהלים ויכוחים סוערים על הדף הנלמד, מכל הלב ובקול רם. פני הלומדים אמרו סקרנות והתרגשות אמיתית, קורת רוח ושמחת חיים. כשהארה כזו מקיפה מאות לומדים, יש בזה משהו מהמם ומרגש. הצעירים למדו בצד המבוגרים, מסגלים לעצמם את מנהגיהם, מדברים בסגנון למדני כמותם, מתלבשים כמותם וגם מעשנים סיגריות בשרשרת כמותם. העשן הסמיך עלה מן השורות, התרומם אל תקרת ההיכל והיה תלוי בחלל מעל הלומדים כעננה דחוסה.

נגמר זמן לימוד הגמרא. כולם סגרו את הגמרות ויצאו להתארגן לתפילה. כפתרו את שרווליהם בחפתים מוזהבים, הידקו את עניבותיהם, לבשו את חליפותיהם וחבשו מגבעות, כאשר כל אחד מציב את מגבעתו השחורה בגנדרנות באלכסון על ראשו, כדרך החברונאים. את המגבעת לא קנו, חלילה, בחנות של פרסטר ב׳גאולה׳ הסמוכה, שם מכרו מתוצרת החנות, כאן בחברון הידרו לקנות מגבעות מיובאות, מתוצרת בורסלינו, איטליה.

טיפוח ההדר החיצוני הזה התמיה אותי. ״אני מבין שבית״ר מתרגשת מזה ששלמה בן-יוסף ביקש מסרק לפני שעלה לגרדום, אבל כשבחורי ישיבה, שמחונכים על ענייני רוח ומוסר, משקיעים כל כך הרבה במראה החיצוני שלהם, זה כבר דוחה!״

״גם אני שאלתי את זה,״ ענה יצחק, ״אבל הסבירו לי, שזה בא מן הסבא מסלבודקה, מייסד הישיבה. השיטה החינוכית שלו הייתה לטפח את כבוד האדם. הוא חשב שראיית גדולת האדם תמריץ אותו להתעלות לפסגות העליונות ביותר.״

בהדרגה חזר האולם והתמלא בבחורי הישיבה, שהתיישבו ללמוד לפני התפילה ענייני מוסר. נעלמו המתח, ההתלהבות והחום של לימוד הגמרא. נותרה בחלל איזו ריקנות, והמשגיח הרוחני הסתובב בין הספסלים, זירז את המאחרים וניסה ללבות את גחלת הלימוד העוממת באמירה מתנגנת: ״מו-סֶר! מו-סֶר!״.

״איזו תועלת יש בלימוד הזה?״ אמרתי ליצחק שישב לידי.

״המטרה היא לא לדעת מה שכתוב, אלא להרגיש אותו בלב,״ חזר יצחק על התשובה המקובלת. הסתכלתי על הלומדים מסביב, ודבריו נראו כה רחוקים מן המציאות, ללימוד האקראי, הפושר והשטחי הזה בודאי אין משמעות רגשית. לפני עיניי עמד ר׳ אלה לאפייאן, אותו ראיתי בישיבת ׳תורה אור׳ כאשר גר כמה חודשים ליד הישיבה בשל ניתוח שעבר בעינו. ר׳ אלה היה ישיש מופלג, שריד ממנהיגי תנועת המוסר מלפני שני דורות. התפילה בישיבה הייתה ערה וחמה, אבל כאשר התחיל ר׳ אלה לומר קריאת שמע, הרגשתי צמרמורת. הזקן בן התשעים התעורר כאריה לעבודת ה׳. הוא לא אמר את המילים כדרך כל המתפללים, אלא הייתה זו נהמה שפרצה מגרונו, שאגת הלב, שקולה עלה על קולות הבחורים. תפילתו נאמרה בהתרגשות ובהטעמת ניגונה של כל מילה, בהתאם לכוונת הדברים: ״ש-מעע ישרוּ-אֶל, אדוֹ-נוֹיי אלוהי-נו, אדוי-נויי א-חוֹוֹ-דדד!״. עלי העבירה קריאת-שמע זו רוח טהרה, ונכונות לקבל בתמימות עול מלכות שמים.

ר׳ אלה אמר גם שיחות מוסר. לא הבנתי בדיוק מה שאמר ביידיש, אבל ר׳ אלה אמר זאת כך, שלא צריך היה תרגום. די היה לשמוע אותו חותם אותן בשאגה ״הח-זק במוסר, אל תרף, נוצרה כי היא חייך!״ לא היה שום דמיון בין הקריאה החודרת והמזעזעת ההיא לבין קריאות ה״מוסר״ המבוישות של המשגיח כאן בחברון.

פעם דיבר ר׳ אלה על חשיבות הכוונה בתפילה, והציע לנו: ״בשבוע הקרוב נספור לאחר התפילה את המילים שאמרנו בלא כוונה, ונשלם על כל מילה קנס של עשר אגורות לצדקה.״ התרגיל

הפשטני הזה היה זר לי, אבל מפי ר׳ אלה הוא קיבל משמעות רצינית, ובאותו שבוע כיוונתי יותר בתפילה. שבוע אחר כך ישב איתנו ר׳ אלה שוב, ואמר: ״היום, כשאמרתי את המילים הראשונות של תפילת שמונה עשרה: ׳ה׳ שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך׳, מיהרתי ולא כיוונתי!׳, ומיד הוציא מכיסו ששים אגורות ושם על השולחן. אף אחד לא הגיב. ראיתי שכולם שותקים ואמרתי בהיסוס שחמישים מילים אמרתי השבוע ללא כוונה. הוצאתי חמש לירות, הרבה כסף, ושמתי על השולחן. אחריי הצטרפו גם השאר וקנסו את עצמם בסכומים שונים.

״איזה קשר יש בין לימוד המוסר הזה לבין התנועה שהמציאה אותו?״ ניסתי לשתף את יצחק במחשבותי, ״שמעת על ר׳ אלה לאפייאן?״

״איזו שאלה!״ אמר יצחק.

״שמעת שהוא אימץ חתול?״ נתפסתי לאנקדוטה שולית, ״בחורי הישיבה לא הבינו למה הוא מתאמץ להאכיל אותו בעצמו ומתכופף למלא לו קערה בחלב, והחליטו שבחתול הזה התגלגלה נשמה של צדיק.״

״אז מה זה אומר?״ לא הבין יצחק.

״זהו, במקום ללמוד ממנו מוסר, מהו טוב-לב ורחמים על בעלי חיים, מחפשים ניסים. לא רוצים תהליכים ארוכים, לא רוצים עבודה מוסרית קשה, ללמוד איך להתנהג, איך לאכול ואיך לדבר, אלא רק פטנטים וקיצורי דרך.״

״בואו תלחמו את מלחמת הקיום,״ אמרו לנו אחרי התפילה, ירדנו אל מרתף הבניין, לאכול בחדר האוכל. לא הבנו את הבדיחה, מדוע משווים את חדר האוכל לג׳ונגל. גם לא היו לנו ציפיות גבוהות. הכרנו את האוכל בישיבות. הן תמיד היו עניות, ומעולם לא בישלו בהן אוכל משובח. אפילו שרו עליהן את שיר הקבוצה, שנים רבות לאחר שהקיבוצים באו אל המנוחה ואל הנחלה:

״תה מר לחם וריבה, דייסה דייסה אוכל בישיבה, חלבונים עם עין, כוח אז מנין?״

במרתף הצר והנמוך עמדו השולחנות הגדולים צפופים וקרובים זה לזה. על השולחן עמדה סלסלה ובה לחם, וכולם ישבו וחיכו להגשת האוכל. נאמנים לשיטת כבוד האדם, לא הניחו בישיבת חברון את האוכל על השולחן לפני הארוחה, אלא הגישו אותו לכל אחד בצלחת חרסינה כבדה, כאילו היה זה בית מלון. ישבנו וחיכינו להופעת המלצרים, עוטי מדים ועניבות פרפר, והנה נפתחה דלת המטבח, וממנה יצא בריצה ענק רחב-גרם ועבדקן, שהחזיק עשרות צלחות בתוך תבנית פח אדירה. הוא ניגש אל השולחן והשליך את הצלחות בחיפזון אל הסועדים שמסביב. כולם נדחפו לחטוף צלחת. אנחנו נשארנו ללא אוכל, עד שמישהו רדף אחרי הגברתן המזיע וחילץ ממנו בכוח עוד שתי מנות.

כדי לשפר את הרגשתי הלכתי לראות את ״אוצר-הספרים״ הגדול של הישיבה. ארונות העץ עמוסי הספרים מילאו את האולם מקצה אל קצה והגיעו עד התקרה הגבוהה. היה ברור שזו אחת הוותיקות והמפותחות שבספריות הישיבות. כל כניסה לספרייה יכולה להפוך לאירוע. יצאת

לרגע מבית המדרש לעיין בספר מסוים בספרייה, לא תחזור לפני שתציץ בספרים שמסביבו, תרחיב את אופקיך ותדפדף גם בביוגרפיות ובספרי הפיוט החדשים המונחים על השולחן. שקדני הישיבות הדבקים בסדר הלימוד הרגיל מתעבים את הספרייה, כי היא יונקת את הנכנסים אליה פנימה, ומושכת אותם לטיול של סקרנות בין המדפים. אתה מגלה בדרך ספרים חדשים וכתבי עת, ספרים שזה עתה יצאו מתחת מכבש הדפוס, וריח הצבע הטרי החריף הנודף מהם למרחוק מעורר ריגוש, ממש כלחם חם היוצא מן התנור. מולם ניצבים ספרים נדירים, שמעולם לא ראית, ספרים עתיקים שאבק דורות כיסה אותם. הנייר שלהם ורדרד, צמרי ורך, נימים כחלחלים שזורים בו ואותיות הדפוס הישנות שקועות וטבועות בתוכו, כאילו נחרטו בכוח. אלה קבועים בתוך כריכות עץ עטופות עור, וריחם העתיק משכר כיין ישן.

הסתכלתי בספרי ההגות שבספרייה, ולפתע שמתי לב שאין ביניהם אפילו ספר אחד משל הרב קוק. בדקתי שוב בין ספרי ההלכה, ושם עמד על המדף אחד מספרי התשובות שלו, "דעת כהן". פתחתי את הספר, ולהפתעתי ראיתי שדפי השער הראשונים נתלשו, ודברי גידוף נכתבו מעבר לדש הספר.

הראיתי לספרן את הספר: "קרעו את הספר כדי למחוק את שמו של הרב קוק."

הוא האדים וענה ברוגז: "כשאתם המזרחיסטים מן הישיבות התיכוניות לובשים חליפה ומגבעת ובאים אלינו, אתם מתקבלים ברצון, 'מודה ועוזב ירוחם', אבל, כשאתם מתעקשים להישאר קוקניקים, ולומדים את התורה שלו כמו ב'מרכב-הזב', אתם יותר גרועים מן החופ-שים, ולא נשלים אתכם לעולם."

יצאתי משם המום ועצוב, אמרתי ליצחק: "מי שקורע ספרים ומגדף לא יביא תורה גדולה!"

ח.

למחרת, כאשר ישבנו בבית המדרש ולמדנו, התעמעמה עוצמת קולות הלומדים ותפארת המקום נגוזה. הרגשתי זר, תחושה שגברה אחרי מה שאירע בבוקר. באמצע קריאת התורה עצר הקורא לפתע, והרים את ראשו בבקשת עזרה. בספר התורה נמצאה טעות, והוא לא ידע כיצד לנהוג. במזרח בית המדרש ליד ארון הקודש ישבו ראשי הישיבה אדירי התורה והקשיבו. הקורא הביט בהם בציפייה, שאחד מהם יבוא ויכריע מה לעשות. אולם הם נשארו רכונים על עמודיהם, עיינו במבוכה בפירושי החומש, והשאירו את הקורא תמה וחסר ישע. בשיעוריהם הרבו לפלפל בסוגיות החמורות של אביי ורבא, נוטלים הרים בידם וטוחנים אותם זה בזה בסברה, אולם כל זה היה תיאורטי, ומעולם לא נדרשו לפסוק בשאלות הלכתית מעשיות. הקורא פנה ימין ושמאל, איש לא ענה. אחרי רגע של מבוכה עלה מן הצד בשקט, עוזרו של המשגיח, מי שנחשב בעיני הבחורים בזלזול כ"עם-הארץ", ובשעה שכולם פלפלו בחריפות, ישב בצד ולמד את הכרעות ה"משנה הברורה". הוא עלה, רכן על הספר, הביט בריכוז במקום הטעות, ולאחר רגע בו כל הישיבה עצרה את נשימתה, הניף את ידו בביטול והורה בביטחון להמשיך בקריאה כרגיל.

יצחק היה עסוק בחיזוריו של ר׳ חצקל ולא התרגש מכל העניין, אבל אני הרגשתי שמשהו רע קורה כאן ללימוד התורה. ביקשתי לנצל הזדמנות, ואחרי הצהריים הלכנו לבקר אצל ר׳ אריה לווין. עלינו ליד שוק מחנה יהודה ובית הספר ׳כל ישראל חברים׳, משם, באמצע הדרך לשכונת ׳כנסת׳, פנינו שמאלה, אל ׳מזכרת משה׳ הספרדית, שכונה שבתיה הישנים, נמוכים, מעוקמים, דחוקים זה אל זה ומכוסים ברעפים אכולי טחב, אבל חזיתם מצוחצחת ומסוידת בסיד בוהק, כחול ולבן.

הסיפורים על גמילות החסדים של ר׳ אריה, ביקורי החולים שעשה במסירות, אפילו בבית החולים למצורעים, טיפולו הקבוע באסירים, התמיכה שהעניק לאסירי המחתרות בזמן המנדט הבריטי, עד שקראוהו ״רב האסירים״, כל אלה היו מוכרים לנו. ר׳ אריה היה לאגדה, והיינו סקרנים לראות את הדמות שעומדת מאחריה.

״כוחו של ר׳ אריה במעשים הקטנים,״ אמר יצחק בדרך, ״אחרי שנולד לאחי בנו הבכור, הוא הלך לבקש מר׳ אריה מטבעות לפדיון הבן. כל אב טרי בירושלים ידע שר׳ אריה מחזיק אצלו מטבעות כסף טהור ממינים שונים, בשביל האבות הרוצים למצווה חמשה שקלי כסף של ממש. ר׳ אריה היה חלש וישב כפוף ליד השולחן, אבל כששמע שנולד בן, התעורר, בירך את אחי בחום, וניחש שהוא רוצה מטבעות לפדיון. הוא פתח מגירה קטנה בשולחן הישן שלידו ישב, חיפש בין החפצים שהיו בתוכה והוציא מעטפה, בתוכה היו חמש מג׳ידות מצריות מסוף המאה הקודמת, גדולות, כבדות ומעוטרות סביב בערבסקות. הוא הושיט לאחי את המטבעות, ושאל ׳הן בסדר?׳ הן נראו גדולות וכבדות מספיק כדי שיהיה בהן שיעור חמשה סלעים, ואחי לא מצא בהן שום פגם. אם נהגו להשתמש באלה, אז טוב, הוא לקח את המטבעות והודה. אבל ר׳ אריה עיכב אותו ואמר: ׳יש שרוצים דווקא דולרים אמריקאיים מכסף, אולי אתה רוצה דולרים?׳ אחי לא רצה שום דבר, אבל ר׳ אריה לא חיכה לו, אלא החל לחפש את הדולרים. במגירה הם לא נמצאו, ור׳ אריה התחיל לדדות סביב החדר ולחפש. ר׳ אריה היה חולה והתקשה ללכת. הוא נאחז בחפצים שונים כדי להתקדם. אחי רצה לקבור את עצמו מבושה וניסה למנוע את ר׳ אריה מן החיפוש. המג׳ידות מספיק טובות בשבילו, אמר, אבל ר׳ אריה לא נרגע. הוא המשיך לאט לאט, עד שמצא את המעטפה שביקש, וממנה הוציא חמשה דולרים, מטבעות כסף, עתיקים, עבים ונוצצים. ר׳ אריה הוסיף ואמר לאחי, ׳יש כאלה שנותנים את המטבעות במתנה על מנת להחזיר, וסומכים על ההלכה שתנאי כזה לא מקלקל את הפדיון. אבל אני נותן לך את המטבעות במתנה גמורה, כדי שתקיים את המצווה כהלכה ללא שום פקפוק, ואם תרצה, אמר בחיוך, תחזיר׳.״

תוך כדי סיפור הגענו אל הסמטה הצרה ואל הבית הישן והקטן. דפקנו בדלת, ובפתח עמד אליהו הנביא. נמוך קומה, עם זקן לבן ארוך, עבה והדור, ועיניים חכמות וטובות זורחות מאחורי זכוכיות המשקפיים, מוקפות בעטרת קמטים דקים. הוא הביט בנו בחום ובמאור פנים, נטל את

ידי, החזיק אותה בין שתי ידיו החמות, וברך אותי בחביבות לשלום, כשהוא מחבק את היד ומלטף אותה עוד ועוד. אותו דבר עשה בנחת גם עם יצחק, ואחר כך הזמין אותנו פנימה.

נכנסנו. כל הדירה הייתה חדר אחד בלבד, בו מיטה, שולחן קטן וכמה כסאות פשוטים. ר׳ אריה עצמו היה לבוש בגדים פשוטים וישנים, כמעט עד כדי עליבות. ציצית גדולה עטפה אותו, ותחתיה הציצה חולצה, שהייתה קצרה מכפי מידתו. החיצוניות הצטמקה פה כמעט עד לאפס, נשאר רק התוך, החמימות האבהית, שהכניסה אותנו תחת כנפיה. זה היה שונה לחלוטין ממה שראינו בישיבת חברון.

ר׳ אריה שאל אותנו מי אנחנו. סיפרנו לו מאין באנו, והוא שמח מאד והתעניין בקצב התפתחותה של עין-הבשור, שואל במיוחד על הישיבה. לאחר שבא על סיפוקו, פנה אליו יצחק ושאל: ״אנחנו מתעניינים במצוות גמילות חסד ורוצים לשמוע מן הרב הדרכה איך עושים את זה, על מה לשים את הדגש?״

ר׳ אריה הופתע: ״אתם שואלים שאלות על עשיית חסד?״

וכשהוא מנענע בראשו בהתפעלות הוסיף ״נו, נו, בדעתי לא עלה אף פעם לשאול על כך.״

יצחק שתק, ור׳ אריה המשיך ואמר בהתפעלות: ״יפה שיש צעירים שחושבים לעשות טוב לזולת, כמה גדולה המידה הזאת, עליה הרי עומד העולם.״

אז חזר ופנה אל יצחק, ואמר: ״מה אני יודע על חסד? אדרבה, אתם, ששאלתם, אתם יכולים לשמש בזה דוגמה לאחרים, למדו אותי כיצד עושים חסד.״

ר׳ אריה שתק. לקח לנו זמן להבין שהוא מתכוון לדבריו ברצינות ומחכה לתשובתנו. הזעתי במבוכה, מי אנחנו ומי ר׳ אריה. מיהרתי להעביר את הדברים למישור אחר, ושאלתי מה צריך להיות היחס שלנו אל החילוניים. ר׳ אריה נאנח ואמר: ״בזכות הבנים שמסרו את נפשם למען העם זכינו לצאת משעבוד לגאולה. יש בהם נשמות גדולות, וצריך לקרבם בעבותות של אהבה.״

הלכנו חזרה עד השוק, שותקים. בסוף אמרתי: ״אני יכול להבין שעבודה מוסרית של שנים הפכה אצלו את הענווה לטבע שני. אבל איך ייתכן שגדול עושי החסד בדורנו לא יודע מה זה חסד?״

״לך תבין את זה,״ נענע יצחק בראשו, מסרב עדיין להאמין, ״ענווה זה לא עיוורון. אם העניו לא מציאותי ולא מבין מה שקורה אז זו לא ענווה, אלא טיפשות.״

״לא הייתי אומר עליו דבר כזה. שמת לב לחיוך שהיה בעיניים שלו? מי שהיה משגיח בישיבת ׳עץ חיים׳ וטיפל באלפי תלמידים מתחכמים יכול להיות תמים?!״

המשכנו ללכת בשקט, מנסים לפענח את התופעה. לבסוף הודה גם יצחק: ״יכול להיות שביקש ללמד אותנו פרק במידות טובות.״

״אתה יודע,״ אמרתי לו, ״נדמה לנו שמי שצנוע ומוותר על כבודו, מפסיד משהו. ב׳חברון׳ מנצלים את רגש הכבוד העצמי כדי לדרבן את האדם למצות את יכולתו, אבל בזה תולים את האדם בהערכת סביבתו. כאן, אצל ר׳ אריה, נראה שמי שמוותר על הכבוד מרצונו הוא זה שזוכה, ואחרים אינם יכולים להוסיף לו או לגרוע ממנו שום דבר.״

ט.

לפני פסח הקימו בחורי הישיבה במרכז העיירה תנור אפיה גדול, הסיקו אותו בגזעי עצים ואפו בו מצות יד עגולות, כמו בשעת היציאה ממצרים. התנור לא היה חידוש בעיירה. כאן היו רגילים באפיית פיתות בטבון, אבל היה זה אירוע בעיני ילדי הקיבוצים מן האזור.

גם ילדי העיירה ראו לראשונה אפיית מצות כשרות על כל דקדוקיהן: הקמח נשמר מכל משמר, הרחיקו אותו ממים ומכל רטיבות, הכלים, שהוחלפו לאחר כל שימוש, הבריקו ונצצו, ומרגע נתינת המים לקמח נעשתה הלישה במהירות הבזק. המצות הוכנסו מיד לתנור על גבי מוטות עץ ארוכים, וכל האפייה לא נמשכה יותר מח״י דקות. הבחורים עמדו משני צידי שולחן ארוך ומערוך בידי כל אחד מהם, לשטוח את המצה ולמסור אותה הלאה. הם עבדו בשיטתיות ובקצב אחיד, כפלוגת חיילים מאומנת. כך היו מוכנות בסוף התהליך מצות דקות מאד, אותן רדו במיומנות מן התנור. ילדי בתי הספר באזור באו בהמוניהם, לבשו סינרי ניילון ועזרו ברידוד המצות כשעיניהם נוצצות, מן הרמקול שהוצב בכיכר בקעו מנגינות החג, וכולם נהנו מן האפייה כאילו הייתה אטרקציה לוהטת.

אחרי שיצחק ואני טעמנו משהו מטעמה של ירושלים, הספקנו לחזור לעין הבשור כדי להשתלב בפעילות הזאת. ביום השני, כאשר הפעילות הייתה בעיצומה, הגיעו לפתע אל הכיכר כמה בחורים גברתנים שלא הכרתי, ניגשו אל התנור והסתכלו. בשמחה הצעתי להם להצטרף לאפייה. הם הקיפו אותי ושאלו:

״מה אתם עושים פה?״

״אתם רואים,״ עניתי בגאווה, ״אנחנו עושים פעילות לילדים לכבוד פסח.״

״יש לכם רישיון לאפיית מצות?״ שאלו.

״רישיון? הצחקתם אותי! זה לא עניין כלכלי, אנחנו לא בית חרושת. זה מבצע חינוכי.״

״יש לכם רישיון מהמועצה?״ המשיכו הבחורים בשלהם, מצטופפים סביבי באיום.

״לא,״ עניתי, ״אין לנו רישיון וגם לא צריך אותו.״

הם סגרו עליי, ואמרו: ״יש לכם שעה להסתלק מפה.״ ״ואם לא,״ הוסיף אחד מהם באגרוף מורם, ״אז אנחנו נדאג שתסתלקו!״

הם הלכו, והחבר׳ה שאלו מה ביקשו. סיפרתי להם.

״אני לא מבין,״ אמרתי, ״מה יש למועצה נגד פעילות חינוכית תמימה?״

דובל׳ה הסתכל עליי ברחמים: ״שכחת שיש פה בחירות? כל מה שנעשה עכשיו בעיירה ייחשב כתעמולה בשביל הישיבה.״

איומיה של חבורת הבריונים פגמו מעט בחדוות העשייה, אבל התעלמנו ממנה והמשכנו באפייה, והילדים לא הרגישו בשום דבר. עברו שעה ושעתיים, וכלום לא התרחש. המשכנו

לטוות את תכניות האפייה למשך כל השבוע, אבל למחרת, כאשר באנו להסיק את התנור, מצאנו אותו שבור ומפורק. שמחתנו הושבתה ואכזבת הילדים הייתה גדולה.

השריפה

א.

אין מה לעשות, אחרי חג הפסח מגיע יום העצמאות. ואכן, מיד אחר הפסח ניגש ר׳ מרדכי אל יצחק ואליי, ושאל בדאגה: ״מה יהיה ביום העצמאות?״

״מה פירוש מה יהיה?״ תמהתי, ״על המדף שמתחת ארון הקודש מחכים מן השנה שעברה ספרי ׳תיקון יום העצמאות׳, ואנחנו ננהג על פיהם.״

יש העושים את יום העצמאות יום חג לכל דבר, יום הלל ושמחה, אחרים מציינים אותו במצעד צבאי, בפיקניקים ובמופעי בידור, יש המתייחסים אליו באדישות חולית ככל הימים, ואנשי נטורי-קרתא בירושלים לובשים שק ועושים אותו תענית. יום העצמאות הוא מין קו פרשת מים, המסמן את מקומו של כל אחד במפה החברתית והרוחנית שלנו. היום הזה חושף כנייר לקמוס כל זיוף ושקר, ומרחיק כל ניסיון לטייח ולהדחיק את הדברים. באופן בו מציין האדם את היום הזה הוא מבטא את מעורבותו בנעשה במדינה או את אדישותו כלפיה, כמו אומר אם המדינה היא בשבילו ״ראשית צמיחת גאולתנו״, או מעשה שטן, המרחיק את בוא המשיח. במשך השנה אפשר היה להתעלם מן ההבדלים המתחדדים בישיבה ולטשטש אותם, אבל אי אפשר היה להעלים את יום העצמאות מן הלוח.

ר׳ יואל, שעבר לידינו, שמע את דבריי והתקומם: ״ה׳תי-קון׳? הוא טריפה! מי התיר לקבוע יום חג חדש? כך עשה ירבעם בחג אשר בדה מלבו. חג בא מן השמים, הוא הארה אלוקית המתגלה ביום מסוים, והאדם לא יכול להמציא את זה. את חנוכה לא קבעו מיד כחג לדורות, אלא ׳לשנה אחרת׳, רק לאחר שהרגישו חכמים ברוח קודשם שהארת היום חוזרת בשנה השנייה, אז הבינו שיש סייעתא דשמיא לקבוע את היום לחג. אבל אנחנו הקטנים, מי אנחנו שנחדש ונמציא חגים? החזון-איש אסר אפילו לעשות זכר לשואה.״

״נו, וזה בסדר?!״ התרגזתי, ״אפשר להתעלם מן השואה כאילו לא קרה כלום?! האסון הקשה ביותר שקרה לנו בהיסטוריה לא משנה שום דבר בתפיסה הדתית שלנו?! אפילו הרבי מסאטמר אמר שמי שיצא מן השואה ונשאר דתי זה נס גמור, ובעצם אפשר להבין את כל אלה שהתפקרו בעקבותיה. אותו דבר ביחס למדינה. אלפיים שנה לא הייתה לנו מדינה ואנחנו זכינו למפנה היסטורי שאין כמותו, אז זה לא חשוב?! יוצאי השואה מתרגשים מן הדגל, מזילים דמעות במצעד, או כשהם רואים את המטס בשמים, אז זה כלום?! התורה יכולה לדרוך במקום ולא להתייחס למציאות?!״

עמדתו הקיצונית של ר׳ יואל לא הפתיעה אותי, בין הכרזות שתלה בחדר האוכל הייתה גם האמרה:

"המעידים על עצמם שלא טעמו מתק הקיצוניות מעידים שהם חדלי אמונה בעקרי הדת!"
השקעתי מחשבה רבה להבין את שיטתו והנהגותיו של החזון-איש. התפעלתי מאישיותו העצמאית, התקיפה, בעלת האומץ והתעוזה לסלול דרכים מקוריות בפסיקה. האיש שמרד בממסד המקובל ועסק בהלכות שמעטים עסקו בהן, כמו מצוות התלויות בארץ, עיבור השנה, שיעורי המצוות. אך לא הבנתי איך החדשנות הזאת משתלבת עם השמרנות המוגזמת, האוסרת כל חדש ומנתקת את אחיזת התורה במציאות.
הרבנות הראשית החליטה לקבוע את תענית עשרה בטבת ליום הקדיש הכללי, בו יאמרו קדיש על כל מי שנספה בשואה ולא נודע יום מותו. בעשרה בטבת הלכתי עם אבא, להר ציון. האולם הגדול היה מלא מפה לפה. הודלקו ששה נרות גדולים, ואחד מניצולי המשרפות באושוויץ אמר את תפילת "אל מלא רחמים". האיש התרגש ונחנק בדמעות כאשר פירט כמקובל כל מילה: "שנחנקו, שנהרגו, שנשרפו ונקברו חיים". בסוף תפילת מנחה אמרו קדיש. בכל בית כנסת אומרים היתומים בסוף התפילה את הקדיש, תמיד יחידים, כאן עמדו כל האנשים ואמרו יחד את הקדיש, בבליל של מבטאים וקולות, כל הקהל, מקצה אל קצה. גם אבא אמר קדיש. זה היה נראה כאילו עם ישראל כולו אומר את הקדיש. דמעות זלגו על לחיי.
רק עכשיו הבנתי את עומק החורבן. כל האנשים העומדים לפניי השאירו מאחוריהם משפחות גדולות וענפות, הורים, אחים, דודים וילדיהם, ועלו ארצה. במשך שנים רבות הם ביקשו להביא את קרוביהם, ציפו למכתביהם, לחיבוקיהם ולליטופם, ולפתע פרצה המלחמה והם ניצבו מול קיר אטום, שמאחוריו השתררה דממה. פה ושם החלו לחשושים על מה שמתחולל שם. פרחו שמועות שאף בר-דעת לא יכול היה להאמין להן. רק אנשים מוכי גורל שנטרפה דעתם יכלו להביא אותן משם. לחשוב שעם שלם, אנשים, נשים וטף, נמחו לפתע מעל פני האדמה. זה לא היה הגיוני. אבל המלחמה הסתיימה, הקיר התמוטט, ומאחוריו, למרבה הפלצות, לא נמצא דבר, רק אפר. התברר שאין בית אשר אין בו מת. כל האבות האלה כאן, המנהלים לכאורה אורח חיים נורמאלי, נשארו ילדים יתומים, נואשים, אודים מוצלים מאש, שרגשות אשם צובטים את לבם על שלא הצילו את יקיריהם. ואף על פי כן הם קמים ומתרוממים מתוך התופת, מתחילים לבנות את הכל מחדש, נאחזים במורשת השרופים, ואומרים "יתגדל ויתקדש שמיה רבה."
האזכרה נערכה במרתף השואה בהר ציון, ששמואל זנוויל כהנא, איש משרד הדתות, הפך למרכז הנצחה. הקהילות השונות תרמו כסף והנציחו את שמן על לוחות השיש, ואלה הלכו והצטופפו, וכבשו במרתף חדר אחרי חדר עד אפס מקום.
החדר המרכזי היה חשוך, וההולכים בו גישושו את דרכם. בתוך כוך גדול עמד ארגז זכוכית שאלומת אור הוטלה עליו, ובו כמה עשרות כדי חרס מלאים באפר השרופים מטרבלינקה. בארונות מסביב הוצבו חפצים שהובאו משם; ארנק עשוי עור אדם, אהיל עשוי קלף של ספר תורה, וחתיכות סבון, עליהן מוטבעת האות j , שנוצרו כנראה מאפר היהודים.

בסופה של התפילה הסיר החזן את החבל שחגר למותניו לקראתה והחזירו לש״ז כהנא, וזה סיפר לכל הסובבים: ״זה חבל התלייה של מחנה ההשמדה במיידנק.״

החזן נבהל ואמר ״ואת זה נתת לי ללבוש?״

״כן. מה יותר נכון מאשר לקחת את החבל בו השתמשו לחנוק אותנו ובאמצעותו להודות לקב״ה על שלמרות כל אלה שעמדו עלינו לכלותנו אנחנו ממשיכים להתקיים כאן במדינה ריבונית!״

החזן לא נרגע. הוא אחז בידו את החבל, ניגש אל רב בעל זקן גדול ולבן שעמד שם, והתחנן: ״יגיד כבודו, זה בסדר ללבוש חבל תלייה כאבנט לתפילה?״

הרב נדהם ופנה אל כהנא: ״חבל תלייה אסור בהנאה! גם הוא וגם אפר אבותינו ואחינו לא צריכים לעמוד כאן לתצוגה, אלא להיקבר.״

מרתף השואה היה גולת הכותרת של מפעלי שז״ך בהר ציון. אחרי מלחמת השחרור, החליט כהנא שלעם ישראל לא מספיקה תורה והלכה, חסרות לו חוויות מיסטיות ופולחן עממי חי. הכותל המערבי ושאר המקומות הקדושים נשארו בתחום ירדן, לכן החל ליצור פולקלור משל עצמו. הוא הפך את מה שנחשב לקבר דוד למקום עלייה-לרגל. רכבות חינם הביאו בחול המועד חוגגים רבים, שהשתרכו ועלו בהמוניהם בדרך אל ההר. תימנים זקנים, לבושים בגדים מסוגננים, הועמדו בצד הדרך, כשבידיהם שופרות ארוכים ומסולסלים, בהם תקעו בקול געייה אל מול קהל העולים.

פעם צעדה תהלוכת החוגגים במעלה ההר ובראשה ספרי תורה, שהובלו תחת חופת אפיריון. כשהגיעה התהלוכה אל מול החומה פתח עליה לגיונר ירדני באש. הלגיונר ירה שני כדורים, ״אבל קרה נס״, סיפר כהנא, ״הכדורים נשארו תקועים באוויר. ועד היום אפשר לראות את שתי הנקודות השחורות בשמים מעל הר ציון.״ קראתי את הסיפור בעיתון, ניסיתי לשווא לחפש את שתי הנקודות האלה, עד שהתייאשתי והבנתי שהן קיימות רק בדמיונו של המספר.

הבנתי לאן אפשר להגיע כאשר עוזבים את הקרקע הבטוחה של ההלכה, אבל להגיע מכאן למסקנה שאסור לעשות שום דבר?! חלילה! כלל גדול קבעו בעלי המוסר: ״מן הזהירות שלא תרבה להיזהר.״ אסור לתת לחששות לשתק את האדם ולמנוע אותו מפעילות וקדמה. אם הפסיקה תקפא על שמריה, ולא תתייחס אל המציאות המשתנה שהיא חיה בתוכה, תהפוך התורה למאובן חסר משמעות.

ב.

ר׳ מרדכי ניסה לרכך מעט את הדברים ופנה אל ההיגיון: ״ידוע לך מי חיבר את התי-קון?״

״לא״, אמרתי, ״כתוב בשער שהוא נכתב על דעת הרבנים הראשיים, אבל לא כתוב מי ערך אותו.״

ר׳ מרדכי הפך את הדף הראשון, קירב את ראשו אל האותיות הזעירות: ״הבט מאחורי השער, כאן כתוב: ׳קרייה רחמנא לנהורא ופקדיה אמצוותא דיממא׳, הבנת?״

הסתכלתי, אכן זה היה כתוב שם באותיות רש״י. לא, לא הבנתי.

"נהורא," הסביר ר' מרדכי, "הוא לא אחר מאשר הרב נריה."

"אז מה רע בכך?"

"כי בכל זאת, זו יוזמה אישית של יהודי חשוב ולא החלטה של הרבנות, אז גם לשיטתך היא לא מחייבת. גם אתה תודה שלא כל מה שכתוב ב'תי-קון' הוא קדוש. אם הרב נריה כותב להשאיר שלוש מצות מפסח לסעודת יום העצמאות ולצרף להן לחם, זכר ללחמי-תודה, אז ראית מישהו שעושה את זה?"

"הוא עוד הכניס ל'תי-קון' שלו מנהגי עכו"ם," הוסיף ר' יואל ברוגז. "מה עניין הצפירה ביום הזיכרון? איך אפשר לקדש מנהגי גויים על ידי שמדביקים להם כל מיני פסוקים? אצלנו באזכרות אומרים פרקי תהילים ולומדים משניות, ולא עושים צרמוניה חסרת תוכן."

"הו, הנה הגיע התירוץ הקבוע", אמרתי. "אבל זה שקר, בישיבות השחורות לא רק שאין צפירה אין גם משניות. החיילים מסרו את נפשם למעננו ולישיבות זה לא נוגע, כאילו הן חיות על הירח. תראה מה הם עשו השבוע, הייתה הפגזה סורית נוראה על האון ועין גב, והם אפילו לא אמרו תהילים."

"הלכתי פעם ברחוב אלנבי בשעת הצפירה," אמר ר' יואל, "וכולם התנפלו עליי וכמעט שהרגו אותי."

"הרב הלך בזמן הצפירה? למה צריך להתגרות בציבור, הרי אסור לשנות מדעת הבריות, לא יהא בוכה בין הצוחקים, ולא יושב בין העומדים?!"

"מה זה קשור?" השיב ר' יואל ליצחק, "זה נכון בדברים המותרים, אבל אלה מנהגים נוצריים, ואסור ללכת בדרכי האמורי גם אם כולם עושים כך."

"לא צריך להגזים", עניתי לו, "מה שגויים עושים מטעמים הגיוניים, מותר. אנחנו לובשים חולצה ומכנסיים של גויים, ונוסעים במכונית של גויים."

"נו, ואיזה טעם הגיוני יש לפרחים ולצפירה?"

"המשנה אמרה שמביאים ללוויה הדסים לכבוד ולריח, והצפירה היא בכלל המצאה שלנו, ולא קיימת אצל הגויים."

"במה היא שלנו?"

"יש מצווה לקרוא לציבור בחצוצרות! הצפירה עושה בדיוק את זה. ועוד יותר, היא גם מעוררת ומזעזעת, 'אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו'?"

לאחר הויכוח הזה היה ברור לנו: דבר אינו מוסכם וצפויות בעיות קשות. ר' מרדכי הפציר בנו לדבר עם ר' שולם על הצפוי ביום העצמאות.

ר' שולם קיבל אותנו כדרכו בחיוך רחב והזמין אותנו לשבת. שאלתי אותו ישירות: "מה יהיה ביום העצמאות?"

"למה זו בעיה גדולה? אני מוכן לעשות כל מה שצריך," אמר ר' שולם.

אבן נגולה מעל לבי, התרווחתי בכיסאי רגוע. אבל אז הוסיף ר׳ שולם: ״למדת ב׳תורה אור׳, זו ישיבה חשובה, נעשה מה שעושים שם.״

צוק נפל על ראשי, עמדתי המום, ״אבל... ׳תורה אור׳ היא ישיבה שחורה לגמרי!״

״אז מה חיפשת שם?״ שאל ר׳ שולם.

הופתעתי, ״הרב רוצה לומר, שטעיתי כשבאתי הנה?״

זה היה סיפור ארוך. אחרי השישית נמאסו עלי ההתעסקות בהישגים, ציונים ותעודות. ביקשתי משהו אחר, טהור ושלם, תורה לשמה, והבנתי שעלי לחפש מקום שכולו קדושה. אלא שלא היו בנמצא ישיבות ציוניות לבני גילי, והר״מ שלי הציע שאלמד ב׳תורה אור׳: ״מה זה משנה, התורה היא אותה תורה!״ אמר.

ההצעה הזאת הפתיעה אותי. התקשיתי לדמות את הדבר המוזר הזה לפני עיניי, ״אני ב׳תורה אור׳״?!

״מדוע לא? זו ישיבה מודרנית, מסודרת. מדברים שם עברית, הכל נקי ומכובד, תורה עם דרך ארץ.״

לאט לאט חלחל הרעיון בלבי, ניסיתי לבדוק ביני לבין עצמי מדוע אני מתנגד. המרחק הגיאוגרפי בין שתי הישיבות לא עלה על ארבע מאות מטרים, ואולי גם המרחק הרוחני ביניהן אינו גדול כל כך. הרי גם בתיכונית היו ר״מים שחורים וגם ראשיה ייחסו ללמדנות משקל רב, אז מה ההבדל הגדול?

ובכלל, ישיבת ״תורה אור״ לא הייתה זרה לי. כשהייתי ילד שכנה הישיבה בבית אבן גדול לא רחוק מרחוב בן-יהודה. ואבא סידר לי בחור מן הישיבה, שילמד אתי אחרי הצהריים, כדי להעמיק את מה שלומדים בבית הספר. כל יום הלכתי ל׳תורה אור׳, ולמדתי פרק משניות בצל עצי האורן הגדולים שהיו בחצר.

רבני ׳תורה אור׳ בחנו אותי והיו מרוצים. לא הפריעה להם הכיפה הסרוגה שלראשי, והם לא אמרו שום דבר על כך שאני מדריך בבני עקיבא. ההתלבטות הוכרעה. קיבלתי את ההצעה בתמימות וקפצתי לתוך המים הקרים.

באחד הימים הראשונים לקח אותי המשגיח לשיחה, הולך בבית המדרש אנה ואנה, ידיו שלובות מאחורי גבו ועיניו צופיות על הנעשה מסביב. ״לא מקובל אצלנו ללמוד ספרים כאלה,״ אמר לי לבסוף באי-רצון, מתקומם על כך שלמדתי בסדר מוסר את ספרו של הרב קוק ״אורות התשובה״. הופתעתי. המשגיח היה מפורסם בחסידותו ובשיחותיו המוסריות, אדם דייקן ועקבי, שהגיע ארצה בסרטיפיקט ששלחו לו מישיבת ׳מרכז הרב׳. באופן טבעי ייחסתי לו רחבות אופק, והנה הוא דוחה כלאחר יד שיטה תורנית-רוחנית עמוקה. מדוע הדברים הנשגבים והמופלאים העושים את ה׳תשובה מאהבה׳ לכוח המרכזי המעורר ומניע את החיים בעולם, חשובים פחות משאר הספרים המטיפים באופן מעשי לתשובה?

המשגיח המשיך להסתובב בין הספסלים, ובאותה שעה שאל אותי על השתלבותי בישיבה. אחר כך אמר: "חז"ל מנו אנשים ששמם יפה ומעשיהם יפים, אלה - שמם ומעשיהם מתאחדים יחד לכדי שלמות. שמך אברהם הוא שם יפה, זה שמו של אבי האומה, אבל," פנה אליי בשאלה כשהוא מרים את שתי ידיו בתמיהה: "מה זה 'א-בי'? זה כינוי חסר טעם. איך מחליפים שם יפה בכינוי כזה?"

שותק המשיך למדוד בצעדיו את כל אורך בית המדרש, ואחר שחשב בינו לבין עצמו טפח על שכמי, והוסיף: "אבל חכמים אמרו, שגם אנשים בעלי שם שאינו יפה הצליחו לעשות מעשים יפים, גם בתור א-בי אתה עוד יכול להיות בחור ישיבה טוב."

סטירת הלחי המצלצלת הזאת לא הבריחה אותי מן הישיבה. הייתי עקשן, והשתדלתי לחפש את הטוב בישיבה ולא לנטור.

כל יום בארוחת הבוקר נפרשו על השולחן העיתונים "המודיע" ו"שערים", והכותרות הגדולות עסקו בר' נחמן, שהוציא את נכדו מידי בתו החילונית וסרב לגלות בידי מי החביאו. הסבא הזקן והחולני ישב בכלא נחוש ונחרץ כאילו הוא עדיין ברוסיה הבולשביקית, וגרר אחריו את הציבור הדתי כולו. בכל מקום שאדם חובש כיפה הופיע, הטיחו בפניו את השאלה המרושעת: "איפה יוסל'ה?" "מה הם רוצים ממני?" שאלתי את עצמי, כשקבוצה מן ה'שומר הצעיר' קראה נגדי את הקריאה הזאת באמצע טיול בנחל עמוד. "אני החבאתי את יוסל'ה? אני אחראי להעלמו?"

היו באירוע הזה הרבה חלשים, עשוקים ונרדפים, שאתם היה אפשר להזדהות. היה הילד שנעלם, אמו הבוכיה, ומולה הסב הזקן. בישיבה אהבו את הסבא, אשר מסר את נפשו על קיום היהדות ברוסיה. בחורי הישיבה נהנו מן המתח והמסתורין שהסעירו לפתע את חיינו. כאשר המשטרה חיפשה את הילד, נחשד כל שוטר או אדם חילוני שהתקרב לישיבה כבלש. וכאשר לא נמצא הילד, תבעה המדינה לדין את הרב מנדלסון, רבו של המושב קוממיות בו שהה יוסל'ה פרק זמן, ובכך הפכה ל"ערב רב", אויב שטני. המשטרה נעשתה לקג"ב הרוסי, ובית המשפט ל"ערכאות של גויים", סמכות נוכרית עוינת, הדנה על פי חוקים עות'מניים ואנגליים, וכל התביעה הזאת היא מין "משפט ביילים", עלילת דם בעלת גוון אנטישמי.

שמואל תמיר נבחר להיות הסנגור במשפטו של הרב מנדלסון, ורבים קיוו שיעשה במשפט הזה את מה שעשה ב"משפט קסטנר", יהפוך את הנאשם למאשים, ויעלה על סדר היום הציבורי את כל העוולות שנעשו לציבור הדתי. המתח סביב השולחן בישיבה הלך ועלה, אלא שתמיר בחר לבסוף בקו הגנה טכני, וכל הציפיות התבדו.

הבחורים חיפשו כתובת להאשמותיהם ומצאו מולם אותי, הציוני של הישיבה. כל בוקר מצאתי את עצמי עומד כשגבי אל הקיר, מוקף בבחורים שהטיחו בי את כל טענותיהם על המדינה. הם האמינו בכל האשמות הזקן נגד בתו, שהיא אדישה לילד ואפילו רוצה להתנצר, ואילו אני הרגשתי, שאלה שמועות שווא שהופצו בציבור החרדי, כדי לטהר את מאבקו של הסב, וכדי להצדיק לקיחת בן מאמו, וכפיית אורח חיים זר עליו.

המשפט נגמר, הילד עדיין לא נמצא, על סדר היום עלו נושאים אחרים, אבל ההבדלים שהתחדדו לא קהו. מצאתי את עצמי זר בישיבה, ובאתי ל'עין הבשור' בתקווה שבישיבה החדשה הולך ונוצר משהו אחר. עכשיו החזיר אותי ר' שולם חזרה ל'תורה אור'.

ר' שולם, שראה את פני מתכרכמות, הבין שהרחיק לכת, והתחיל להסביר שלמרות שאינו ציוני, הוא מוקיר ומעריך את המפעל החלוצי, אלא שלא די בחלוציות ארצית. עם ישראל זקוק לחלוצים בני תורה, שישלימו את המפעל ויביאו אליו את האור הרוחני.

לאחר שהרבה בדברים, הבינונו כולנו שמקובל עליו לקיים את החג בישיבה, אבל "למה צריך להמציא את כל הצרמוניות האלה?" הוא מבקש שנבין את הקושי הפנימי שלו לקבל את הסממנים החיצוניים הממלכתיים של היום הזה. בסיכום השיחה נראה היה שנקבעו כללים לאופיין של התפילות החגיגיות, כיצד ייראו הסעודות, הריקודים והשיחות, אפילו נקבע נושאו של השיעור הכללי שיוקדש לענייני הגאולה: "האם אפשר להקריב קורבנות בזמן הזה". ברוח זו של הבנה, פיוס ואחדות הגענו אל החג.

ג.

בערב יום העצמאות באנו לבית המדרש לבושי חג. יצחק ניגש אל ארון הקודש, פתח את הדלת שתחתיו, והושיט את ידו להוציא את ספרי התיקון ליום העצמאות, שניצבו שם כל השנה, אבל לא מצא שם שום דבר. בצד ספרי התיקון הייתה מונחת מקופלת פרוכת מיוחדת ליום העצמאות, שעליה צייר האמן והאדריכל בן-אורי בצבעי כחול-לבן את איילת השחר, ומסביבה נכתב באותיות זהב: "כשם שזכינו לאתחלתא דגאולה כך נזכה לגאולה השלמה", גם הפרוכת לא נמצאה. התחלנו לחפש. חשבנו שאולי מישהו העביר את הכול לארון אחר. חיפשנו מאחורי הספרים, אולי דחפו את ספרי התיקון ואת הפרוכת לשם. הפכנו את המדפים, אבל כאילו האדמה בלעה אותם. הספרים נעלמו. נשארנו בלי סידורים, וקשה לומר בלעדיהם את התפילה המיוחדת ליום העצמאות.

לפני שהחלה התפילה, קם ר' שולם כמקובל בכל ליל חג ואמר את שיחתו.

"ימינו," פתח, "הם ימי 'עקבתא דמשיחא', כל ההיסטוריה מחוברת כמו גוף אחד, והדורות האחרונים של הגלות לפני בוא הגאולה הם כמו העקב. זו תקופה של חבלי לידה המקדימים את בואו של המשיח. התקופה הזאת רצופה אסונות וייסורים קשים. בשואה הנוראה חרבו קהילות ישראל ומרכזי התורה, וגם אחריה סבלנו מאד פה בארץ, במלחמת השחרור, בפעולות הפידאיון ובמבצע סיני. חז"ל העידו על הצפוי בשעה הזאת ואמרו, שהמשבר יביא להתפרקות פנימית, 'בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמיר, המלכות תיהפך למינות והאמת תהי נעדרת, ועל מי יש לנו להישען? על אבינו שבשמים!' והנה אנחנו רואים היום כיצד דבריהם מתגשמים לעינינו!"

"כבר אמרו דרשנים בבדיחה," לחשתי ליצחק, "שלא צריך לקרוא את זה כמו שאלה ותשובה, 'ועל מי יש לנו להישען? על אבינו שבשמים!', אלא זה משפט אחד, המתאר את חומרת המצב. יהיה כל כך קשה, שהאנשים ייכנעו, ישבו בלי לעשות כלום ויחכו שמן השמים ירחמו עליהם ויצילו אותם."

"חשוב מאד," המשיך ר' שולם בהתלהבות, כאילו שמע את אשר אמרתי, "איך מגדירים את התקופה. אסור לנו להקדים את המאוחר ולחשוב שכבר הגיעה הגאולה, אבל גם אסור לשקוע בייאוש. עלינו לדעת את חשיבות השעה, המשיח או-טו-טו מגיע, ועלינו להיות ראויים לבואו". ר' שולם עצר לרגע, נשען על הסטנדר והתנדנד קדימה ואחורה. שמתי לב שלא דיבר על תקומת המדינה ולא הזכיר את ראשית הגאולה, אלא השתמש במערכת מושגים משלו. וכדרכו עבר מן המצע התיאורטי הרעיוני אל המציאות החיה.

"התקופה החלוצית התחילה בתלמידי הגאון מווילנה. בניהם יצאו מירושלים והקימו את פתח-תקווה, אם המושבות. כל מה שנבנה אחר כך בארץ התפתח מכוחה של ההתחלה החלוצית שלהם. חושבים ש'ההגנה' הקימה את הצבא, אבל האמת היא שגם את זה התחילו בני ירושלים החרדיים. לא מדברים על זה, אבל הייתה בירושלים לפני חמישים שנה קבוצה של בחורי ישיבה ואברכים, שנקראה 'אחיסמך', והיא לקחה על עצמה להגן על תושבי העיר." כאן התרגש, הרים את קולו, ידיו מונפות כאילו הוא צועד ואחריו גדוד חיילים: "כאשר הבחורים המתמידים הללו יצאו בשעת לילה מאוחרת מבית המדרש, הם לקחו מקלות ופטרלו ברחובות החשוכים."

לא התלהבתי כמוהו, הדברים נשמעו מעט מופרכים, שמירה במקלות בשעות הפנאי? לא היה ברור מה כוונתו בתיאורים האלה. האם ביקש להוסיף את חלקו של הציבור הדתי להקמת המדינה, או שבא להציב אותו אל מול המפעל הציוני, לא כשותף, אלא כתחליף למדינה החילונית?

ר' שולם שלח כחזן לפני התיבה את גבי, בן כפר עציון שהתארח בישיבה. גידי לא היה חזן, אבל יום העצמאות התאחד באותה שנה עם יום הזיכרון לאביו שנפל עם חבריו בקרב האחרון של הגוש. הוא לא היה חזן מנוסה ולא היה לפניו סידור מתאים, התוצאה הייתה תפילה רגילה, בלי שום סימן של חגיגיות.

לאחר התפילה נוצר מעגל רוקדים סביב בית המדרש, והאווירה הלכה והתחממה, אלא שר' שולם נכנס בכעס אל המעגל ועצר את הרוקדים: "אסור לרקוד בימי הספירה!" אמר, "ובכלל, סכנות גדולות מרחפות על עם ישראל בימים אלה, ואנו נאמר שירה?!" השתררה דממה של מבוכה.

אחת אחת הופרו ההסכמות. אף על פי כן חשבתי שכל זה צירוף מקרים בלתי מוצלח ולא צריכים להיות קטנוניים.

בלילה נעלם הדגל שהנפנו על עמוד החשמל של חדר האוכל.

גבי שניגש גם בבוקר להתפלל לפני התיבה התבלבל לגמרי, וכאשר הגיע להלל עמד נבוך והסתכל לצדדים בבקשת עזרה. הוא לא ידע כיצד לנהוג, להקדים ברכה להלל, לומר אותו שלם או לדלג ולומר רק חצי הלל. ר׳ שולם נופף לו בידו להמשיך מיד, וגבי אמר את ההלל חטוף, בלי ברכה ובלי נעימה.

בבית המדרש נתלתה רשימת המקורות לשיעורו של ר׳ שולם. הייתה זו רשימה ארוכה, וכולנו ישבנו ולמדנו אותם, סקרנים לשמוע את דעתו, האם יחזק את שיטתו של הרב קלישר בספרו ״דרישת ציון״, שיש לחדש את הקרבת הקורבנות בימינו, או שיוכיח שצריך לחכות לביאת המשיח. הגיע זמן השיעור. ר׳ שולם לא נראה באופק. עברה חצי שעה, מישהו ניגש לביתו של ר׳ שולם לבדוק מה קרה, וכעבור כמה דקות חזר ופתק בידו. את הפתק תלה על לוח המודעות: ״הפתיעו אותי אורחים חשובים, לצערי לא יתקיים היום שיעור.״

באותו רגע חשכו עיני. הכול מסביב החל לפתע להסתובב ברעש צורם. קירות האולם הלכו והתקרבו מעל ראשי, עד שנפלו והתרסקו עליי בקול שאון גדול. מתוך ההמולה שמעתי את קול צחוקו של ר׳ שולם מתגלגל בלעג, ואז השתררה דממה עמוקה. כאשר פתחתי את עיניי, התרוצצו רגלים רבות סביבי, ואט אט החלו גם קולות ההמולה לבקוע באוזניי. עבר זמן עד שהבנתי שאני מוטל על רצפת בית המדרש. ראשי היה סחרחר. התרוממתי וישבתי בכבדות על הספסל, ור׳ מרדכי תפס בידי בדאגה וביקש ממני ללכת לנוח בחדר.

הייתי זקוק למנוחה הזאת, למעט שקט. הסחרחורת שתקפה אותי פתאום לא הייתה כשל גופני אלא משהו אחר לגמרי. כל הפרטים הצטרפו למסכת אחת, חורבן, עלבון נורא, דמעות צרבו בגרוני. ׳זו תורה וזו שכרה׳? מה טעם ללמוד בישיבה אם אלה פירותיה. הישיבה שאהבתי והשקעתי בה את כל כוחי, התגלתה בכל כיעורה. האנשים שבהם האמנתי, הפרו את דיבורם, הן אינו הן ולאו אינו לאו. ההסכמים בוטלו, האמת נעדרת! ריח של בגידה מכוונת עלה באפי. אין זו תמימות, אלא היתממות. הכול נעשה בכחש, מן ההתחלה, הכול היה מתוכנן ומחושב!

שכבתי על מיטתי, ולנגד עיני עלו תמונות עזות צבע מן העבר. ביום העצמאות הלכתי עם אבא להתפלל במוסד הרב קוק, עם הרב מימון ורבים מגדולי ירושלים. לאחר התפילה ישב הקהל לשתות ״לחיים״ ולספר בשבחי היום. הרב מימון, נמוך, בעל זקנקן מחודד, עמד, הביט בציבור בחיבה דרך העדשות העבות והעגולות של משקפיו וסיפר מזיכרונותיו. כיצד ישב בכלא, גם אצל הרוסים, גם אצל הטורקים, שגירשוהו מן הארץ במלחמת העולם הראשונה, וגם אצל הבריטים, שלקחוהו ב״שבת השחורה״ למעצר והכריחוהו בכוח, למרות מחאותיו והתנגדותו, לעלות על מכונית ולנסוע בשבת. ״עכשיו אנחנו בני חורין, במדינת ישראל, תחת שלטון שלנו, ואיש לא יפגע בזכויותינו, על כן עלינו לברך בשם ומלכות,״ אמר הרב מימון ובירך בהתרגשות: ״ברוך אתה ה׳ אלוהינו מלך העולם שהחיינו וקיימנו והגענו לזמן הזה!״

הציבור ענה אחריו בקול ובכוונה רבה ״אמן!״

השתתפנו בתפילה המרוממת הזאת, כי בבית הכנסת שלנו לא אמרו הלל כלל. עד ששנה אחת ביקש הגבאי מאבא בשם מתפללי בית הכנסת שיישאר להתפלל בבית הכנסת גם ביום העצמאות, והבטיח שמכאן ואילך ינהגו כראוי לחשיבות היום.

לפני התיבה ניגש בנו של הגבאי, שלמד בישיבת 'תורה אור'. בגמר תפילת שמונה עשרה הוא פנה כה וכה, ובמקום להתחיל בהלל כמובטח, פתח בקדיש. אבא עמד המום. כשחש שנפל בפח התכרכמו פניו, הוא דפק על השולחן ושאל "מה עם ההלל?"

פרץ ויכוח מר. החזן הסביר שלא הבין את הסיכום באופן זה, ואבא פנה אל המתפללים ושאל אחד אחד לדעתו על אמירת ההלל. רבים מן המתפללים לא פתחו את פיהם מעולם בבית הכנסת, ולא גילו לכאורה עניין בנושאים אידיאולוגיים, עתה התברר, שגם הם ביקשו באופן טבעי לציין את היום, אלא שהיו אנשי שלום ולא נאבקו על דעתם.

בין יוצאי גרמניה שבבית הכנסת היה גם אדון זילברשמידט, יהודי שתקן, איש כבוד, נקי דעת, שפניו האירו תמיד וכולם חיכו לו כדי לפתוח בחזרת הש"ץ. גם הוא נשאל מה דעתו, והנה רק עתה התגלה לי, הילד, כמה איני מכיר את האנשים שסביבי. זילברשמידט, שלא דיבר היטב עברית, לא היה רחוק כלל מן הנושא הנדון או אדיש אליו. פתאום נודע לי שהוא אביו של "מוש", מפקדו הנערץ של גוש עציון, שנפל בקרב האחרון יומיים לפני יום העצמאות.

זילברשמידט שמר בכבוד על פרטיותו ושתיקתו. לא זכרתי אותו מן האזכרה על קבר האחים של חברי כפר עציון בהר הרצל, אליה הלכנו ביום הזיכרון. האזכרה הזאת התקיימה אחרי טקס הזיכרון הממלכתי. בניגוד לשאר החלקות, בהן מספר המשתתפים באזכרות פחת משנה לשנה, כאן מספר המשתתפים הלך וגדל בהתמדה. סביב ריבוע המצבות, עליהן נרשמו שמות הנופלים בקרבות על הגוש, עמדו בדממה האלמנות הרבות והיתומים, שהועברו בזמן המצור על הגוש למרתפו של מנזר רטיסבון בירושלים וניצלו מן הטבח בכפר. מסביב הצטופפו עוד מאות אנשים שזכרו של הגוש היה יקר להם. חוץ מן הכאב על המחיר הנורא ששילם הכפר צמחה כאן גם עוצמה, "הוד שבגבורה", מין תחושת גאווה, על עמידת המופת שהראו אנשי הכפר, בקבלם את דרישת מוש להתקיף את התחבורה בכביש הראשי, כדי למשוך אליהם את אש הלגיון, ולמנוע ממנו מלהדק את המצור על ירושלים. נזכרתי בצמרמורת שחשתי כאשר קראתי מכתב של אחד החברים לרעייתו בירושלים, בו סיפר לפי תומו, שהתחילו ללמוד את הלכות קידוש השם ברמב"ם. היה ברור כי חלחלה בתוכם ההכרה שהם עלולים לשלם בחייהם למען נצח ירושלים. הרגשתי כאילו מוש מנענע בראשו למראה ירושלים הפורחת והמשגשגת, ומבקש את הציבור להתאחד בהערכת גודל הנס, הישועה וההקרבה. ואבא שראה את הציבור עומד מאחוריו, ניגש אל התיבה ואמר את ההלל בהתלהבות, בשירה ובזמרה, כראוי.

ד.

שכבתי בחדר. ר׳ מרדכי בא לבקר והציע בדאגה שאסע לירושלים לעבור בדיקה רפואית מקפת שתגלה מדוע התעלפתי.

״לא זה העניין,״ אמרתי, ״מבחינה גופנית כבר התאוששתי.״

״ר׳ שולם לא עשה כמו שחשבת,״ סיכם ר׳ מרדכי את המצב, ״אבל הוא ה׳ראששיבה׳, והוא קובע איך ינהגו בה.״

״אני לא יודע אם בשבילי הוא ראש הישיבה.״ אמרתי, ובחדר השתררה דממת מוות. אפילו אני התקשיתי להאמין שהמילים הללו יצאו מפי.

ר׳ מרדכי נרתע: ״ר׳ שולם הוא לא ראש הישיבה?״

״מי שאינו אומר אמת אין ללמוד תורה ממנו!״

ר׳ מרדכי עיווה את פניו וניסה לרכך את הדברים: ״נו, לא היה פה ממש שקר!״

״למה לטשטש,״ עניתי, ״זו בגידה וצביעות מן הסוג הגרוע ביותר. ׳הכושי עשה את שלו הכושי יכול ללכת׳! כל זמן שהיה צריך אותנו להקים את הישיבה ולמשוך אליה תלמידים, הישיבה הייתה שלנו והוא ביקש את עזרתנו. עכשיו, שהישיבה התבססה, אפשר לדרוך עלינו ולהתקדם בלעדינו.״

ר׳ מרדכי הסתכל בייאוש ביצחק ובמנחם שהסתובבו בחדר, ושאל אותם אם גם הם חושבים כך. יצחק גמגם ולא ידע מה לומר.

ר׳ מרדכי ניסה דרך אחרת ואמר: ״תראה, בשביל להגיע אל האמת מותר גם לשנות מן האמת. ר׳ שולם עושה מצווה ומביא בחורים טועים אל האמת בכל דרך אפשרית.״

״זו האמת?״ נדהמתי, ״ אפשר לבסס תורה על שקרים? המטרה אינה מקדשת את האמצעים!״ נזכרתי בעוד משהו: ״דו-פרצופיות היא לא דבר חדש בשבילי. בחודש אלול בא דרשן ירושלמי ידוע לדבר בישיבה. הדרשן דרש כמובן על התשובה, ואמר שלא צריכים להתרכז בחטא, אלא להפך, לראות את הטוב שבנו ולמצות את כל יכולתנו. ישבתי על גחלים, כי בליל שבת שמעתי את אותו דרשן דורש ביידיש בשכונת ׳זיכרון משה׳, לפני קהל מדושן עונג ומפצח גרעינים. הוא דיבר על בני עקיבא, ותיאר בלעג לקול צחוקו של הקהל, כיצד הולך לו בחורצ׳יק עם צ׳וף (בלורית), שכיפהל׳ה קטנה מתחבאת לו בין השערות, יחד עם הבחורצ׳יקה שסרגה לו את הכיפה. ״נו,״ שאל בלעג, ״מה יצא מהם?!״

והוסיף לדרוש: ״כתוב, ׳ויתרוצצו הבנים בקרבה׳, שכשהייתה עוברת על פתחי שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי עבודה זרה עשו מפרכס לצאת, אז הלכה לדרוש את ה׳. אבל מה ענו לה? שני גויים בבטנך, והיא נרגעה. מה זה משנה אם זה לא בן אחד אלא שניים, הרי אחד מפרכס לצאת על פתח עבודה זרה?״ כאן הפסיק הדרשן וסקר במבטו את הקהל, נותן לו לעכל את השאלה, ואמר: ״רבקה אמנו יכלה לקבל שיוצא ממנה עשו שרץ אחרי עבודה זרה, מה אפשר לעשות, לא כולם יוצאים טוב, אבל הכי נורא בעיניה שיהיה לה בן מזרוחניק, מי שרץ גם אחרי בתי מדרשות וגם אחרי תיאטרון, זה יותר גרוע מעבודה זרה.״

רציתי לקום עכשיו לפני כל הישיבה ולומר לו, שמי שחושב עלינו רעות, מוטב שיישאר ב׳זיכרון משה׳, ולא יבוא לדבר לפני תלמידי ישיבת בני עקיבא על הטוב הגנוז בהם.״

״ומדוע לא עשית זאת?״ שאל ר׳ מרדכי.

הסתבכתי. ״ילד מחונך לא מתחצף ולא מטיל ספק במעשיהם של תלמידי חכמים,״ אמרתי. אבל כשחשבתי על זה עכשיו, הבנתי שלא כעסתי רק על הדרשן, שרקד בכל החתונות, אלא גם על ראש הישיבה שהזמין אותו, ולא החשיב כלל את ניגודי התפיסות בין הדרשן לבינינו השומעים.

״מה תעשה עכשיו?״ שאל ר׳ מרדכי.

״צריך להיאבק ולא לוותר,״ אמרתי כועס, כועס מאוד.

״אתה רוצה להרוס את מה שנוצר פה!״ תמה ר׳ מרדכי, ופנה אל מנחם בחרדה: ״תגיד משהו!״

״לא שופכים את התינוק עם המים!״ שפך מנחם צוננים על ראשי, ״ישיבה בנגב חשובה גם אם היא ׳שחורה׳. לא תוכל לקחת מר׳ שולם את הזכות הגדולה שהקים אותה.״

ה.

באמצע הלילה נשמעו קריאות ״שריפה! שריפה!״ התעוררתי לקול הצעקות הנרגשות, קפצתי אל החלון, וראיתי את שמי הלילה אדומים. מעל גגות הבתים התרוממו להבות אש. לבי היכה אותי, הנה, פרצה שריפה!

התלבשתי במהירות ורצתי לכיוון האש, רואה להפתעתי שהיא עולה מחדר האוכל של הישיבה. המבנה כולו בער. הלהבות והעשן היתמרו לגבהים, לוחות אזבסט בוערים התפוצצו ברעש והתפזרו לכל עבר. מסביב התגודדו נרעשים מאות מתושבי העיירה. מכונית הכיבוי שהייתה בעיירה לא הייתה יכולה לעשות דבר, והשוטרים, שעמדו ליד המבנה הבוער, הרחיקו את הסקרנים.

לפתע גברה הרוח. גצים רבים ניתזו גבוה, והלהבה פנתה אל בית המדרש הסמוך. גל של חום הבריח את הצופים. צעקות הקהל ונהמות הבכייה גברו ועלו כאשר אחזה האש בגגו של חדר השיעורים החדש. הכבאים מיהרו לעבור מחדר האוכל אל בית המדרש והתיזו עליו מים, ואני עם בחורים נוספים מיהרנו להיכנס פנימה אל בית המדרש, הוצאנו בזריזות את ספרי התורה, ועמדנו עם הספרים מחוץ למעגל האש, מוכים והמומים.

עברה שעה ארוכה עד שהאש החלה לשקוע, ואיתה התרגשות האנשים. חבורות חבורות עמדו ודנו בסיבות לשריפה.

הזכירו את ״החיה השחורה״, ולחשו: ״כל מה שאמר הצדיק התקיים!״

נאחזו בהשערה שהשריפה פרצה בגלל קצר חשמלי, הקצר היה נס גמור, עונש שבא עם החטא, הישיבה עלתה באש במוצאי יום העצמאות שחילה!

״זו לא שריפה,״ אמר ר׳ יואל בכעס, ״זו הצתה!״ חוזר על השמועות המרעישות והמרגיזות שהגיעו מן המשטרה.

הוא פנה אליי בכעסו ואמר: "נו, אז אתה מרוצה?"

הסתכלתי בו בתדהמה: "אני?!"

"אתה לא היית מוכן לשרוף את הישיבה בעצמך?"

הסתכלתי עליו במיאוס: "איזו מחשבה מעוותת? אם אני כועס אז אני אשרוף את הישיבה?"

עברו כמה שעות, האש דעכה וממדי האסון התבררו. יותר מן ההפסד החומרי היכתה בישיבה ההכרה שהיא עמדה מבודדת. האשימו אותה באחריות לשריפה, טענו שהרגיזה את אנשי העיירה כאשר במקום להשתלב במרקם החברתי הקיים, היא דואגת רק לעצמה ולמקורביה.

השריפה שינתה את המצב, האש שבערה בלבי כבתה והפכה לאפר. בשעות המעטות שנשארו עד הבוקר התקשיתי להירדם. האירועים הדרמטיים של היום חזרו ועברו במחשבותיי. ולפתע התחבר אליהם גם אירוע מביך שהתרחש כמה שבועות לפני כן בשולחן שלנו. במשך חודשיים התארח בישיבה ר' נוח, אברך אמריקאי מבוגר, שברח מירושלים מטרדות הפרנסה ובא אל הישיבה ללמוד בשקט. הוא היה תלמיד-חכם חשוב, והתמיד בלימודו בבית המדרש, מסתובב אנה ואנה, מעשן סיגריות בשרשרת. כל כמה זמן היה מסתכל בשעונו ורושם מספרים על קופסת הסיגריות. לא הבנתי מה הוא רושם שם, אבל אלה שעקבו אחריו בנאמנות והציצו בקופסאות הריקות שזרק, החליטו שהוא רושם כמה דקות מן היום ניצל ללימוד. ר' נוח הצטרף לאוכלים בשולחננו, התערב בוויכוחים שפרצו סביבו, והתגלה כאדם חריף וכפולמוסן שנון. לבסוף מצא עבודה מתאימה בירושלים ונפרד מאתנו. כולנו התנפלנו עליו בשמחה על שמצא פרנסה, אך לא הסתרנו את צערנו על שיחסר לנו. לפתע פנה אליו יצחק ואמר: "היית פה זמן קצר. 'אורח לרגע רואה כל פגע', אז לפני שאתה הולך תגיד לי, מה דעתך עליי".

ר' נוח נענה, חשב רגע, ואמר: "אתה תמים מדי."

דובל'ה קפץ ואמר: "נו, ומה אתה אומר עלי?" ור' נוח ענה: "אתה אוהב ללמוד, אבל לא ישר, אלא מפולפל."

וכך שאלו אותו החברים סביב השולחן זה אחר זה מה דעתו עליהם, והוא עבר וניתח את אופיו של כל אחד לקול מצהלות הנוכחים.

"ומה אתה אומר על אבי?" שאל דובל'ה.

ר' נוח חייך ואמר: "אבי מבקר את כולם, אבל הוא עצמו לא אוהב ביקורת, הוא היחיד שלא ביקש אותה."

ר' נוח צדק בכך שאני רגיש לביקורת, אבל מי באמת אוהב ביקורת? הביקורת המוחצנת סביב השולחן הייתה שעשוע זול וקליל. מה טעם בחשפנות המוגזמת? מי שרוצה לשמוע באמת מה פגום בו, לא יקבל זאת בציבור ובחטף. אבל שאלתי את עצמי, האם ר' נוח צדק גם בחלק הראשון של דבריו, שנעשיתי מבקר מקצועי. אולי לא רק ר' שולם חטא, אלא גם אני? אני מתנהג כקורבן של אונס, אבל בעצם הבאתי אותו על עצמי. הרי ידעתי שר' שולם אינו ציוני, אז מה ציפיתי

ממנו, שיקים ישיבה של בני עקיבא? איך העליתי על דעתי שאנחנו, הבחורים, נקבע את פני הישיבה?

אולי אני תופס את עצמי יותר מדי ברצינות. אולי אני מגן לא על עקרונותיי אלא על גאוותי. ר׳ שולם שיחק בי, אבל מדוע אני מתרגז ומגיב, האם איני מעניק לו בכך את האפשרות לקבוע את עולמי ולעצבו? האם לא ביקשתי ללמוד מר׳ אריה לווין שעליי להתרכז בבניין עולמי שלי, להיות שלם עם עצמי, לעשות את מה שאני מאמין בו, ולהתעלם מכל מה שחושבים על כך אחרים בחוץ?

ירושלים

א.

עברו כמה ימים. הריסות השריפה פונו, ואירועי יום העצמאות נמחקו כלא היו. בישיבה השתדלו להמשיך וללמוד כרגיל ולהחזיר את החיים למסלולם. רק אני לא יכולתי לשכוח. המצב היה מביך. אתה לא יכול ללמוד בישיבה אם אינך מסוגל לשמוע את ראש הישיבה או להושיט לו יד לשלום. הייתי מוכרח לעשות משהו, לשנות, אבל לבי היה ריק וחלול. אם הישיבה הכזיבה, אולי עלי ללכת ללמוד במקום אחר, ואולי עלי להצטרף אל חברי בגרעין. לא ניגשתי אל ר׳ שולם כמקובל, אלא אמרתי לר׳ מרדכי שאני נוסע לירושלים עם יצחק, אבל לא לקופת חולים כמו שהציע, אלא ל״מרכז הרב״.

ר׳ מרדכי הופתע ופנה אלי בכאב: ״נניח שהישיבה היא ׳אגו-דה׳ ולא ׳מזרחי׳, מה בכך, הכול רק אידיאולוגיה ופוליטיקה? תורה זה כלום?! חילול יום העצמאות יותר חמור מעבירות אחרות? מדוע אתה מוכן לוותר לחופ-שים ולר׳ שולם לא?״

שתקתי, ור׳ מרדכי המשיך: ״מדוע לא תסתכל על העניין בכלליות? עליך להודות שר׳ שולם עשה הכול לשם שמים, הוא ביקש שתהיה כאן בעיירת העולים הרחוקה ישיבה אמיתית ומפוארת, ומצא שזו הדרך להגשים זאת. אני לא רוצה להשוות, אבל כשעם ישראל נסע אל הארץ, הלך משה רבנו בדרך יחד עם אחרוני העגלונים, אלא שכל אחד חשב על משהו אחר, העגלון חשב איפה ימצא שעורה יותר טובה לחמור שלו, ומשה חשב איך לעשות את העם לממלכת כוהנים וגוי קדוש.״

״אבל ר׳ שולם הוא לא משה רבנו ואנחנו לא עגלונים. הוא מתכוון לשם שמים, זה נכון, ואנחנו לא עושים לשם שמים? אני עושה לשם עצמי?!״

״אתה תראה שבעקבות הישיבה כאן יקומו עוד ישיבות, גם בנתיבות, באופקים ובשדרות.״

״אני לא אומר שהוא לא יצליח,״ אמרתי בייאוש, ״אולי יקומו עוד ישיבות, אבל זו ההחמצה! הישיבות השחורות בורחות מן העולם ומכניסות אותנו לתוך פינה סגורה. אז הן יחזקו אותנו ויקרבו מעט רחוקים, אבל ביחד עם זה ידחו את האחרים. בסוף יתברר שזו הייתה הדרך הקצרה, וצריך עוד מהלך אמיתי גדול וארוך, שיחזיר את התורה אל החיים ויביא אותה אל כל העם.״

ר׳ מרדכי שלף מאחת המגירות ספרון דקיק, הושיט לי, ואמר: ״אני רוצה להעניק לך משהו.״ הסתכלתי בספרון שנתן בידי, ׳אמונה וביטחון׳ של החזון-איש. ביטוי החיבה של ר׳ מרדכי היה מרגש. אף על פי שלא הבנתי את דבקותו של החסיד המובהק בזרזיף המחשבה הדקיק המופיע בספרון הזה. הרי יכול היה לשאוב מן הנהר העצום של רעיונות עמוקים שבתורת החסידות, או מ׳נפש החיים׳, ספר עמוק על מהות התורה, שכתב מייסד ״אם הישיבות״ הליטאיות בוולוז׳ין,

ובוודאי ליהנות משפע המחשבה שבכתבי הרב קוק. לא התאפקתי, ושאלתי את ר׳ מרדכי מה יש בספרון הזה שהוא מחבב אותו כל כך.

״רואים בו שגם לאיש ההלכה יש מחשבות עמוקות על מידות האדם והתנהגותו.״

דפדפתי בספר ושאלתי: ״החזון-איש מדבר על חשיבות הביטחון בהשגחה הפרטית, אז למה הוא עצמו לא חיכה שיסדרו לו מן השמים פרנסה בכבוד בווילנה? הרי ר׳ חיים עוזר היה יכול לקנות ממנו במאורגן ספרים?״

״אתה חושב שהוא עלה כי החנות של אשתו נשדדה ונסגרה? מה פתאום, הוא בא לבנות פה את היהדות מחדש.״

״אבל כשהרב קוק הציע לר׳ חיים עוזר לעלות ארצה ולשמש כ׳ריש גלותא׳, הוא ענה שווילנה היא מרכז התורה, ושם מוקד ההתרחשויות.״

״הנה, דווקא בזה אתה רואה את גדולתו של החזון-איש. אפילו ר׳ חיים עוזר לא הרגיש שהאדמה רועדת, ואילו החזון-איש הבין שיהדות אירופה שוקעת. ככה זה, כוח ההתמדה מביא את האדם לחשוב שהמציאות כמו שהיא עכשיו תימשך עד אין סוף. אבל האמת הייתה שבאותה שעה כבר שטף זרם החיים את הכול והעביר את מרכזי היהדות למחוזות אחרים.״

״אז למה החזון-איש לא הלך לאמריקה יחד עם השיטפון הגדול של המהגרים?״

״הוא הבין שההתבוללות באמריקה תקבור את היהדות, לכן הצטרף דווקא ליובל הקטן, שבחר לעלות ארצה.״

״אתה רואה,״ הוסיף ר׳ מרדכי, ״אפילו אצל ה׳שחורים׳ יש כאלה שהרחיקו לראות ועלו לארץ, אז למה אתה כל כך נגדנו?״

נאנחתי: ״אני לא זולל חרדים, עובדה היא שברב יש לי אמון.״

״אתה בטוח שאתה מכיר את ׳השחורים׳? מה באמת אתה יודע עליהם?״ שאל אותי ר׳ מרדכי כשהוא מישיר אלי מבט חד. ״מה אתה יודע עלי למשל?״ והוסיף בחיוך מלגלג: ״האם אתה יודע שגדלתי בירושלים, ברחוב בן יהודה?״

נדהמתי, ר׳ מרדכי בבן יהודה? הרי אני גר בבן יהודה!?

ר׳ מרדכי היטה את כיסאו לעברי, ואמר בסלחנות: ״אתה מתפלא, חשבת שאתה בן העולם הגדול ואני בן מאה שערים, אה?!״ הוא המשיך והסביר: ״כן, היינו שכנים, אבל לפני שתים עשרה שנה ברחנו מן הרחוב הזה ועברנו לבני ברק. לכן לא זכרת אותי משם.״

הייתה זו הפתעה בשבילי. ר׳ מרדכי נראה כמו יהודי ׳שחור׳ למהדרין, זר ורחוק לגמרי מזרם החיים במדינה. אבל לגדול ברחוב בן יהודה פירושו לצמוח בתוך דופק החיים העירוני והארצי, במקום בו התנהלו כל האירועים הלאומיים והחברתיים הגדולים.

״אתה מסונוור ממה שקורה בארץ, נדמה לך שהעשייה הגדולה ברחוב היא מרכז החיים,״ אמר ר׳ מרדכי, ״אבל כל זה רק חול. לנו חשוב התוכן, הקדושה.״

ר׳ מרדכי צדק. אהבתי את המולת הרחוב ולא מצאתי סתירה בינה לבין התורה וההלכה. ״זה רחוב מאד חומרי,״ עניתי, ״אבל כמו שצריך להבדיל בין קודש לחול, כך גם אסור להפריד אותם לגמרי אחד מן השני. גם החול הוא של הקב״ה!״

הרחוב התחיל בכיכר ציון, בבית הקולנוע שנשא את השם הזה, והסתיים בכיכר מנורה, שנקראה על שם צריף מועדון הגדודים העבריים, שהשתתפו בכיבוש הארץ במלחמת העולם הראשונה, שעל גגו עמד סמל הגדודים, מנורה עשוית נחושת. בתווך שכנה הכנסת בבית פרומין ולידה בור שיבר הגדול, שנחפר כיסוד לבניין שלא קם, והפך במשך הזמן לגן בו הוצבה המנורה הגדולה שהוענקה לכנסת ועליה גולפו תולדות עם ישראל.

הבזקי מראות הרחוב והפעילות בו עברו בראשי.

התהלוכה הראשונה שזכרתי הייתה עצובה מאד. יכולתי לחוש גם עכשיו את חרדת הקודש בה לוו חללי מלחמת השחרור מגוש עציון שנתיים אחרי המלחמה, אחרי שהרב גורן עבר את הקווים בחסות האו״ם וליקט את עצמותיהם. היה זה תשלום חוב קדוש לנופלים באירועים הטרגיים, הקשים והכואבים ביותר של המלחמה. שני טורים של משאיות עמדו ברחוב המלך ג׳ורג׳, פרושים מבית הכנסת ישורון עד בית המעלות, ועליהם, בשורה ארוכה, הארונות כשהם מכוסים בדגלים. הציבור הצטופף על המדרכות, מלווה אותם בדרכם האחרונה אל הר הרצל. כדי להיטיב לראות טיפסתי על חומת הבטון שתחמה את הרחוב לאורך גן העיר, ונאחזתי בחרכי הירי הקרועים בה, חומה שהוקמה כדי להגן על מרכז העיר מפני כדורי הצלפים שבאו מחומת העיר העתיקה.

באותו מסלול עמדתי עם ילדי הגן מנפנף בדגלון, כאשר יצחק בן-צבי בא אל הכנסת אל טקס השבעתו כנשיא. החומה לאורך הגן כבר הופלה, הפמליה עברה ברוב הדר, מלווה בפרשים, דגלנים ואופנועים, והנשיא נכנס אל הבניין לקול תרועת השופרות.

בכיוון ההפוך באו ההפגנות אל הכנסת. הבולטות שבהן היו ההפגנות נגד הסכם השילומים עם גרמניה. כל מרכז ירושלים וביתנו בתוכו, הפך למעוז מבוצר, חסום בקונצרטינות, ואת דרכי לבית הספר עשיתי דרך משמרות חיילים, שבדקו את כל העוברים. אחר הצהריים, כאשר הוסר העוצר, זרמו אנשים רבים אל הרחוב והתחילו המהומות. המפגינים עקרו בלוקים ואבנים ממרפאת ׳מעוז׳ הגדולה שנבנתה אז במעלה הרחוב, והשליכו אותם בזעם נורא אל השוטרים, ואלה, עטויי קסדות ומגינים, עצרו אותם ברגע האחרון, ממש בפתח הכנסת. בן גוריון ביקש את הכסף כדי להוציא את המדינה מתקופת הצנע הקשה, בעיניו הייתה השבת הגזילה עדיפה מ״רצחת וגם ירשת״. אבל זמן כה קצר אחרי מלחמת העולם עדיין רתח הדם היהודי ובעבע וכל נגיעה בכסף הגרמני הטבול בו פגעה בעצבים חשופים. ניסיון הרוצחים לזכות בכפרה תמורת החזרת מקצת הרכוש השדוד, הביא באופן טבעי לפרץ האלימות הנורא.

שוב עמד המתח באוויר כאשר הוחלט על הנסיגה אחרי מבצע סיני. העיתונים ניבאו מהומות קשות והצבא חסם את הרחובות, נערך לכל אפשרות, אבל דבר לא התרחש. בסוף ההפגנה

הגדולה עמד בגין על הבמה שהוקמה בפתח חנות הלבנים "מעיין שטוב", וחזר שוב ושוב: "אני מבקש להתפזר ללא פרובוקציות", והציבור הגדול התפזר בשקט.

בל"ג בעומר, יום הסטודנט, רצו הסטודנטים במורד הרחוב כמו משוגעים, ובראשם חמור, בדרכם ממנזר 'טרה סנטה', שם שכנה האוניברסיטה שגלתה מהר הצופים, אל קולנוע ציון. מצעד האחד במאי יצא מבית ההסתדרות שבמעלה הרחוב. במרכז המצעד הוצבה האטרקציה הגדולה: על גוש סלע גדול הוסעו פועלי הקק"ל כשהם קודחים בו חורים ברעש מחריש אוזניים. בהלה גדולה עוררה צפירת האמבולנסים, שמיהרו אל הכנסת מכל עבר כדי להציל את בן גוריון, שפירא וגולדה, שנפצעו מרימון שנזרק מן היציע אל שולחן הממשלה. רצתי לראות מה קרה, והצטרפתי אל המון האנשים המודאגים שהתגודדו סביב הבניין. סיפורים ושמועות עברו בקהל מקצה אל קצה ושלהבו את הרוחות. איש בחוץ לא ידע מה באמת התרחש, מי נפגע ומי המתנקש. לידי עמד גברתן אחד מוקף אנשים וסיפר בהתלהבות, תוך שהוא ממחיש את דבריו בתנועות חיות, כיצד קפץ על המחבל הערבי החמוש ותפס אותו. התפעלתי מתושייתו ואומץ רוחו, אלא שלמחרת התברר שהמתנקש היה משה דוויק, יהודי מסכן, כתבן בקשות תמהוני, לא מחבל ולא ערבי.

כל עצרות העם ומערכות הבחירות התנהלו כאן. בן-גוריון נאם בכיכר ציון, בגין בכיכר מנורה, ותומכיהם עברו בקריאות תמיכה ברחוב, מעיפים באוויר צרורות של פתקי הצבעה, שנאספו על ידינו בשקידה, הודבקו בשוליהם והפכו לפנקסים שימושיים.

על קיר ביתנו הסריטה מפ"ם סרט תעמולה על מעלליה של ממשלת בן-גוריון. במרכזו של הסרט הוצג כפר חדש. המצלמה נכנסה לאחד הבתים וסקרה את המטבח, מתמקדת מעל הכיור גילתה על החרסינה את הכתובת המאשימה, פרי ה"שילומים", "תוצרת גרמניה", רחמנא ליצלן!

בבוקר, בשעה מוקדמת של זריחה, הלכתי לבית הכנסת. ברחוב שרר שקט, התנועה הייתה דלה, משאית האשפה עברה, ופועלי הניקיון רצו אחריה והציבו פחים בטריקה חדה. חנות המכולת נפתחה בספירת כיכרות הלחם והלחמניות הטריות שהונחו לפתחה בארגזים. נראו רק מחלקי החלב והעיתונים שטיפסו מתנשפים במדרגות. נחו מכבר את הכדים מהם יצקו את החלב לסירי הלקוחות, כשהם מודדים אותם על פי השנתות שרצעו את מכסה הכד אונקיות אונקיות, ועברו לבקבוקים. ברחוב עמדו ארגזי החלב זה על זה, ומחלקי החלב עלו במדרגות, נטלו מפתחי הדירות את הבקבוקים הריקים שהוצבו שם, ושמו במקומם בקבוקים מלאים.

צפיתי בעניין במחלקי העיתונים. הטירונים היו מטפסים מתנשפים במדרגות ומניחים את העיתון בפתחי הדירות. לעומתם הפכו המומחים את חלוקת העיתון לאמנות. הם ידעו לקפל את העיתון לעובי ולאורך הנכון בהתאם לגובה המרפסת, והצליחו לקלוע אותו, לפעמים בתוספת אבן קטנה, היישר אל המרפסת הנכונה, גם בקומה הרביעית.

כל זה השתנה כשחזרתי מבית הכנסת. הרחוב החל להתעורר לחיים והתנועה זרמה בעוז. לקראת הצהריים הגיעה הפעילות ברחוב לשיאה, וההמולה גברה כאילו אחזה בו תזזית. לפתע הייתה

מגיחה בחיפזון מונית מתל-אביב, ומטילה על המדרכה את חבילות עיתוני הערב. מיד התנפלו עליהם עדת הילדים מוכרי העיתונים. מישהו קרע במהירות מן החבילות נתחים נתחים, וכל ילד נטל את חלקו ויצא בריצה מטורפת, כשהוא מלווה אותה בזעקות רמות של הכותרת הראשית - "הרוגים ופצועים בנגב"!

ב.

"אתה צודק, גם החול הוא חלק מעולמו של הקב"ה," הודה ר' מרדכי במקצת, "אבל ברחוב בן יהודה החול חזק כל כך שלא נשאר שום מקום לקודש, וחוץ מזה," שינה את הטון ועבר לדבר בפסקנות נרגזת, "לא צריך להיתמם. הרחוב הזה לא רק שהוא חול שבחול, אלא שהוא טמא ממש! ברחנו ממנו בגלל שני דברים, חילול השבת והפריצות."

ר' מרדכי צדק, לא פשוט לחיות עם שני אלה, אבל למדתי שזה לא לגמרי בלתי אפשרי. כאשר יודעים ללכת בין הטיפות, אפשר להפריד בין החיים הפרטיים ובין חיי הרחוב, ואז כוחו נגוז והשפעתו מתגמדת. יחסית לאזור חילוני שוקק חיים כמרכז העיר, אפשר היה לומר שאפילו הורגשה בו אווירת השבת. החנויות והמסעדות היו סגורות, והתחבורה הייתה כה דלילה שאפשר היה ללכת בליל שבת באמצע הרחוב.

בבוקר יום השבת היה איש עטור בשטריימל וטלית עומד בקרן הרחוב, וקורא לעבר כל מכונית עוברת "שבת! שבעס!" קריאות כאלה היו מקובלות במאה שערים, שם הנסיעה הייתה התגרות שהפריעה לעוברים ושבים, כאן ברחוב בן-יהודה, בו נרמסה השבת מכל עבר, הייתה העזה במחאה הזאת. היא העבירה את המאבק על השבת אל המגרש החילוני.

כשעברנו על פני האיש ההוא בדרך לבית הכנסת, אמר לי אבא במרירות: "אנשי מאה-שערים לא מבינים כלום! הצעקות העקרות גורמות רק ריחוק ושנאה. אין מצוות תוכחה במקום שאינה יכולה להשפיע. אם במקום לצעוק יעמידו בפינת הרחוב מקהלה טובה, שתשיר נעימות יפות של שבת, תהיה זו תרומה הרבה יותר גדולה לשמירת השבת."

היו בשבת פעילויות שאפילו אנחנו הדתיים יכולנו להתחבר אליהן. הזמן שבין הקידוש לסעודת השבת הוקדש לביקורי ידידים או למשהו מחיי התרבות של העיר, שבשבת הכניסה אליהם הייתה חופשית. לעיתים מזומנות הלכנו לראות תערוכות חדשות במוזיאון בצלאל או בבית האמנים. במשך כמה חודשים הציגו בבצלאל, באולם הגדול בעל הקמרונות הגבוהים, כמה מתמונותיו של ואן-גוך, עמדתי שעה ארוכה מול הפרג בשדה הדגן, ולא יכולתי להתיק את עיניי ממעשה הכשפים. מריחות הצבע העבות והתקיפות שנראו מקרוב כמו תבליט כועס וחסר משמעות, הפכו כאשר פסעתי שני צעדים אחורנית, לתמונה עזת רושם. כתמי דם הפרג טפטפו על השדה השליו הנד ברוח, מגלים משהו מן הסתירות והעצבנות המטורפת שהביאו את הצייר אל אובדנו כמה חודשים אחר כך.

נהניתי גם מציורי ירושלים הרכים של ליאון בלום, שצייר באהבה, במיוחד את שעות הערב, כאשר השמש השוקעת עטתה את הכול בגוון לוהט, ואפילו האד הכחול של הרי מואב הרחוקים הלך והאדים. אולם לא הבנתי בכלל מה אומר תומרקין, כשהוא תולה מכנסים על הבד ומורח עליהם כמה כתמי צבע. עמדנו בפתח הגינה ליד ההעתק הקטן של פסל דוד, ואני התעקשתי לשאול: "מה רוצה הציור המודרני?" הסבירו לי שזה ציור של מחאה, אבל בעיניי כילד, נראה העולם יפה מאד, ולא הבנתי מדוע רואה הצייר רק תוהו ובוהו, כאב ורוע.

לפעמים הלכנו, מבוגרים וילדים, לשמוע הרצאה מעניינת בבית העם שברחוב יפו. פעם דיבר שם לייבוביץ' על יחסי דת ומדינה, וטען באופן חותך ופסקני כדרכו, שהצירוף של דת ומדינה הוא טמא ובלתי אפשרי. "המפלגות הדתיות," סיכם לייבוביץ' בקול צווחני, "עובדות את עצמן," מדגיש את "עצמן" בצעקה, ולאחר ששהה קצת סיים בשקט ובדרמטיות, "ולא את הקדוש ברוך הוא!"

פעם אחרת לימד שם שייב, ד"ר אלדד, פרק בתנ"ך. דבריו נפלו כאשד שוטף וקוצף, בלהט רב ובאמונה מוחלטת. הוא ניתח את מסרי הכתוב וצבע אותם בצבעים עזים וחדים, מוצא בהם את התשובה לפרשיות הסוערות העומדות על הפרק. הדברים הלוהטים היו מושכים ומעניינים, אבל לא יכולתי להסיר את עיני מברק השמש המתנוצץ בשלל צבעים בתוך קיר לבני הזכוכית שניצב לאורך כל האולם.

"ההבדל בינינו לביניכם," אמר לי ר' מרדכי, מסיט את כיפת הקטיפה הגדולה שלו לאחורי ראשו ומגלה את מצחו הגבוה, "שאתם פוסחים על שתי הסעיפים ואנחנו לא. גם כשגרנו ברחוב בן יהודה, מעולם לא היינו בו ממש. הייתי לבוש אחרת, עם פאות מגודלות, ילד חריג ברחוב, לפעמים גם סבלתי עלבונות. רק בתלמוד-תורה, בישיבת 'חיי עולם' שבגאולה, מצאתי חברים. גם כאשר היו ברחוב הפגנות ומצעדים, אנחנו לא היינו שם." והוסיף: "פעם עבר מצעד יום העצמאות ברחוב בן יהודה, תחת החלון שלנו. המונים הצטופפו על המרפסות והגגות מסביב, ואנחנו אפילו לא ניגשנו אל החלון להציץ על מה שקורה למטה."

"עד כדי כך?!" שאלתי, "הירושלמים דווקא אוהבים מצעדים, אפילו החרדים. מה יותר סמלי ומשמח מאשר לראות את הצבא שלנו צועד במרכז הרחוב שלנו, במקום בו פוצצו הבריטים משאיות של חומר נפץ והעיפו את הבתים לשמים? עשרות נהרגו בפיצוץ ההוא, הדלת עפה על המיטה שלי ומחצה אותה, ואני ניצלתי בנס. אז מדוע לפרוש מן הכלל בשעת שמחתו?!"

"כן," ענה ר' מרדכי, "הרמב"ם קורא לזה כפירה כשפורשים מציבור כשר, אבל כאשר הציבור חוטא, חובה לפרוש ממנו."

"מה לא כשר במצעד?" לא הבנתי את דבריו, "הרי ר' צבי יהודה ירד לכיכר ציון לראות את המצעד, עמד ומחא כפיים, נרגש מסימני הממלכתיות ואמר שמצווה לראות את המצעד, שלב ראשון בהכנות לקראת בואו של המלך המשיח."

"ממר-כז אתה מביא ראיה?" ענה ר' מרדכי, "ר' צבי יהודה אומר שמדי צה"ל קדושים כמו בגדי כהונה! וחייל שעושה את תפקידו משרת לפני הבורא! מעניין מה אמר על החיילות, גם הם קדושות ומבשרות את הגאולה?"

"כשעברו הבנות הוא הפסיק למחוא כפיים ונאנח אנחה גדולה" אמרתי.

"נו, אתה רואה, אפילו ר' צבי יהודה מבין שיש בעיה עם הצבא והמדינה," ענה ר' מרדכי. "החילוניים עושים מן הצבא תחליף לקב"ה, ואומרים: 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה!' ראיתי במסלול של המצעד כרזות שעליהן כתבו 'ישראל בטח בצה"ל'. תגיד לי, מי הציל את ירושלים, צה"ל או ריבונו של עולם? אם המדינה באה במקום הקב"ה, אז היא לא התגשמות חזון הנביאים אלא מעשה שטן!"

תיאורו של ר' מרדכי כאילו משפחתו הייתה המשפחה החרדית היחידה ברחוב קומם אותי. ספרתי את בתי הכנסת שהקיפו את הרחוב מכל עבר. שני בתי כנסת ברחוב הרב קוק וגם ישיבת מרכז הרב, ארבעה בתי כנסת בנחלת שבעה, בית הכנסת האיטלקי, בית הכנסת מוסאיוף של הבוכרים בסימטת יעב"ץ, בית הכנסת 'סמינר המזרחי' של היקים, אפילו קופת החיסכון של "הרב האדום", בחצר מאחורי חנות האופנה "ויגו" שבמעלה הרחוב, הפכה בשבת לבית תפילה לכל דבר. וכמובן השכונות החסידיות, בתי ראנד ושכונת כנסת, ובית הכנסת 'ישורון' של הפרופסורים מרחביה, שהיו מרוחקים מעט יותר. בתי הכנסת האלה היו מלאי מתפללים והתקיימו בהם גם שיעורי תורה קבועים. רוב תושבי הרחוב היו חילוניים ולא דקדקו במצוות, אבל רובם אכלו אוכל כשר, ומקצתם בא בשבתות להתפלל, ובימים הנוראים הוצפו בתי הכנסת במתפללים והיה צריך להוסיף למענם חדרים ולאלתר מקומות ישיבה רבים.

"שכחת הרבה אנשים טובים שגרים ברחוב," אמרתי לר' מרדכי, "מה עם בורשטין?" לבורשטין הייתה חנות מכולת, בה הסתובב מבוקר ועד ערב עטוף בחלוק אפור, אץ רץ, חסר סבלנות, מחשב חשבונות, מסכם מספרים בעיפרון עבה תוך שהוא ממלמל ביידיש: אחציק, דרייסיק, פיפציק. משקפיו העבים ירדו על חוטמו, והוא שקע בענייניו עד שלא ראה דרכם אנשים, אלא חפצים. את הילדים מלמטה לא ראה כלל, לכן העדפנו ללכת הלאה לקנות במכולת של גלקסברג. אבל לפני שבת פשט אדון בורשטין את החלוק האפור, התרחץ, לבש את חליפתו היפה, ואז נולד אדם אחר. בבוקר נאה וצח של שבת, כשהרחוב מסביב שקט ורוגע, השכים אדון בורשטין, ישב במרפסת שטופת השמש מול הרחוב הדומם, ולמד את פרשת השבוע. נעלמו כל החשבונות, ובמקומם התגלה הלמדן הסקרן, מאיר הפנים והמקשיב, שהתענג על לימוד תורה.

"אז מצאת משפחה אחת," ענה לי ר' מרדכי, "היוצא מן הכלל רק מעיד על הכלל כולו."

"רגע, רגע," עניתי, "ישנו אליהו זבדי, המסגר, שגר בתפר שבין שני בתי הקולנוע הצמודים, אוריון ואורנע. ספרדי שמדבר יידיש, אותה למד בבית היתומים דיסקין. הוא מתפלל בקביעות עם היקים, ומגדל, ממש במרכז הגירויים הירושלמי, משפחה חרדית למהדרין."

"נו," אמר ר' מרדכי, "אז מה אתה משיג בזה, מצאת עוד משפחה אחת!"

"ויש את קופלוביץ, ואת אבוגוב ושטיגליץ, שגרים ברחוב בן הלל. הנה משפחה לדוגמה עם ארבעה בנים שכולם לומדים בישיבות ופעילים בבני עקיבא. מה עם משפחה חרדית כמו קאליש, הוא והיא עומדים כל היום בחנות החשמל ומשרתים בשקט, בחריצות ובנאמנות את הלקוחות. או אברבנאל, אנגלהרד, ומילגרום, החסיד ההונגרי, שיש לו חנות תכשיטים וחפצי יודאיקה, והוא מטפס מדי פעם אלינו הביתה לקחת את חפצי הכסף והזהב שעטף בעיתונים והחביא בארונות הבגדים אצלנו, מפחד הגנבים."

"עזוב את מילגרום," ענה ר' מרדכי, "רק החנות שלו שם, הוא עצמו גר ברחוב מאה שערים. הנה כבר גמרת למנות את המשפחות האלה, ואי אפשר לטהר בגללן את כל הרחוב."

"כן, אבל השכנים הדתיים הללו ברחוב מתאספים כבר עשרים שנה בכל ליל שבת ללמוד פרשת שבוע, בכל שנה מפרש אחר. עיניהם נעצמות מעייפות, והם מתאמצים בכל כוחם לא להירדם, אוכלים מעט קוגל ושרים מנגינות חסידיות עד שעה מאוחרת."

"מה זה אומר?" שאל ר' מרדכי.

"זה אומר, שגם ברחוב שנראה חילוני גמור, יכולים להתקיים חיים דתיים יפים."

הלכתי צעד אחד נוסף והפתעתי את ר' מרדכי: "חוץ מזה, הרב כנראה לא הכיר אותנו ממש, הוא יודע שאבא שלי חסיד?" אמרתי.

"אבא שלך חסיד?" נדהם ר' מרדכי והזדקף.

"כן," אמרתי, "לא רואים את זה בלבוש שלו או בבית המלאכה שלו, אבל זה רק מי שמסתכל על החיצוניות. בפנים אבא הוא חסיד אמיתי."

ר' מרדכי לא נטה לקבל את הדברים כפשוטם. "במה החסידות באה לידי ביטוי אצלו?" תמה.

"יש לאבא אמונה וביטחון חסידיים," אמרתי, "הוא קשור ומחובר לצדיקים אמיתיים, עוזר למסכנים, שמח, ואוהב לשיר ניגונים עתיקים."

"ומה עם קשר ממשי לאדמו"רים ולחסידים?" שאל ר' מרדכי, כשמניתי רק מאפיינים של רוח החסידות.

"גם זה קיים," הרגעתי אותו.

מדי כמה שבתות היינו הולכים להתפלל ב'שטיבל' החסידי הגדול, שם היה ספסל קבוע, שבין יושביו הצטופפנו ונבלענו. התפילה החמה מצאה חן בעיניי, גם החברות והצניעות שמצאתי שם. הייתי חריג בין הילדים, שונה בלבוש, בצורת התספורת, בשפה, אבל כל זה לא הפריע לי לשחק איתם על המדרגות בחוץ.

השולחן שלידו ישבנו היה בצדו האחורי של בית הכנסת, סביבו ישבו יחד רבנים וראשי ישיבות עם חנוונים וקשי יום. לידם התפלל בדבקות, על סטנדר משלו, ר' אהרן מרדכי, זקן נשוא פנים,

בן קדושים, שפניו ההדורות והנהגותיו היפות הרשימו אותי תמיד. לפי ייחוסו יכול היה ר׳ אהרן להיות אדמו״ר לחסידים, אבל הוא ישב מאחור כאחד העם.

הביאו לר׳ אהרון לכיכר ציון כסא ושולחן, והוא ישב ואסף כסף לנזקקים. ישיבתו של איש ההדר הזה בכיכר עשתה רושם, ורבים תרמו לו סכומים נכבדים. משום מה עורר הדבר את חמתו של אחד מפקחי העירייה, שסילק את שולחנו משם. אבל ר׳ אהרון לא ויתר על המצווה. הוא הופיע בעירייה ודפק במטה הכסף היפה שלו על שולחן ראש העיר, ומיד מיהרו לבקש את סליחתו והחזירו אותו למקומו בכבוד.

ר׳ משה מעד, איש פשוט וחם מיושבי השולחן, מצא את המצווה שלו. הוא אסף את ילדי בית הכנסת והושיבם סביב שולחן מיוחד. הביא להם סיר קוגל מיוחד, ועשה אותם ליחידה מגובשת וחשובה בבית הכנסת. מאז לא עסקו הילדים במשחקי הבל אלא התפללו יחד, והתחרו ביניהם מי יצעק את ה׳אמן׳ יותר חזק.

אחרי התפילה נערך בכל שבת קידוש צנוע. חלוקת הקוגל והיי״ש הייתה מבצע להטוטים. הקוגל נחתך באמנות לקוביות קטנטנות וחולק ישירות לחופני המתפללים. סיר אחד הספיק למאות האנשים, כל אחד קיבל משהו. במקביל עבר הרב שרייבר מאחד לשני, ומזג מבקבוק קטן לכל אחד כמה טיפות יי״ש על קרקעית כוסית קטנה, די כדי לאחל ״לחיים״ ! ׳גדולה לגימה שמקרבת את הלבבות׳ ומחזקת את האחווה ודיבוק החברים.

כמה פעמים ביקר הרבי בארץ, ואז שינה בית הכנסת את פניו. השולחן שלנו הפך לפתע לשולחן המרכזי, כי הגומחה בקיר שלידו, בה עמד בדרך כלל ארון ספרים, הפכה לדלת-מעבר אל החדר הקטן, בו התפלל הרבי, נעלם למחצה מעיני הציבור. כאשר ביקש הרבי להיטיב ולשמוע, פתח את הדלת, ואנו הילדים שמנו לב לכל תנודה של הדלת ושל היד המחזיקה בה.

פני הרבי היו נאות ומבהיקות, עטורות בזקן לבן ארוך, מתוכו הציצו עיניים יפות. לבוש היה הדר, ולראשו שטריימל עבה שכיפת קטיפה גבוהה מתרוממת מתוכו. אחרי תפילת ערבית, בטרם התפזר הציבור איש איש לביתו, פתח הרבי בקול צלול ומתוק בקידוש, כשסביב השולחן הגדול שהוצב במרכז בית הכנסת הצטופפו כל החסידים קשובים. ״תביט,״ דחק בי אבא כשנדחקנו בין החסידים המתאמצים לראות, ״הרבי מחזיק את הכוס המלאה בידו, הוא מתנדנד, אבל תראה, אף טיפה לא מטפטפת מן הכוס.״

וכאשר ישב הרבי ושתה מן הכוס, הוסיף: ״תראה איך הוא שותה, זקוף! מספרים על הרבי ר׳ ישראל מרוז׳ין, שנהג גינוני מלכות וכל תנועותיו היו בנקיות ואצילות, שמעולם לא התכופף אל הכף בשעה שאכל, אלא נשאר זקוף והביא את האוכל אל פיו. תנסה בעצמך פעם אם אתה יכול לאכול כך״.

״כל מה שסיפרת רק מחזק את השאלה,״ שאל ר׳ מרדכי מהורהר, ״מדוע אתה מתנגד כל כך לנו?״

"תמיד הדהים אותי המעבר ממרכז העיר אל השכונות החרדיות. מספיק ללכת שני רחובות עד בית שטראוס בצפון או עד בתי ראנד במערב, ופתאום אתה מרגיש את זרם החיים נעצר. הבתים נמוכים, הרחובות צרים, פחות מכוניות ורעש, הכול חיוור, לאט, עני ועצוב. כולם חנוונים המתפרנסים זה מזה, ראית מישהו שלוקח פטיש ליד, או מייצר משהו ממשי ועוסק ביישובו של עולם, נושא בעול בעיות הדור?"

"טוב, זו החיצוניות."

"זו חיצוניות? תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עוון, סופו ללסטם את הבריות."

"אבל כך אנחנו שומרים על הגחלת הרוחנית."

"זהו העניין, שזו לא רק הגשמיות שמצומצמת, אלא גם הרוחניות כזו. זה כמו שלולית שעומדת ליד נהר גדול, תורה תלושה מן החיים וצרת אופק. תמיד אומרים שהכול גנוז בתורה, שבה יבוא תיקון עולם במלכות שדי, שהיא הפתרון לכל מצוקות ההוויה והאנושות. אבל כשמגיעים אל התוכן, אני לא שומע כלום. יש פלפולים, וורטים ודקדוקי עניות. דואגים לאונזרר מענטשין, רק ל'אנשים שלנו'. נו, הגיע הזמן שנשמע סוף סוף את הדבר בעצמו!! משהו עמוק על החיים, איזו בשורה או רגישות מוסרית אמיתית, אמירה של ממש לעם, לעולם."

"יש משהו בביקורת שלך עלינו," אמר ר' מרדכי, "אבל אתה מתעלם מן הסכנות הרבות שיש ברחוב. בניגוד לכם אנחנו לא מוכנים לקחת סיכונים. נעשה הכול, ממש הכול, כדי שבנינו יהיו כמותנו. אנחנו למדנו בדרך הקשה שמי שלא דבק בישן, אפילו בחלקים התפלים שלו, לא יהיה לו כלום גם מן החדש."

"אבל מה יוצא בסוף? נשארת רק הקליפה," עניתי, "נוצרת כת משונה, משהו כמו האיימיש באמריקה. התורה מביאה בשורת תיקון לעולם, אבל אתם מחבקים אותה כל כך חזק עד שהיא נחנקת ומתגמדת, זה מסוכן בשבילה לא פחות מן החילוניות!"

ג.

האוטובוס התחיל לזוז, עין הבשור הלכה והתרחקה, הגלגלים הסובבים קרעו אותי מן הישיבה, מן העולם שאהבתי. הנסיעה הארוכה התמשכה, עצמתי את עיניי, ממשש את השינוי. מעט מעט התחילו שכבות מעיקות נושרות מעליי. העימות הקשה בישיבה נשאר מאחור. אין ר' שולם, אני לא מחויב לו. המתח חדל, ותחושה של שקט ושלווה אפפו אותי. כשהגענו לירושלים הרגשתי כמעט כמו אסטרונאוט שחזר מן החלל אל כדור הארץ. עדיין לא ידענו לאן נלך ולכמה זמן, אבל סוף סוף הרגשתי חופשי ומשוחרר. עכשיו אוכל ללמוד בשקט, ליהנות משיעורים ומשיחות לשמם, לעשות כל מה שאני רוצה מבלי לחשוב על מה שזה יגרום לישיבה.

עשינו את צעדינו אל בניין הישיבה החדש של "מרכז הרב". הבניין הגדול עמד לו לבדו בראש הגבעה הטרשית מעל 'בית חינוך עיוורים', וצריך היה לטפס אליו בשביל צר בין הסלעים, שאחרוני פרחי החורף עוד שרדו ביניהם.

מסביב שרר שקט, ובתיה הנמוכים והיפים של קריית-משה ניבטו ממול, טובלים בעצי אורן גדולים, שברושים כהים ומחודדים מיתמרים ביניהם. למטה מהם עמדו במורד בשורות צפופות, מסודרים כחיילים, בתי "המקשר" האפורים והמרובעים, השיכון שהוקם לנהגי חברת התחבורה הירושלמית הישנה.

בישיבה מצאנו את אורי, שקיבל אותנו בשמחה. השמועה על מה שקרה בעין הבשור הקדימה אותנו והגיעה לפנינו, והוא ראה את בואנו כדבר טבעי ומובן מאליו. "ברוכים הבאים!" אמר, הביאנו אל חדרו, דאג שנטעם משהו, ורץ למצוא לנו מקום לישון באחד החדרים. על כוס קפה מהביל וביסקוויטים ישב אחר כך והסביר לנו בהתלהבות, כחסיד אמיתי, את שבחה של הישיבה וייחודה, ומדוע טוב עשינו שבאנו אליה.

בבוקר דפקנו על דלתו של ר' צבי יהודה. ביקשנו להתייעץ עמו על דרכנו, אך הדלת הייתה נעולה. לא רצינו להיות חצופים ולהפריע, אבל חשבנו שלא שמע את הדפיקות בגלל שישב בחדר הפנימי, או בגלל שכבדו אוזניו משמוע. המשכנו לדפוק עוד ועוד, אבל ללא הועיל, הדלת נשארה סגורה.

כשעמדנו והמתנו ליד הדלת, שאל אותי יצחק: "אתה מתכוון לקיים?"

"לקיים מה?"

"את מה שר' צבי יהודה יגיד."

"אני בא להתייעץ, לא!?" נעלבתי.

"אבל את ר' שולם אתה לא רוצה לשמוע!"

"ר' שולם איננו מופת של תורה, אז זה פוטר אותי מלעשות לי רב? אני לא צריך מישהו שיוכל להדריך ולבקר אותי? אבל גם אחרי זה האחריות תישאר שלי."

דפקנו עוד בדלת, אבל שוב לא הייתה תשובה. חזרנו מאוכזבים, וסיפרנו לאורי את שקרה. הוא צחק ואמר שפשוט טעינו, שעות הבוקר של ר' צבי יהודה הן קודש ללימוד תורה ולעריכת כתבי אביו, ולכן אינו מקבל אנשים. עברו כבר שלושים שנה מאז פטירת הרב קוק, אבל ר' צבי יהודה לא מיהר להוציא את כתביו, אלא עמל להכינם כראוי לדפוס, ישב על בדיקת עלי ההגהה 'שבעה נקיים' ותיקן כל אות שגויה, שלא יצא חלילה מתחת ידיו דבר שאינו מתוקן. רק במקרים נדירים, כאשר הדבר נגע לתקנת הרבים ולא סבל כל דיחוי, נפתחה הדלת, ור' צבי יהודה נזקק לפונה גם בשעות הבוקר.

חזרנו אפוא אחר הצהרים. הקדמנו לבוא, חשבנו שנהיה ראשונים, אבל לא הצלחנו. מישהו כבר ישב בפנים, נאלצנו לחכות בחדר החיצון, כמו בתור לרופא. לאחר שעה ארוכה נפתחה הדלת, ומן החדר הפנימי יצאה קבוצת אנשים גלויי ראש, אותה ליווה ר' צבי יהודה. אישה אחת נפרדה ממנו ואמרה: "אתך, צבי, אני מרגישה שאפשר לדבר, שלום!"

ר׳ צבי יהודה זיהה אותי, ליטף את ידי לשלום, ומיד אחז גם בידו של יצחק, שאל אותו מיהו ומהיכן בא, והזמין אותנו בתנועת יד רחבה להיכנס פנימה. למראה פליאתנו על הקבוצה שיצאה וסגנון דיבורה, הוסיף כמה מילים: ״זו עורכת דין צעירה, שמתבלטת בשורות מפא״י בדעותיה העצמאיות. רוב אנשי הקבוצה הזאת קרובים לליגה נגד כפיה דתית, והם באו לשכנע אותי להצטרף אליהם. אמרתי להם שאנחנו מקווים ליום שכולם ירצו לדעת את ה׳, מקטנם ועד גדולם, מרצון ולא בכפיה. אלא ששאלתי אותם שאלה אחת: אם הם רק נגד כפיה דתית או שהם גם נגד כפיה אנטי דתית, והם שתקו. לכן סירבתי להתחבר אליהם.״

ר׳ צבי יהודה התיישב בראש השולחן, הושיב אותנו לידו, ושאל מה רצוננו. סיפרנו לו בקצרה את שהתרחש בעין הבשור ביום העצמאות, את המבוי הסתום אליו נקלענו ואת לבטינו.

הבית היה אפלולי. התריסים היו כמעט סגורים, קווי שמש אחר הצהרים חדרו בעד שלביהם וסימנו רצועות אור על השולחן. גרגרי האבק נצצו בהם כשהם יורדים מטה אט אט. הורגש שאין בבית יד מטפלת, שנים שלא סויד ולא אובק כהלכה. אל החדר הפנימי, חדר המגורים, הובילו שתי דלתות משובצות בזכוכית שהייתה רצועה שתי וערב בנייר דבק ישן, כמו לפני מלחמה. הזכוכית הודבקה בהתאם להוראות הג״א במלחמת השחרור או בזמן מבצע סיני, ונשארה כך מאז. אמרו בלצון, שזו עדות לדבקותו של ר׳ צבי יהודה בחוק ובהוראותיו, במיוחד במה שנוגע לפיקוח נפש. ניתנה הוראה מפורשת להדביק את הנייר, אבל לא באה אחרי המלחמה הודעה מוסמכת להסירו...

הצצתי אל החדר הפנימי, שם, על הקיר, הייתה תלויה בתוך מסגרת אובלית תמונת אישה, כנראה אשתו שנפטרה בגיל צעיר. בישיבה התלחשו על ערירותם ועל נאמנותו לזכרה שנים כה רבות. לא חשתי בבית זקנה, עצבות וייאוש, אלא להפך, רוח של עקשנות והתמדה. תלמידי הישיבה היו בניו, והיותו מוקף כל הזמן בתלמידים צעירים, מלאי חיים, התאימה לאופיו העירני והנמרץ. על השולחן הייתה פרושה שעוונית משובצת, קנקן פלסטיק מלא במים ניצב במרכז השולחן. מסביב לשולחן עמדו ספסלים גסים, וסביב הקירות היו ארונות ספרים. הרהיטים היו פשוטים ומשופשפים מרוב שימוש. בפינה עמדה ספה ישנה נושנה, שאלפי תלמידים ישבו עליה, עד שאיבדה את צורתה, צבעה ורכותה. על הכוננית הייתה מונחת ערימה גדולה של מעטפות חומות גדולות, שנראו מלאות כתבים ומכתבים שונים. כמעט שלא היו בחדר קישוטים או עיטורים, רק תמונה של הרצל הייתה תלויה על הקיר.

ר׳ צבי יהודה החזיק את ידינו, ליטף אותן ואמר: ״מעשיכם בעין הבשור מופלאים, אל תצטערו על המאמץ הגדול שהקדשתם לישיבה, גם אם הדברים לא התפתחו כמו שרציתם, תרמתם תרומה גדולה לחיזוק התורה בעיירה.״

״מה אנחנו צריכים לעשות?״ שאל יצחק.

ר׳ צבי יהודה לא ענה.

יצחק שאל שוב, אם אחרי מה שקרה אנחנו יכולים להישאר בישיבה.

ר׳ צבי יהודה רק המהם: ״נו, נו!״ מאשר שמדובר בשאלה גדולה.

״ר׳ שולם צודק בגישתו למדינה?״ תמה יצחק.

״לא ולא,״ ענה לו ר׳ צבי יהודה בסבלנות, ״היחס הזה ליום העצמאות דוקר כל לב מרגיש. איך אפשר לעמוד מול הניסים שקרו לנו ולא לומר הלל? דורנו סבל יותר מכל הדורות, אבל מתוך כך זכה לראות גם השגחה גלויה. אז איך אפשר לא להודות לקב״ה על מה שנתן לנו? גם יצאנו ממוות לחיים, גם משעבוד לגאולה. מכאיב ומפליא שכפירה כזו באה מצד בני ישיבה. אבל כבר אמרו חז״ל שיש תופעה משונה כזו, יש ׳צדיקים שאינם מאמינים׳, אנשים שמדקדקים במצוות, אבל אמונתם פגומה וחלשה. הם רוצים שמן השמים יעשו את הדברים דווקא בדרך שהם חושבים, אך בשמים בחרו לעשות זאת אחרת, קמעא קמעא. השיבו את ריבונתנו על הארץ וקוממו את ממלכתיותנו בידי הציונות, למרות כל פגמיה. עליהם אמרו חכמים, ׳מי גרם לצדיקים שיתבזבז שולחנן לעתיד לבא? קטנות שהיה בהן, שלא האמינו בהקב״ה׳.״

״אם זה חיסרון כל כך גדול אז איך אפשר להיות בישיבה כזו?״ שאלתי.

ר׳ צבי יהודה בחן את פניי ושאל: ״האם לא רצית ללכת להתיישבות בגלבוע?״

עניתי שבינתיים אני לומד בישיבה ושומר על קשר עם חבריי שיצאו לצבא, ייתכן, הוספתי, שאצטרף אליהם כאשר יעלו להתיישבות.

״אפשר להיות בישיבה ולהישאר מחובר אל הגרעין, ואי-אפשר להישאר בישיבה ויחד עם זה להיות מחוברים בכל הלב למדינה?״ שאל ר׳ צבי יהודה.

לא הבנתי איך אפשר לחבר את הכול. ״אבל החרדים מתנגדים לחילונים, שמוסרים את נפשם למען המדינה?״

ר׳ צבי יהודה נענע בראשו. ״יש בעולם סיבוכים, יש רחוקים שנפשם קשורה בכלל-ישראל, ולעומתם יש צדיקים שרואים את הכול רק בעיניים של יחידים. אבל כשמתבוננים במעשה ה׳ בכל כללותו מבינים שקידוש השם יבוא גם מאלה וגם מאלה וצריך לחבר אותם.״

לא הבנתי: ״הרב מאמין שהציבור החרדי יתקרב למדינה,״ שאלתי, ״אבל בינתיים אנחנו רואים שהם נעשים יותר קיצוניים. משמיטה לשמיטה מתרבים החזון-אישניקים, שלא סומכים על היתר המכירה של הרב קוק.״

הדברים זעזעו את ר׳ צבי יהודה. הוא שתק לרגע, ואחר כך אמר: ״כן, יש הרבה סיבוכים. הנה, מצוות השמיטה שאמרתם נוהגת בזמן הזה רק מדרבנן, ורבים מן הפוסקים מצאו לה היתר על ידי מכירה לגוי ואפילו בלעדיה. ר׳ יצחק אלחנן מקובנה, שהיה זקן הפוסקים בדורו, ר׳ מרדכי אליישברג, שהיה צדיק ומקובל, הגאון ר׳ יוסף אנגל בעל ׳אתוון דאורייתא׳, כולם הסכימו להיתר, למען יישוב ארץ ישראל. גם היום עוד לא התבססה ממלכתיותנו, צריך עוד שנים רבות לחזק אותה מבית ומחוץ, וכלכלתנו תלויה באחרים. אין זו דרכה של תורה להחמיר בשמיטה במקום לתקן את שבאמת צריך תיקון.״

הוא חשב עוד רגע, ופתאום נאנח ופרץ בבכי מר: "אפילו בקיבוצים הדתיים שלנו לא הכול בסדר. עוד קיימות בריכות מעורבות לגברים ונשים, אז מה טעם לדרוש מהם להחמיר דווקא בשמיטה?"

השתררה דממה. שתקנו מזועזעים, הרב נרגע מעט, ויצחק התעקש ושאל: "אבל אומרים שהחזון-איש הוא גדול הדור!"

"החזון-איש לא היה גדול הדור!" דפק ר' צבי יהודה על השולחן בנחרצות. "הוא היה גאון גדול, אבל היו בווילנה עוד בעלי בתים גאונים בתורה. היה ר' ירוחם פישל פערלא שכתב חיבור עצום על ספר המצוות של רבנו סעדיה גאון, ועוד אחרים. מי שלא קיבל אחריות על הציבור יכול להחמיר בלי גבול, רק רב שנושא בעול שוקל את ההלכה והמציאות במשקל האמת."

ר' צבי יהודה ראה את מבטינו הספקניים והמשתוממים והוסיף, "אתם יודעים שיש שני מינים של ספרי שאלות ותשובות, יש תשובות שהמחבר ענה לשואלים ממשיים, שפנו אליו עם שאלות מן החיים, ויש שו"תים שהשאלות שבהם לא היו במציאות, אלא הן יתד שהמציא המחבר לתלות עליה את דבריו. כל מי שבקי בהלכה יודע שרק לתשובות מן הסוג הראשון יש ערך גדול. כל אדם יכול לטעות, אבל מי שאחראי לפסוק לציבור הלכה למעשה זוכה לסייעתא דשמיא גדולה ומכוון לאמיתה של תורה."

"אבל כשהחזון-איש בא לארץ הוא התחיל להתערב בענייני ציבור!" המשיך יצחק.

"כן, כאשר נעשה פטרון לקיבוץ הנוער האגודתי שהתארגן בכפר סבא, וראה כמה קשה להם להתקיים, מצא דרכים להקל בפרטי הלכות שביעית, אבל זו אחריות על קבוצה של בחורים צדיקים, לא על כלל ישראל."

נפרדנו ממנו ויצאנו. "שמעת מה הוא אמר?" מלמל יצחק, "החזון-איש היה בעל בית! אני לא מאמין! החזון-איש היה בעל בית!!"

לפתע פגע בי ברק. התעוררתי. בידי נמצא פתרון תעלומת החרמת ירושלים! ר' צבי יהודה צדק. החזון-איש בחר להיות בעל בית, אדם פרטי ולא רב, ולא רק בגלל ענוותנותו, אלא כבחירה עקרונית. זו המהות והשיטה. לרב יש אחריות ציבורית, הוא אינו בוחר לו את בני הקהילה, אלא נבחר לשרת אותה. הרבנות חייבת להתחשב בקשיי המציאות ולמצוא להם פתרונות. החזון-איש לא רצה בכך, הוא לא ברח מווילנה כדי לקבל עליו את עולו של ממסד אחר. כאדם פרטי היה חופשי להתקשר אל מי שהוא רוצה, לשמור בקנאות על עצמאותו, לחפש את האמת, את כל האמת, ללא שום ויתור וסטייה.

כגאון ליטאי הלכתי אמיתי לא חסרה לו רוחניותה של ירושלים וקדושתה. לאלה אין משמעות הלכתית מעשית היום. הוא לא ביקר בירושלים כי לא רצה להתחייב לרבניה, פסקיה ולמנהגיה, להיסטוריה שלה, הוא לא רצה חלק במריבות של ירושלים וגם לא בפשרות שלה. הוא העדיף קרקע בתולה. דווקא בבני ברק הרחוקה, הארצית והגשמית, ראה מקום שאפשר ליצור בו עולם אוטופי של תורה, עולם חדש של הלכה, שלא יהיה חייב כלום למציאות שבחוץ ולרשעים שם.

אלא שקשה להישאר מנותק בתוך שטף המציאות. "במקום שאין אנשים," אמרו חכמים "השתדל להיות איש!" החזון-איש, שבחוץ לארץ שמר בקנאות על אנונימיות, הבין שכאן הוא האיש, ובהדרגה הפך פטרון לבחורי קיבוץ הנוער האגודתי, לישיבות, לבני ברק ולכל המשכימים לפתחו. מי שלא רצה שותפות ציבורית עם החילוניים, נפגש עם בן-גוריון. מי שביקש שלמות, מסר את עצמו לעזור לחולים ולמדוכאים.

הטרגדיה היא שתלמידיו אימצו לא את חדשנותו ההלכתית אלא את הסתגרותו השמרנית, כך נוצרה שיטה כיתתית תלושה, חסרת מחויבות ציבורית ולאומית, המכרסמת כמו גידול סרטני, תחת יסודות התורה.

ד.

ניצלנו את השבוע לשמוע משהו ממגוון השיעורים הרחב שהציעה ירושלים. אורי הציע לנו ללכת לשיעור ב'אורות הקודש' שיתקיים בערב בביתו של הנזיר. "אני לא יכול ללכת כי אני צריך לתת פה שיעור לחברה הצעירים, אבל תלכו אתם ותראו אדם קדוש." יצחק, שהסיפורים על צדקותו של הנזיר עשו עליו רושם רב, התלהב. אני מעט פחות, נזירותו של האיש נראתה לי שיא של הסתגרות וצמצום.

בדרך החוצה עברנו ליד חדר השיעורים ושמענו את אורי מתחיל את השיחה שלו עם החבר'ה הצעירים. היה שם משהו מוזר שגרם לי לעצור רגע ולשמוע, לא האמנתי למשמע אוזניי, הוא חיקה את ר' צבי יהודה ודיבר כמוהו ממש. חשבתי בהתחלה שזו בדיחה, אבל הוא אימץ את הסגנון הזה בשלמות, ובמקום לדבר בשפת בני אדם הוא דיבר ר' צבי-יהודית. לא הבנתי את זה, חלומו של הרב קוק היה לגדל תלמידי חכמים שמדברים וכותבים בלשון ספרותית עכשווית. זכרתי שבמסיבת יום העצמאות הכריח ר' צבי יהודה את הבחורים לדבר לפני כל חשובי ירושלים, כדי שיתרגלו לדבר יפה אל הציבור, והנה כאן טיפחו התלמידים שפה פנימית בלתי מובנת בעליל.

הדרך מקריית משה לגאולה לא הייתה קצרה. יצחק הלך שותק, מכונס בתוך עצמו, מרחיב את צעדיו, ואני נאלצתי לרוץ אחריו מתנשף, מנסה להדביק אותו במעלה ההר.

"מה מרגיז אותך?" שאלתי, כשראיתי שהוא ממשיך לשתוק. עברנו את בניני-האומה, כמנהג ירושלמים ללכת ברגל ולא לנסוע באוטובוס, כאשר מדובר רק בשתיים שלוש תחנות, עד שנחכה לאוטובוס נהיה כבר בגאולה.

"התאכזבתי מאד," ענה יצחק לבסוף, כשהתחלנו לרדת באוכף ההר לעבר רוממה, "הדיבורים הגדולים האלה של 'מר-כז' על עם ישראל משגעים אותי. אצלנו לא מדברים כל כך יפה, לא אמרו ביום העצמאות הלל עם ברכה, אבל עושים משהו, ופה רק מדברים ומדברים!"

"לא צריך להגזים."

"הם לא אוהבים את עם ישראל," המשיך יצחק תוך כדי הליכה, "אלא את עצמם. יש פה התנשאות שאי אפשר לסבול, אין כבוד אמיתי לאחרים, הם חושבים שכל האמת נמצאת רק כאן. מי שלא למד ב'מר-כז' ולא חושב ומדבר בדיוק כמו שהם רוצים, פסול, אפילו אם הוא קוקניק גדול. בסוף הם יפסלו אחד את השני ולא יוכלו לעבוד ביחד."

הופתעתי מן הקטרוג החריף. אך יצחק המשיך ללכת ולא הפסיק לשפוך את טענותיו: "ראית מה קרה לאורי. עכשיו, במקום לדבר אל העולם הם מדברים אל עצמם, בקודים שאף אחד לא מבין."

"אבל התורה של הרב כל כך גדולה, שכמה דורות יכולים להתפרנס ממנה."

"זו הבעיה, החסידים השוטים האלה נעשו בעלי-בתים עליה, והם, בצמצום שלהם, מקטינים אותה ומונעים את השפעתה. אתה יודע מה?" הוסיף ברוגז, "כשהנשמה אטומה גם שמים מאירים יפיקו רק ערפל."

"הבעיה זה הסגנון?"

"תראה את התוצאה", סיכם יצחק בייאוש, בשעה שירדנו אל מחנה שנלר, "לפי התוכנית של הרב קוק הייתה 'מר-כז' צריכה להיות 'הישיבה המרכזית העולמית', זאת אומרת המוקד הרוחני התוסס של עם ישראל, מרכז של המחקר והיצירה, ההלכה ומדעי היהדות, ישיבה שתתרגם את התורה לשפת הדור ומושגיו העכשוויים. מה נשאר מכל זה? יש ישיבה גדולה, אבל לא יותר מזה! מאז שהרב כתב את 'אורות הקודש' עברו חמישים שנה, ופה לא נוצרה שום יצירה חדשה. חשבתי שהקנאות וצרות האופק שייכת לחרדים, עכשיו אני רואה שגם פה מדקלמים בלי להבין, אז מה ההבדל בין אלה לאלה, יותר טוב לדקלם את הרב קוק?"

עברנו ליד מגדל הפעמונים של מחנה שנלר והלכנו לאורך חומתו הארוכה. מן הסמטה שלפנינו יצא זוג חיילים והתקרב אלינו. כשהגיע הזוג אל מתחת לפנס הרחוב ראיתי להפתעתי את מרים לבושת מדים עם חייל שלא הכרתי. מאז סוכות לא ראיתי אותה. בסוף החורף שמעתי שהיא ויתרה על הגרעין ועל העלייה המתוכננת לגלבוע והתגייסה, אבל לא נוצר בינינו קשר. עכשיו שמחתי לראותה, אבל התקשיתי לדבר וגמגמתי ברכת שלום מהוססת. מרים הסמיקה והציגה לפנינו בחטף את החייל שאיתה, עמדנו והחלפנו במבוכה דברים שטחיים על הא ועל דא.

לבסוף אמרה מרים: " נפגעתי ממך, כעסתי מאד, הצעד שלך היה אגואיסטי ומשפיל, ראיתי שאין לי מקום בתורה שלך. אבל," הוסיפה במפתיע, "אני צריכה להודות לך."

"על מה?" תמהתי.

"על הרבה מכתבים."

"זו היית את?" השתוממתי, "אז מדוע התחבאת ולא אמרת זאת ישר?"

מרים השפילה את עיניה ואמרה: "השארת לי ברירה?"

"אבל," גמגמתי, "דברי לא הועילו."

"דווקא כן," השיבה, "הדברים שכתבת הביאו אותי למחשבות חדשות. הבנתי שאני לא יכולה להסתפק בסיסמאות שטחיות מבית הספר, אלא צריכה לחפש דרכים יותר עמוקות כדי להתמודד עם השאלות הקשות. אתה לא צריך לדאוג. אני מאמינה, אני לא יכולה בלי שבת, אולי יש לי פה ושם בעיה עם איזו הלכה, אבל אני אהיה בסדר. מה שמפריע לי באמת זה הקטנוניות והצמצום."

זה לא היה המקום והזמן לשיחה של ממש, היא נפרדה מאתנו באמירת שלום פושרת והלכה.

הלכתי שותק. האם צדקתי כאשר העדפתי את הלימוד בישיבה על פניה? כן, זה היה הכרח. לא הייתי מסוגל להחזיק בשני הדברים כאחד. אבל הרגשתי שמדדו לי מידה כנגד מידה, אני השארתי את מרים בחוץ, ועכשיו נענשתי ונשארתי בעצמי מחוץ לישיבה.

יצחק ניסה לעורר אותי: "נו, אתה רואה לאן הפתיחות לוקחת אותנו? נתנו לבחורה טובה כמו מרים להיפתח לעולמות אחרים והיא הסתבכה בספקות, מי יודע לאן זה יביא אותה. אנחנו צריכים להיזהר, אסור לנו לסמוך יותר מדי על עצמנו, אלא צריך להתבטל בפני גדולי תורה, זה יכול להיות עוגן הצלה בשבילנו."

"אל תחטט בפצעים, גם ככה זה קשה," השתקתי אותו. גיליתי עתה עד כמה האידיאולוגיה והתשובות השכליות הם רק מבוא, מכשיר ואמצעי לענייני האמונה, הדבר הקובע והמשמעותי באמת אצל האדם הוא הקשר החברתי והרגשי.

"מה יש," החזיר לי יצחק, "לא צריך ללמוד לקח?"

"כן", נגררתי בעל כורחי, "שמעת את מרים. המקרה שלה הוא דוגמה שאין אצלנו רחבות דעת והשקפת העולם לא מספיק גדולה. אנחנו נהנים לראות את כולם הולכים בתלם, אבל אין מה להתפעל מעדר של 'יס-מנים' ורובוטים, משמעת היא לא גילוי של אמונה גדולה, אנשים גדולים, חושבים ויצירתיים הם בדרך כלל עצמאיים ומרדנים."

המשכתי ללכת.

ה.

כאשר הגענו לשכונת גאולה ביקש יצחק לגשת לישיבת 'חברון'. ר' שולם טלפן אליו, וביקש ממנו למסור לר' חצקל את תודתו על הביקור שלו בישיבה, רק עכשיו גילה כמה גדולה הייתה השפעתו של הביקור על הישיבה והעיירה כולה. עלינו במדרגות הישיבה, ובדיוק באותה עת ירד בהן ר' חצקל לאט לאט, כפוף על מקלו ונאחז בכוח במעקה. הוא ראה אותנו ופניו אורו, מיהר לחבק את יצחק ושאל אותו מה שלומו ומה הוא עושה ב'חברון'. יצחק סיפר לו את דברי ר' שולם, ור' חצקל נהנה מאד, תפס בידו של יצחק ונפרד ממנו בדרכו החוצה כשהוא מנפנף במקלו ואומר: "אתה משלנו, אנחנו מחכים לך כאן!"

כל מכרינו שם סבבו אותנו והתעניינו במעשינו.

"אתם הולכים לנזיר?" נבהלו, "תיזהרו, לא תוכלו לחזור הנה."

"מה יש?" שאלתי.

"אתה לא מבין לבד?! יש דברים שעליהם לא יבליגו פה בישיבה."

ידענו שהחברונאים סולדים מן המזרוחניקים, אבל לא תיארנו לעצמנו שהדברים מגיעים להחרמה טוטאלית.

"טוב, אף אחד לא יראה אותנו," אמר יצחק, דוחה את הקנאות הקיצונית והקטנונית, "גם לר' צבי יהודה הלכנו ואף אחד פה לא יודע מזה."

"לא זו הנקודה. הנזיר זה משהו אחר, הדרך שלו משונה, נזיר, וגם מקובל ופילוסוף. בשום פנים ואופן לא! הוא מצטט, רחמנא ליצלן, אפילו את גרשום שולם, זו כפירה!"

יצחק עמד נבוך. "אני לא מבין מה קרה לכם," אמר, "מה יש לפחד מצדיק, שכל חייו נקיות וטהרה? איזה אסון יקרה אם נשמע ממנו שיעור?"

"אסור ללמוד מן המזרוחניקים גם דברים של צדקות וקדושה. החזון-איש אמר, שגם אם היינו יודעים בוודאות גמורה שאם נשתף אתם פעולה באיזה עניין נביא את המשיח, גם אז אסור היה להתחבר אתם."

התרגזתי. איך אפשר לתלות שטות כזאת בחזון-איש? מדוע התלמידים אוחזים תמיד בחיצוניותה של תורת רבם ומחטיאים את עיקרה?

"בוא נלך," הפצרתי ביצחק. החברונאים רק עוררו את סקרנותי ביחס לנזיר.

יצאנו מן הישיבה ועלינו ברחוב יונה. הבתים הישנים היו סגורים וחתומים מאחורי גדרות האבן הנמוכות, הפנסים המעטים הפיצו אור דל ומדכא על הכביש ועל הגינות העלובות. איש לא עבר ברחוב החשוך. לפתע עצר יצחק ואמר בהיסוס: "אנחנו לא עושים נכון, אנחנו אורחים פה ולא צריכים להרגיז אף אחד, בוא נחזור!"

נדהמתי. "מה אנחנו חייבים להם?"

"תראה, בשביל שיעור אצל הנזיר נפסיד את הקשר עם 'חב-רון'?"

"אם זו הרוח שם אז מה יש לנו לחפש אצלם? פעם למדו בישיבה הזאת אנשים פתוחים, עכשיו זו ישיבה אטומה."

"אבל זה לא הקנאות של פעם, היום הם מעורבים הרבה יותר במה שנעשה במדינה."

משכתי את יצחק והמשכנו ללכת, אבל אחרי כמה צעדים עמד יצחק שוב.

התפלאתי: "אתה מפחד ממשהו?"

"תראה, אני לא מסכים עם החרדים, הם מצומצמים אבל הם קיימים, אי אפשר לדלג עליהם. אנחנו לא רוצים להיות רפורמים ולהקים תורה חדשה, אז הדרך אל עולם התורה עוברת דרכם ומוכרחים להתקדם בקצב שלהם."

"תגיד לי," התעוררתי, "כל מה שר' שולם אמר לך בטלפון זה רק להודות לר' חצקל?"

"לא", אמר יצחק במבוכה, "הוא דיבר על זה שהנסיעה שלנו מזיקה מאד לישיבה וזקוקים לנו בעין הבשור."

עמדנו והסתכלנו זה אל זה.

יצחק נאנח ואמר במצוקה, "בוא, אל תעשה שטויות."

אחזתי בו ואמרתי: "בוא אתי."

יצחק משך את ידו כנשוך נחש, ומלמל: "אתה יודע מה? נמאס לי מכל האידיאולוגיות ומכל המחלוקות. אני חוזר ל'עין הבשור', שם לפחות עושים משהו, ולא רק מדברים."

ניסיתי לעצור אותו, אבל הוא פנה לאחור והתחיל ללכת, צעדיו מהדהדים ברחוב הריק. עמדתי והקשבתי עוד רגע, אולי הוא יתחרט ויבוא, אחר פניתי והמשכתי ללכת אל מעבר לפינה.

נכנסתי אל מבוא הבית. המנורה בחדר המדרגות הטילה אור עמום, הכניסה הייתה אפלולית, קשה היה לקרוא את הכתוב על הדלת, ורק במאמץ רב זיהיתי את השם סולובייצ'יק. עמדתי נבוך. טעיתי בכתובת. ר' יושה בער, כפי שכונה בנו של ר' וולוול, נקרא על שם סבו הזקן, רבה של בריסק. עוד אני מחפש נכנסו אל המבואה שני חברונאים, מגבעותיהם משוכות אחורנית אל קצה הפדחת בגלל החום, והז'קטים מונחים על כתפיהם ברישול גנדרני, כששרווליהם הריקים מתנדנדים עם כל צעד.

"היכן גר הנזיר?" שאלתי אותם.

"טפו! טפו!" ירק אחד הבחורים במיאוס.

נרתעתי אחורנית ועליתי בגרם המדרגות אל הקומה השנייה, שם האירה נורה את הדלת, שעליה היה כתוב "דוד כהן". נשמתי לרווחה, הגעתי.

בפתח עמדו צעירים מתלמידי "מרכז הרב" ושיננו בשפתיהם בלחש את עשר הספירות: "כתר, חכמה, בינה, חסד, גבורה..."

"מה אתם עושים?" שאלתי. הסבירו לי, שהנזיר מפתיע לפעמים בשאלות. הוא מבקש מדי פעם לדעת אם ציבור השומעים שלפניו בשל לעסוק בנושאים כה פנימיים, ובאמצע השיעור הוא שואל לפתע את אחד הבחורים על מושגי יסוד. אוי לאותה בושה של מי שלא ידע.

פעם הפתיע ושאל: "מה הייתם עושים אם הייתם רואים נביא הולך ברחוב?" כולם שתקו, מה יאמרו לו? נרוץ אחריו! ננשק את שולי גלימתו! והנזיר ענה באנחה כבדה: "הייתם זורקים אחריו אבנים!"

הדירה הקטנה הייתה מבריקה ומצוחצחת. בצד הפתח עמדה הרבנית ובירכה את הנכנסים, תוך שהיא פורשת את כנפיה על אורחת, שבקשה להאזין לשיעור. היא הכניסה אותה לחדר האירוח. בעציץ שבצד צמח פיקוס גדול שכיסה את כל הקיר. כאשר יתחיל השיעור ישבו שתיהן בפרוזדור ויקשיבו לנאמר בפנים.

הופתעתי. לא ידעתי שהנזיר נשוי. אמרו שהוא נזיר מיין ומתספורת, גם צמחוני, גם שתקן, חשבתי שמדובר בנזיר הפורש מן החיים. עכשיו ראיתי שלא מדובר במתבודד תמהוני מנזירי חריטון, אלא באדם מן היישוב, שרגליו על קרקע המציאות.

התלמידים נכנסו לחדר הפנימי, לבית מדרשו של הנזיר. החדר הוא גם מקום לימוד וגם בית כנסת קטן, כי הנזיר אינו יוצא מביתו. מסביב הכול מוקף בספרים, מן הרצפה ועד התקרה הגבוהה. רואים שהנזיר "חולה ספרים", על המדפים ספרים שאיש לא הכיר, גם עותקים נדירים ויקרי המציאות. מדף מיוחד מוקדש לספרי רמח"ל, בכל ההוצאות והדפוסים בהם נדפסו.

ישבנו בצפיפות בכמה שורות סביב השולחן. לשומעים הוותיקים, המבוגרים, יורשי חברי "חוג הראי"ה", שייסד את השיעור הזה ב"אורות הקודש" לפני שנים רבות, היו מקומות קבועים ליד השולחן. אם יגיעו ישבו במקומם הקבוע, והתלמידים הצעירים שניסו לתפוס מקום קרוב יידחקו חזרה אל השורות האחוריות. כולם מצפים ומתכוננים לכניסתו של הרב. על אדן החלון הונחו בשורה ארוכה ספרי המקורות לשיעור. הנזיר הציב אותם מקודם לפי הסדר בו יזדקקו להם במהלך הדברים, כשסימניות נייר מציינות את מקומה של כל מובאה. במהלך השיעור יעמוד הנזיר על הנוסח המדויק של הדברים, ויבסס את הכול בלי להשאיר מקום להשערות סתמיות. אחד החברים הבוגרים יגיש את הספרים בזה אחר זה כאשר יידרשו, ועכשיו ראיתי שהוא עובר עליהם ומציץ בפנים, מתוודע לספרים שלא הכיר.

ברגע האחרון התעוררה התרגשות גדולה, נכנסו שני חיילים, שהגיעו לשיעור ישר מגבול הצפון. שני הבחורים מבוגרי הישיבה השתתפו שבוע שלם בלחימה על קו ההטיה הסורי, מול תל עזיזיאת, ועכשיו יצאו לחופשה. דבר ראשון שעשו באו לכאן, עדיין במדיהם המשומנים בגריז. החברים מסביב הקיפו אותם באהבה גדולה ובשאלות על הנעשה בצבא.

והנה השתררה דממה. כולם קמו. הרב עמד בפתח. גבוה, עוטה חלוק חום, שערו הארוך האדמדם, שהלך והלבין, ירד מתולתל אל כתפיו, ועיניו הכחולות ברקו מאחרי העדשות העבות של משקפיו. עתה נכנס אל החדר הקטן המלא מפה לפה, עמד והביט במסובים בעיניו הטובות. שני החיילים התקרבו אליו ללחוץ את ידו, והוא בירך אותם בהתרגשות ובחום בברכת כהן. אפשר היה לחוש את הקשר הישיר והחיבור הקרוב בין החדר הקטן הרוחני והפנימי הזה, אל המתרחש בחזית הצפון.

הרב ישב, פתח את הספר שלפניו והביט בכתוב באמצעות זכוכית מגדלת עגולה גדולה שהחזיק בידו. המבוגר שבתלמידים קרא בהטעמה את הפרק הנלמד.

"כל מה שנכנס בנשמה אחת מהשפעת חברתה, אף על פי שמועיל לה הדבר מאיזה צד, שסוף כל סוף הוא מקנה לה איזה ידיעה, או איזה הרגשה טובה ומועילה לפעמים, הוא עם זה מזיק לה גם כן, במה שהוא מערב יסוד זר במהותה. ואין העולם משתלם כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה. 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם'."

לשמע המילים הראשונות של הפרק הרגשתי שעובר בי זרם. דבריו של הרב קוק על עצמאות המחשבה נגעו בדיוק לוויכוח שלי עם יצחק בדרך לכאן. גם ר' צבי יהודה עשה את הפסוק הזה בסיס רעיוני נגד כפיה דתית.

בינתיים השתרר שקט. הכול עיינו בדברים. "יש שאלות או הערות?" שאל הנזיר. המבוגרים שבחבורה שאלו שאלות אחדות, והנזיר התייחס אליהן בקיצור, אחר עבר לבאר את עניינו הכללי של הפרק וסקר את מקורותיו בפילוסופיה היהודית והכללית ובתורת הח"ן.

"הלמידה מן הזולת היא תהליך של קבלה," פתח הנזיר בקול נמוך, שהלך והתגבר ככל שנכנס והעמיק בדברים. "הלימוד במדרגתו הירודה נקרא בארמית אולפן. יש בו משהו מן האילוף והדקלום, ואיננו נובע ממעיינותיו של הלומד. הלומד מקבל מרבו לא רק את ידיעותיו, אלא את תפיסתו ומרותו הרוחנית. מרן הרב מעמיד כאן מול חשיבות המסורת והקבלה את חירות המחשבה העצמית. קטנות האדם מחייבת אותו ללמוד מן הזולת, אבל האידיאל, שזמנו להתגשם לעתיד לבוא, הוא להשתחרר מכל עול חיצוני ולמצות את הטוב מתוכו, על פי דרכו שלו."

היה שקט מוחלט. הלומדים האזינו ברוב קשב, והנזיר הרחיב את הדברים:

"מרן הרב מעלה כאן שאלה יסודית, האם האדם נתבע להתבטלות או לעצמיות, למשמעת או לחופש. יש שראו את האידיאל הדתי בכך שהאדם יבטל לפני בוראו את הכרתו, רצונו ורגשותיו." וכאן, על פי רמיזה קלה, הוגש לנזיר ספר של המהר"ל כשהוא פתוח במקום הנכון, והנזיר קרא מתוכו בהטעמה: "הקיום בו יתברך בא על ידי יראת שמים ולא אהבה, כי לאוהב יש מציאות משלו רק שהוא מתחבר עמו יתברך, כמו שני אוהבים שמתחברים זה לזה, אבל הירא אין מחשיב עצמו לכלום ומבטל מציאותו אצל אחר."

הנזיר שהה מעט, מדגיש בכך את הפרדוכס והחידוש שבדברים, ירא שמים קרוב לבוראו יותר מאוהבו! ואחר כך המשיך, ממש כמו הרב בר-שאול בשעתו: "מאידך גיסא אמר הכתוב 'אשר עשה האלהים את האדם ישר'. יסודו של האדם טוב וישר, ורגש האהבה הטבעי לאלוהים הוא ביטוי דתי אמיתי. המהר"ל עצמו כתב, הנזיר הושיט שוב את ידו, וכעת שמו בה ספר אחר פתוח במקום, והוא קרא מתוכו: "אם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת המלך, אין הדבר לרצון להקב"ה. צריך שיעשה מרצונו ואז הוא מרוצה." הנזיר המשיך להסביר: "המאמין מגייס את כל כוחותיו הפנימיים לעבודת ה'. ואסור לה ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי, אלא יש להשתמש בטבע האדם הישר לעלות במעלות גבוהות יותר."

הדברים היו מופשטים מדי, ואחד מן השומעים המבוגרים ביקש מן הנזיר להביא דוגמה לדבר. "אברהם הוא ראש וראשון למאמינים," הדגים הנזיר. "התבטלותו המוחלטת של אברהם לפני הקב"ה, כפי שהתגלתה בעקידה, היא הדוגמה הגדולה ביותר לנדרש מן האדם. כירא שמים ביטל אברהם את עצמו וטשטש את עצמיותו המיוחדת, בעלת ההוויה והרצונות האישיים, אבל הקב"ה ניסה אותו בקריאה: 'אברהם! ויאמר: הנני!'. הקריאה האלוהית יוצרת ופועלת, היא עשתה את אברהם יותר אברהם, הטביעה בו את כל עצמותו, רצונותיו ושאיפותיו הפרטיות. הכתוב מלמד, שתפקיד האדם אינו לבטל את עצמו, אלא להיות הוא עצמו, במלוא כל אישיותו, אבל את מיטבו זה עליו למסור בשלמות לקונו. מן העקידה אנחנו יכולים ללמוד שהאדם מצווה על התמסרות, לא על משמעת, אלא על נאמנות."

"אולי הרב יסביר איך מיישמים את זה במציאות שלנו?" הפציר אחד מן הלומדים. הנזיר נענה, וכשהחל מדבר הרגשתי כאילו כיוון את דבריו היישר אליי.

"שתי השיטות הללו אמת, כל אחת מתאימה למצב אחר ולמדרגה אחרת. יש הבדל בין החיים הטבעיים, הבריאים, של העם בארץ, ובין חייו בגלות, שם נגזר עליו פחד יומם ולילה, פחד מכל עלה נידף. הפחד גורם לאדם לחשוד בכל דבר, אפילו בעצמו. הוא מגדיר את עצמו על פי זולתו, ומדגיש ביחסו לאלוהיו את היראה וההתבטלות."

"אלה שמרו על היהדות שנים רבות," המשיך הנזיר, "אבל הן גם הסיבה להתגברות הכפירה היום. אנחנו מתקרבים אל ה'עתיד לבוא'. האדם משתחרר ולומד לבטא את עצמו, יותר ויותר קשה לו לקבל מרות של זולתו. עכשיו 'עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו', עם ישראל חוזר אל הארץ והוא יכול לחזור ולהאמין בעצמו, בטבעו הישר. בעת הזאת אסור להסתפק בבינוניות, אסור לפחד. צריך לחשוב מחשבות גדולות, רחבות ומקיפות עולם, לשאת את העיניים אל האור ולהתעלות עד אין קץ!"

הסתכלתי מסביב בבית הצנוע והמטופח. טעיתי בנזיר. לא היה כאן זכר לסגפנות ולמשמעת חיצונית, אלא להפך. הפרישה מזרם החיים הכללי, ממנהגיו וכבליו, הייתה הכרזת עצמאות ונאמנות עצמית, בריחה אל החופש. בעצם, חשבתי, גם הליכת החזון-איש לבני ברק הייתה בריחה אל החופש והעצמאות, אלא שיש הבדל גדול. הנזיר באופן חריג הצליח לרכב על שתי העגלות: לייחד את עצמאותו ולהישאר קרוב למציאות. הוא החמיר רק על עצמו, ואת תלמידיו דחף ליטול אחריות ציבורית, ואילו בעקבות החזון-איש התנתקה כל החברה החרדית מן הציבור והמדינה, והלכה לבני ברק, נכנסה לתוך בועה מנותקת, שאין בה חילונים אך גם אין בה חופש ועצמאות אלא מחנק. צריך היה בזמנו לחזק את מעמדו של בחור הישיבה כדי לשמור על קומץ הלומדים, אולם איש כנראה לא העלה על דעתו אפשרות שתוך כמה עשרות שנים תהפוך כל החברה החרדית לכולל אחד גדול.

הנזיר שתק רגע. נזר תלתליו הארוכים האדמדמים בהק סביב ראשו באור החדר, ואווירת טהרה וקדושה הקיפה אותו. אחר כך הוסיף בנימה אישית כשעיניו חולמות:

"אור, אור! קשה יום מעונן כיום הדין!"

וכאילו קרא את מחשבותיי הוסיף באופטימיות ובביטחון: "בכל איש דולק נר, ואין נרו כנר חברו, וצריך כל אחד להדליק את נרו ולהאיר בו לרבים. לכל אחד יש את האות שלו בתורה, אבל רק כאשר יאירו ששים ריבוא אותיות התורה יחד, וכל עם ישראל יתאחד סביב התורה, תהיה התורה לאבוקה שתאיר את כל המחשכים."

יצאתי נרגש מן השיעור, וירדתי במדרגות בין תלמידי "מרכז הרב". היה צפוף, והדרך הקצרה התנהלה לאיטה, משום שבאותה שעה יצאו גם תלמידי ישיבת חברון מן השיעור ששמעו בענייני

קודשים בביתו של ר׳ יושה בער למטה. שתי החבורות עמדו יחד בחדר המדרגות, ולא התערבו חלילה אחת בשנייה, חליפות שחורות וכובעים מכאן וכיפות סרוגות, חולצות וסנדלים מכאן.
שני החיילים מיהרו לרדת ראשונים כדי להגיע לבתיהם, אבל החברונאים לא מיהרו לפנות להם את הדרך, אלא עמדו באדישות ודיברו בנחת. בסוף השתחרר הפקק וכולנו המשכנו בדרכנו אל מחוץ לבניין. לפתע נעצרתי. מעבר לשורת החליפות הבחנתי ביצחק, העומד בתוך תוכה של חבורת החברונאים ולראשו כיפה שחורה. בשעה שאני ישבתי אצל הנזיר הספיק יצחק לא רק לחזור לישיבת חברון, אלא גם ללכת לשיעור אחר, כאן בבניין הזה עצמו. המרחק האפסי בין ר׳ יושה בער בקומה הראשונה ובין הנזיר בקומה השנייה נעשה כאן מרחק שבין שמים וארץ. ביקשתי לומר לו משהו, אבל הדרך אליו הייתה חסומה, והוא היה שקוע בשיחה ערנית. ויתרתי ויצאתי אל הלילה.